Carl Gustav JUNG

psikoloji ve din

OKYANUS

PSİKOLOJİ ve DİN

Carl Gustav JUNG

Çeviren
Raziye KARABEY

OKYANUS

© 1938- Carl Gustav JUNG
Okyanus Yayıncılık ve Yapımcılık Ltd. Şti.
1. Basım 1998 İSTANBUL

Çeviren:Raziye Karabey
Kapak Tasarımı: Nare Öztürk
Düzelti: Esra Bilal
ISBN - 975 - 7200 - 44 - 1

Ofset Hazırlık, Kapak Baskı, İç Baskı ve Cilt:
ÇİZGE Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel.: (0212) 647 34 93

OKYANUS YAYINCILIK VE YAPIMCILIK LTD. ŞTİ.
Ankara Cad. Konak İşhanı 34/304 3440 Cağaloğlu/İstanbul
Tel: (0212) 513 42 59

BİLİNÇDIŞI AKLIN BAĞIMSIZLIĞI

Anlaşıldığına göre, Terry Konferanslarının kurucusunun, bu girişimi başlatmaktaki amacı, bilim adamlarının ve aynı zamanda felsefecilerle insan bilgisine ilişkin diğer alanlarda çalışanların , her zaman gündemde bulunan din sorununa katkıda bulunmalarını sağlamaktır. Gerek bu nedenle, gerekse Yale Üniversitesi 1937 yılı Terry Konferanslarını verme onurunu bana tanıdığı için, psikolojinin , daha doğrusu tıbbi psikolojinin benim çalıştığım bu özel dalının dinle olan ilişkisini ya da dine ilişkin görüşlerini ortaya koyma görevinin bana düştüğü sonucuna vardım. Din, insan aklının en eski ve en yaygın uğraşlarından biridir, bu nedenle insanın psikolojik yapısına değinen her psikoloji dalı, dinin sadece toplumsal ya da tarihsel bir olay (görüngü) olmayıp, çok sayıdaki insan için oldukça kişisel bir ilgi alanı olduğu gerçeğini gözlemlemeden edemez.

Çoğunluk bana filozof dese de, ben bir ampiristim (deneyciyim) ve fenomonolojik (doğal olayları inceleyen bilimsel) bir tutumdan yanayım. İnanıyorum ki, ara sıra deneyi-

min, yaşantının sağladığı birikimin ötesine geçen bazı fikirlerin ileri sürülmesi, bilimsel ampirizmin ilkeleriyle çelişmemektedir. Hatta, bence, iç duyum (reflection) aşaması bulunmadığı sürece, deneyim de sözkonusu olmaz, zira "deneyim" bir sindirme işlemidir ve bu işlem olmazsa anlama süreci gerçekleşemez. Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, benim yaklaşımımda, psikolojik konular felsefi açıdan değil, bilimsel açıdan ele alınmaktadır. Dinin psikolojiyi ilgilendiren yönü çok önemli olmakla birlikte, ben dine salt ampirik açıdan yaklaşıyorum, diğer bir deyişle, fenomeni (olayı) gözlemlemekle yetinip, onun metafizik ya da felsefe uygulamalarından kaçınırım. Uygulama konusundaki yaklaşımların değerini reddetmiyorum, ancak bunları yetkin şekilde kullanmada yeterli değilim. Farkındayım, çoğu kişi, psikoloji konusundaki her şeyi bildiğini sanmaktadır, çünkü onlara göre psikoloji, kendilerine ilişkin bilgilerin toplamından başka bir şey değildir. Ancak, psikoloji bundan çok daha fazlasını kapsar. Psikoloji, felsefeyle fazla ilişkili değildir, fakat ortalama deneyim sahibi kişilerin sıklıkla karşılaşmayacağı türden ampirik olgularla çok yakından ilişkilidir. Benim bu kitaptaki amacım, pratik psikolojinin din sorunuyla kesiştiği yönlere hiç olmazsa bir göz atabilmektir. Sözkonusu sorunun tüm derinliği ve genişliğiyle kapsanması, kuşkusuz bizim üç konferansımızdan çok fazlasını gerektirir, çünkü somut ayrıntılara inmek için, hem çok zamana hem de çok açıklamaya gereksinim vardır. Çalışmamın ilk bölümü, pratik psikoloji ile din sorununa bir giriştir. İkinci bölüm, bilinçdışı akıldaki otantik din işlevinin (fonksiyonunun) varlığını kanıtlayan olgulara ilişkindir. Üçüncü bölüm ise, bilinçdışı süreçteki dinsel sembolizmi ele alır.

Oldukça alışılmadık bir sav ileri süreceğim için, dinleyicinin, temsil etmekte olduğum psikoloji dalının yöntemsel yaklaşımını iyi bildiğini varsaymam doğru olmaz. Sözkonusu yaklaşım, salt fenomolojiktir, diğer bir deyişle, olan biten şeylerden, olaylardan, deneyimlerden, tek kelimeyle, gerçeklerden hareket etmektedir. Sahip olduğu gerçeklik, bir olgudur, yargı değil. Örneğin, bakire doğum motifini ele alırsak, psikoloji, sadece böyle bir düşüncenin varolması durumuyla ilgilenir, doğru mu yoksa yanlış mı olduğu sorunuyla ilgilenmez. Böyle bir düşünce, mevcut olduğu sürece psikoloji açısından gerçektir. Psikolojik açıdan varoluş, sadece bir bireyde meydana geliyorsa özneldir (sübjektiftir). Fakat, psikolojik varlık toplumdan çıkıyorsa, diğer bir deyişle kaynağı kamuoyuysa, nesneldir (objektiftir).

Bu bakış açısı doğal bilimlerin yaklaşımıyla aynıdır. Örneğin, zooloji farklı hayvan türleriyle nasıl uğraşıyorsa, psikoloji de fikirleri ve farklı kafa yapılarını aynı şekilde inceler. Bir fil gerçektir, zira varlık olarak mevcuttur. Dahası, fil, ne bir sonuçtur, ne bir ifadedir, ne de bir yaratıcının öznel (sübjektif) yargısıdır. O bir fenomendir. Fakat biz psişik olayların isteğe ve keyfe bağlı oldukları, hatta insanı yaratan gücün icatları olduğu fikrine o kadar alışmışız ki, psike'nin (ruh) ve onun içeriğinin kendi keyfi icadımızdan ya da varsayım ve yargılarımızın sanal ürününden başka bir sey olmadığı önyargısından kendimizi kurtaramayız. Oysa gerçek şudur : belirli bazı fikirler neredeyse her devirde ve her yerde bulunur, hatta geleneklerden ve göçlerden bile etkilenmeyebilir. Bunlar, birey tarafından oluşturulmaz, kendiliklerinden ortaya çıkar- hatta bireylerin bilincine kendilerini kabul ettirir. Bu durum ise, platonik felsefenin değil, ampirik psikolojinin ilgi alanına girer.

Dinden sözederken, bu terimle ne anlatmak istediğimi en başta açıklığa kavuşturmam gerekir. Latince anlamının da ifade ettiği gibi, din, Rudolf Otto'nun (1) deyimiyle "numinosum" a, yani istence bağlı keyfi hareketlerin bir sonucu olmayan dinamik bir varlığa veya etkiye, dikkatli ve özenli bir şekilde uymaktır. Din, dinin yaratıcısı olmaktan daha çok onun bir kurbanı durumundaki insan öznesini (süjesini) kavrar ve kontrolü altına alır. Numinosum, nedeni ne olursa olsun, öznenin iradesi dışındaki bir durumunu gösterir. Gerek dini öğretilere gerekse kamuoyuna göre, böyle bir durum, her zaman ve heryerde, bireyin dışındaki nedenlere bağlıdır. Numinosum, ya görünür bir nesnenin (objenin) niteliğidir ya da görünmeyen bir varlığın etkisidir ve sonuçta, bilincin özel bir şekilde değişiklik geçirmesine yol açar. En azından genel kural budur.

Ancak, ritüel (tören, ayin) ya da din kurallarını uygulama konusuna gelince, bazı istisnalar mevcuttur. Ritüellerin pek çoğu, isteğe bağlı olarak, salt numinosum etkisi yaratmak amacıyla gerçekleştirilir ve bu sırada da ruh çağırma, kurban etme, meditasyon ve diğer yoga hareketleri, çeşitli derecelerde kendine işkence yapma vb. sihir ve büyü içeren belirli araçlardan yararlanılır. Fakat dışsal ve nesnel bir yüce davaya duyulan dinsel inanç, daima bu tür eylemlerden önce gelir. Örneğin Katolik kilisesinin, ekmek-şarap ayinini yapmaktaki amacı, inananları kutsamaktır; fakat bu hareket yüce gücün ayindeki varlığını büyüye dayalı bir işlemle ortaya koymak anlamına geldiği için, mantıklı bir bakış açısıyla yaklaşıldığında, bu dini ayinlerde hiç kimsenin yüce gücü orada hazır bulunmaya zorlayamayacağı ileri sürülebilir. Ne var ki,bu ayinler Tanrı'nın onaylamadığı takdirde yapılmalarını sağlamaya-

cağı ilahi kurumlar olduğu için, yüce gücün kaçınılmaz şekilde ayinde hazır bulunacağı da ileri sürülebilir mantıklı olarak.

Din bana, insan aklının özel bir tutumu olarak görünmektedir; bu tutum "religio" teriminin özgün kullanımına dayanarak tanımlanabilir. Terimin özgün anlamı, ruhların, şeytanların, tanrıların, yasaların, fikirlerin, ideallerin ya da insanın kendi dünyasında candan hayran olup sevecek kadar anlamlı, güzel, büyük bulduğu, ya da dikkate almaya yetecek kadar yardımsever, tehlikeli veya güçlü bulduğu diğer faktörleri de kapsayan tüm "güçler"den oluşan belirli bazı dinamik faktörlerin dikkatli şekilde gözetilip, bunlara uyulmasını içerir. Gündelik konuşma dilinde, belirli bir davaya heyecanlı bir ilgi duyan kişiler için, "taparcasına bağlı" deyimini kullanırız; örneğin, William James'in belirttiğine göre, bilim adamları genellikle bir şeye iman edip inanmazlar, "onların özelliği bağlılık duygusudur."(2)

"Din" terimiyle, bir itikadı, inancı kastetmediğimi açıkça belirtmek isterim. Buna rağmen, şurası da doğrudur ki, her inanç, aslında bir taraftan numinosum deneyimine dayanmaktadır, diğer taraftan da, kesinlikle yaşanmış bir numinosum'un etkisine ve bunun sonucunda bilinçte meydana gelen özel bir değişmeye duyulan güven ve bağlılığa dayanmaktadır ; Paul'ün hristiyan oluşu bu konuda çarpıcı bir örnektir. Şu söylenebilir: "Din", numinosum deneyimi sonucunda değişikliğe uğramış bilince özgü bir tutumu tanımlayan bir terimdir.

İtikadlar, inançlar, ilk dini deneyimlerin belirli kalıplara sokularak kurallara bağlanmış ve dogma haline getirilmiş biçimleridir. (3) Deneyimin, yaşantının içeriği kutsanmıştır

ve genellikle artık değişmez ve çoklukla da süslü bir yapıda dondurulup katılaştırılmıştır. İlk deneyim, bir ritüel ve değiştirilemez bir kurum halinde tekrarlanmakta ve yeniden yaşanmaktadır. Bu olay, zorunlu bir taşlaştırma anlamına gelmeyebilir. Tersine, değiştirmek için hayati bir neden bulunmayan ve milyonlarca insanın asırlarca uyguladığı deneyim şekilleri halini alabilir. Katolik kilisesi belirli katılığı nedeniyle sık sık suçlanmasına rağmen, dogmanın da bir hayatı olduğunu ve bu nedenle değişikliklere ve gelişmelere açık olduğunu kabul eder. Hatta, dogmaların sayısı sınırlanmış değildir ve zaman içinde artabilir. Aynı durum, ritüeller için de geçerlidir. Yine de tüm bu değişim ve gelişmeler, başlangıçta yaşanan deneyimlerle sınırlıdır, bu nedenle de belirli bir dogmatik yapıya sahiptir ve belirli duyumsal (emotional) değerler içerirler. Protestanlık bile - ki görünüşe göre, dogmatik gelenekten ve kodlanmış ritüellerden sınırsız bir özgürlüğe geçen ve bu nedenle de dörtyüzden fazla kola ayrılmış protestanlık bile - en azından Hristiyan olmak zorundadır ve Tanrının insanlık adına acı çeken İsa'da kendini gösterdiği şeklindeki inanç kapsamında kendini ifade etmek zorundadır. Kesin çerçeve budur, bunun içeriği de kesindir ve Budist ve Müslüman görüş ve duyumlarla genişletilip değiştirilemez : yine de şurası kuşku götürmez ki, dinsel fenomenleri sadece Buda, Muhammed, Konfüçyüs veya Zerdüşt değil, Mithras, Attis, Kibele, Mani, Hermes ve diğer birçok egzotik kültler de temsil etmektedir. Bir psikolog, bilimsel bir tavır sergilediği sürece, her inancın kendini tek ve ebedi gerçek olarak görme savını kulak ardı etmelidir. Dikkatini dinsel sorunların insani boyutlarında yoğunlaştırmalı ve bunu yaparken de itikadlara bağlı olarak çok farklı görünümlere bürünen dinsel deneyimin ilk halini ele almalıdır.

Bir doktor ve sinir ve akıl hastalıkları uzmanı olarak benim hareket noktam, itikad, inanç değil, dinsel insanın, yani kendisine ve kendisi aracılığıyla da genel konumuna etki eden belirli faktörleri dikkate alıp gözeten insanın psikolojisidir. Bu faktörleri tarihsel geleneğe veya antropoloji bilgimize göre adlandırıp tanımlamak kolaydır, fakat aynı şeyi psikolojik yaklaşımla yapmak çok zordur. Benim din sorununa tüm katkım, hem hastalarımla hem de, deyim yerindeyse, normal bireylerle yaşadığım pratik deneyimlerimden kaynaklanmaktadır. İnsanlarla olan deneyimlerimiz büyük ölçüde, onlarla yaptığımız şeylere dayandığı için, profesyonel çalışmalarımda izlediğim yol konusunda, size en azından genel bir fikir vermek durumundayım.

Her nevroz (sinirce) bireyin en özel hayatıyla ilgili olduğu için, tedavi sırasında bir hasta kendini marazi (hastalıklı) duruma sokan ilk koşulları ve komplikasyonları tümüyle anlatırken hep bazı tereddütler yaşanacaktır. Peki, hasta niçin serbestçe konuşamaz? Niçin korkak, çekingen ve aşırı titiz davranır? Bunun nedeni, bireyin, kamuoyu veya saygınlık veya şöhret denilen kurumların önemli elemanlarını oluşturan bazı dışsal faktörlere "dikkatle uymakta" oluşudur. Hasta artık doktoruna güvense ve ondan çekinmese bile, sanki kendi bilincine varmak tehlikeli bir şeymiş gibi, belirli şeyleri kendi kendine kabul etmek istemeyecek, hatta bundan korkacaktır. İnsanlar genellikle kendilerine ezici gelen, kendilerini aşan şeylerden korkar. Fakat bir insanda, kendinden daha güçlü olan bir şey var mıdır? Unutmamalıyız ki, her nevroz, belirli boyutta bir moral çöküntüsü içermektedir. Birey nevrotik olduğu sürede, kendine güvenini kaybeder. Nevroz, insan için alçaltıcı bir yenilgidir ve kendi psikolojisinin tam olarak bi-

lincinde olmayan kişilerce böyle anlaşılmaktadır. Birey, "gerçek olmayan" bir şey tarafından yenilgiye uğratıldığını sanır. Doktorlar, çok önceleri, kendisinde herhangi bir sorun bulunmadığı , gerçek bir kalp ya da kanser hastası olmadığı konusunda hastayı ikna etmiş olabilirler. Öyleyse, diye düşünür hasta, belirtileri hayal gücünden kaynaklanmaktadır. Hasta, "hastalık hastası"olduğuna ne kadar çok inanırsa, aşağılık duygusu o kadar çok benliğini kaplar. "Eğer belirtilerim hayaliyse, bu lanet olası hayal gücünü nereden buldum ve bu başbelası neden bana musallat oldu" diye kendi kendine düşünür. Gerçekten de, akıllı birinin karşınıza gelip de, neredeyse yalvaran biçimde bir bağırsak kanserinden muzdarip olduğunda ısrar etmesi ve aynı zamanda da ümitsiz bir ses tonuyla kanserinin sadece hayali bir şey olduğunu tabii ki bildiğinden sözetmesi acınacak bir durumdur.

Bizim her zaman maddeci bir açıdan oluşturduğumuz psike kavramı, nevrotik vakalarda ne yazık ki faydalı olmamaktadır. Eğer ruh kolayca farkedilmeyen bir bedenle çevrilmiş olsaydı, o taktirde, maddesel bedenin kansere yakalanabilmesi gibi, bu belli belirsiz bedenin de gerçek ama hafif bir kansere yakalandığı söylenebilirdi. O zaman, en azından gerçek bir şeyden bahsedilmiş olurdu. Bu nedenle, tıp bilimi, psişik özellikteki şeylerden hiç hoşlanmaz - ona göre, beden ya hastadır ya da hiç sorun yoktur. Ve yine tıbba göre, eğer bedenin gerçekten hasta olduğu kamtlanamıyorsa, bunun nedeni, elimizdeki araçların düzeyinin, kuşkusuz organik kökenli olan sorunlarımızı doktorun saptamasına olanak vermemesidir.

Peki ama psike nedir? Maddeci bir önyargıya göre, psike, beyindeki organik süreçlerin fenomenler üstü bir yan ürünü-

dür sadece. Her psişik rahatsızlığın kökeni, organik veya fiziksel olmak zorundadır ve eğer tanı koyulamıyorsa bu durum, sadece tanı araçlarımızın yetersizliğinin bir sonucudur. Psike ile beyin arasındaki reddedilemez ilişki, maddeci bakış açısını belirli şekilde güçlendirmekte, ama yeterince sağlam kılmamaktadır. Bir nevroz vakasında, beynin organik süreçlerinde gerçek bir rahatsızlık olup olmadığını bilmiyoruz; eğer salgılara bağlı sorunlar varsa, bu sorunların nevrozun bir sonucu değil nedeni olduğunu söylememiz olanaksızdır.

Öte yandan şurası da kuşku götürmez ki, nevrozların gerçek nedeni psikolojiktir. Gerçekten de, organik veya fiziksel bir rahatsızlığın sadece itirafta bulunmak suretiyle bir anda tedavi edilebileceğini düşünmek çok zordur. Bununla birlikte, isterik bir ateş yükselmesi olayını biliyorum, hastanın ateşi 39 dereceye kadar yükselmiş ve psikolojik bir nedenin itirafı sonucunda bir kaç dakika içinde düşmüştü. Ya açıkça fiziksel nitelikteki bazı rahatsızlıkların, hastaya acı veren bazı psikolojik çatışmaların sadece tartışılmasından bile etkilendiği, hatta bu yolla tedavi edildiği durumları nasıl açıklayabileceğiz? Bir psoriasis (sedef hastalığı) olayına şahit olmuştum; bu cilt hastalığı neredeyse tüm bedeni kaplamıştı ve bir kaç haftalık psikolojik tedaviden sonra onda dokuz oranında iyileşme sağlanmıştı. Başka bir durumda, kolon gerilmesi nedeniyle yakın zaman önce ameliyat geçiren bir hastanın bağırsağının 40 santimlik kısmı alınmış, fakat bundan sonra yine olağandışı bir kolon (kalın bağırsak) gerginliği oluşmuştu. Hasta artık ümitsizdi ve doktoru kaçınılmaz görmesine rağmen, ikinci bir ameliyatı reddediyordu. Bazı özel psikolojik gerçekler ortaya çıkarılır çıkarılmaz, kolon (kalın bağırsak) normal işlevine dönmüştü.

Hiç de az olmayan bu tür olaylara bakıldığında, psike'nin bir hiç olduğuna veya hayali bir olgunun gerçek olmadığına inanmak giderek güçleşmektedir. Yalnızca yakın çevresindeki şeyleri görmeye alışmış, miyop diyebileceğimiz kafa yapısına sahip birinin aradığı yerde değildir psike. O vardır, fakat fiziksel bir biçimi yoktur. Varolmanın sadece fiziksel bir biçimde olabileceği varsayımı, neredeyse gülünç bir önyargıdır. Aslına bakılırsa, yakından bildiğimiz tek varoluş biçimi, psişiktir. Tam tersine şunu da söyleyebiliriz : fiziksel varoluş sadece çıkarsamadır (inference), çünkü ancak duyularımızın bize ilettiği psişik imgeleri (imajları) algıladığımız sürece madde hakkında bilgi sahibi olabiliriz.

Şu basit ama temel gerçeği unutmakla kuşkusuz büyük bir hata yapıyoruz. Nevrozun, hayal gücü dışında başka hiç bir nedeni yoksa , yine de, hastalığın varlığı bir gerçektir. Eğer birisi, benim kendisinin baş düşmanı olduğumu sanıyorsa ve beni öldürmüşse, ben salt bir hayal gücü yüzünden ölmüş olurum. Hayaller vardır ve fiziksel koşullar kadar gerçek ve onlar kadar zararlı ve tehlikeli olabilirler. Hatta şuna inanıyorum ki, psişik tehlikeler, salgın hastalıklardan veya depremlerden daha tehlikelidir. Ortaçağdaki veba ya da çiçek salgınları bile, 1914 yılındaki belirli fikir ayrılıklarının ya da Rusya'daki bazı politik görüşlerin neden olduğu kadar kadar çok insanın ölümüne yol açmamıştır.

Aklımız kendi varoluş biçimini kavrayamaz , çünkü kendi dışında bir Arşimed noktası yoktur, buna rağmen varolan bir şeydir. Psike vardır, hatta varoluşun kendisidir.

Öyleyse, hayali kanseri olan hastamıza ne yanıt vereceğiz? Ben şöyle söylerdim: "Evet arkadaş, gerçekten de kan-

ser-benzeri bir şeyden ıstırap çekiyorsun, öldürücü bir kötülük barındırıyorsun içinde, ancak bu şey senin bedenini öldürmez çünkü hayalidir. Fakat o, en sonunda senin ruhunu öldürecektir. Daha şimdiden insanlarla olan ilişkilerini ve kişisel mutluluğunu bozmuş, hatta zehirlemiştir ve tüm psişik varlığını emip bitirinceye kadar da bunu artırarak sürdürecektir. Öyle ki sonunda, insan olmaktan çıkacaksın ve kötü bir tümöre dönüşeceksin."

Hastamızın teorik aklı, hayal gücünün yaratıcısının ve sahibinin kendisi olduğunu ileri sürmesine rağmen, hastamız bilmektedir ki, bu ölümcül hayal gücünü başlatan kendisi değildir. Eğer kişi gerçekten kanserse, kanser kendi bedeninde bulunmasına rağmen, bu kötülüğe yol açan sorumlunun kendisi olduğuna asla inanmaz. Fakat konu psike'ye gelince, sanki psişik koşullarımızı kendimiz oluşturmuşuz gibi, hemen bir tür sorumluluk duyarız. Sözkonusu önyargı göreceli olarak yeni tarihlere aittir. Daha yakın zaman öncesine kadar, kültürlü kişiler bile, psişik unsurların düşünce ve duygularımızı etkilediğine inanırdı. Onlara göre, hayaletler, büyücüler, şeytanlar ve melekler ve hatta tanrılar varolan şeylerdi ve bunlar insanlarda belirli psikolojik değişikliklere yol açabilirdi. Kanser olduğunu sanan kişi, daha önceleri yaşasaydı, bu düşüncesi konusunda çok farklı şeyler hissederdi. Herhalde birisinin kendisine büyü yaptığını ya da cinlerin etkisi altında kaldığını varsayardı. Böyle bir fantazinin yaratıcısının kendisi olduğunu hiç düşünmezdi.

Bana göre, bu kişilerdeki kanser düşüncesi, aslında kendiliğinden olan (spontane) bir gelişmedir ve psike'nin bilinçten farklı bir kısmında ortaya çıkmıştır. Bu düşünce, bilince tecavüz eden özerk bir gelişme gibi görünmektedir. Bilincin nite-

liği konusunda belirtilebilecek nokta, onun bizim kendi psişik varlığımız olduğudur, kanser ise kendisinin psişik varlığıdır ve bizimle bir bağı yoktur. Bu söylem, gözlemlenebilir gerçekleri tam olarak tanımlamaktadır. Böyle bir vakaya çağrışım testi uygularsak, çok geçmeden bireyin kendi evinin efendisi olmadığını anlarız (4). Test sırasında kişi, geç tepki vermeye başlayacak, tepkileri değişikliğe uğrayacak, baskılanacak (suppression - içerik bilinçdışına değil, önbilince geçirilir, ya engellenir ya da ortadan kaldırılır) veya tepkilerin yerini özerk unsurlar alacaktır. Testte, kişinin bilinçli isteğiyle yanıtlayamayacağı bazı uyarıcı (stimulus) kelimeler olacaktır. Bu kelimeler, test uygulanan kişi için bile genellikle bilinçdışı olan belirli özerk içeriklerle cevaplanacaktır. Bizim yöntemimizde, kanser fikrinin kökenindeki psişik komplekslerden kaynaklanan yanıtları kesinlikle bulup çıkarırız. Uyarıcı kelime ne zaman, gizli bir kompleksle ilintili bir şeye değinirse, bilinçli ego'nun tepkisi bozulur, hatta kompleks kökenli bir yanıtla yer değiştirir. Kompleks, sanki egonun isteklerine müdahale edebilen bağımsız bir varlıktır. Gerçekten de kompleksler, kendi düşünsel hayatları bulunan ikincil ya da kısmi kişilikler gibi davranır.

Bilinç, bastırma (repression) yoluyla komplekslerden kurtulmayı tercih ettiği için, komplekslerin çoğu bilinçten ayrılıp koparlar. Fakat, daha önce bilinçte hiç yer almamış kompleksler de vardır ve bu tür olanlar hiç bir zaman isteğe bağlı olarak bilinç dışına çıkarılamaz. Bunlar bilinçdışı akıldan doğar ve esrarengiz ve karşı konulamaz savlarla ve telkinlerle bilinci işgal eder. Bizim hastamızın durumu ikinci grup komplekslere dahildi. Kültürlü ve akıllı olmasına rağmen, onu hükmü altına alan veya onda takıntı yaratan bir şeyin

ümitsiz biçimde kurbanı olmuştu. Marazi fikrinin şeytansı gücüne karşı kendisini herhangi bir biçimde korumada son derece çaresizdi. Kanser düşüncesi habis bir ur gibi onu aşmıştı. Sözkonusu fikir günün birinde ortaya çıkmış ve o günden itibaren de yerinden kımıldamamıştı; yalnızca kısa kısa özgürlük araları veriyordu.

Böyle durumların varlığı, insanların kendi bilinçlerinden niçin korktuklarını bir dereceye kadar açıklar. Perdenin arkasında gerçekten bir şey bulabilirler - bilinmez ki - , dolayısıyla insanlar bilinçlerinin dışındaki faktörleri "hesaba katıp onlara dikkatle uymayı" tercih eder. Çoğu kişide, bilinçdışının olası içeriğine ilişkin bir tür ilkel Desidemonia (şeytana inanma) bulunur. Tüm doğal çekingenliğin, utancın ve ince düşünceliliğin ötesinde, "ruhun bilinmeyen kötülüklerine" duyulan gizli bir korku vardır. Kuşkusuz, kimse böyle gülünç bir korkuyu kabullenmek istemez. Fakat, bu korkunun temelsiz olmadığının ayırdına varmalıyız; tam tersine aşırı derecede sağlam nedenlere dayanmaktadır. Yeni bir fikrin bize ya da çevremizdekilere musallat olmayacağı konusundan asla emin olamayız. Yakın ve eski çağlar tarihinden biliyoruz ki, böylesi takıntı fikirler çevrenin kabul edemiyeceği kadar garip olabilmektedir. Sonuçta da, ne kadar iyi niyetli veya makul olursa olsunlar, muhaliflerin tümü diri diri yakılır veya başları uçurulur veya daha modern makinalı tüfeklerle kitleler halinde yokedilir. Bu tür şeylerin geçmişte kaldığını düşünerek kendimizi avutamayız. Ne yazık ki, bunlar sadece günümüze değil, özellikle, geleceğe de ait görünüyor. "Homo homini lupus" üzücü, ancak apaçık bir gerçektir. Gerçekten de, bilinçdışı akıldaki kişisel olmayan güçlerden korkmamıza yetecek kadar neden vardır. Bu güçler asla, ya da he-

men hemen asla, kişisel ilişkilerimizde ve olağan koşullar altında ortaya çıkmadıkları için, bizler mutlu bir şekilde onların farkında olmayız. Fakat insanlar biraraya gelir ve bir güruh oluştururlarsa, işte o zaman kolektif bireyin dinamikleri serbest kalır - bir güruhun üyesi oluncaya kadar herkesin içinde uyku durumunda bulunan vahşi hayvanlar ya da iblisler özgürce ortaya çıkar. Kalabalığın içindeki insan, bilinçsiz olarak daha alt bir ahlaka ve entellektüel düzeye iner, aslında bu düzeydeki içerik her zaman orada mevcuttur ve bir kalabalığın oluşmasıyla teşvik edilecek şekilde, bilinç sınırının altında durmaktadır.

Bence, insan psike'sini sadece kişiyi ilgilendiren bir konu olarak ele almak ve tümüyle kişisel bir bakış açısıyla açıklamak ölümcül bir hatadır. Bu tarz bir açıklama, yalnızca bireyin günlük olağan uğraşlarının ve ilişkilerinin irdelenmesinde geçerlidir. Ancak, belki de öngörülmeyen ve biraz olağandışı bir olay şeklinde küçük bir sorun çıktığında, hemen içgüdüsel güçlere başvurulur - tümüyle beklenmeyen, yeni ve hatta garip güçlere. Sözkonusu güçler artık kişisel motiflerle (güdülerle) açıklanmaktan çok, güneş ve ay tutulmalarındaki paniklerle ve buna benzer bazı ilkel olaylarla kıyaslanabilir. Bolşevik ideolojisinin yol açtığı ölümleri, tek başına kişisel bir baba kompleksiyle açıklamak bana yetersiz görünmektedir.

Kollektif güçlerin bireyin karakterinde meydana getirdiği değişiklikler şaşırtıcı boyuttadır. Yumuşak ve makul biri, manyak ya da vahşi bir canavara dönüştürülebilir. İnsanlar kusuru daima dış güçlere atmaya eğilimlidir, fakat var olmayan bir şey de harekete geçirilemez. Aslına bakılırsa, biz her zaman bir volkan üzerinde yaşıyoruz ve bu volkanın patlayarak çevresini yakıp yıkma olasılığına karşı, bildiğimiz kada-

rıyla, yapabileceğimiz bir şey yoktur. Karşımızdakine akıl ve sağduyu çerçevesinde davranmayı öğütlemek kuşkusuz güzel bir şeydir, ancak dinleyicimiz ya tımarhanelik bir deliyse ya da kolektiflik duygusuna kapılmış bir kalabalıksa ne olacak? İkisi arasında pek fark yoktur, çünkü hem deliyi hem de güruhu harekete geçiren, kişisel olmayan, kişiyi ezen ve güçlerdir.

Makul yollarla başedilemeyen, karşı koyulamayan güçler, nevrozla yola getirilebilir. Değindiğimiz kanser vakası, insan aklının ve zekasının, apaçık saçmalıklar karşısında ne kadar yetersiz kaldığını açıkça göstermektedir. Hastalarıma her zaman şunu tavsiye ederim: böyle açıkça görülen, fakat karşı çıkılamayan saçmalıkları, henüz bizim için anlaşılmazlığını koruyan bir anlamın ve gücün kendini ifadesi olarak kabul etsinler. Deneyimlerim bana göstermiştir ki, böyle bir olayı ciddiye alıp uygun bir açıklama getirmeye çalışmak çok daha etkin bir yöntemdir. Ancak, o açıklamanın, marazi etkiye eşdeğer bir hipotez getirdiği sürece uygun olacağı da unutulmamalıdır. Bizim vakamızdaki kişi, bilincinin karşı koyabileceğinden daha fazla bir istenç gücüyle karşı karşıyadır. Böylesine riskli ve belirsiz bir durumdayken, belirtilerinin gerisindeki kişinin , anlaşılamayan bir şekilde, kendisi olduğu ve kendisinin bu belirtileri gizlice yaratıp desteklediği konusunda hastayı ikna etmek iyi bir strateji değildir. Böyle bir sav, onun karşı koyma gücünü derhal felce uğratır ve moralini bozar. Hastaya, kompleksin , bilinçli kişiliğe karşı çıkan özerk bir güç olduğunu anlatmak çok daha iyi bir yoldur. Dahası, bu açıklama, olayı kişisel motiflere indirgemeye göre, gerçeklere daha uygundur. Açık bir kişisel neden, motivasyon (güdüleme) mevcuttur, ancak bu kasıtlı ve isteğe bağlı değildir, hastanın başına gelivermiştir.

Gılgamış destanında, Gılgamış, gururu yüzünden tanrılara meydan okuduğunda, onun yasa dışı ihtiras ve arzularını kontrol altına alabilmek amacıyla, Gılgamış'ın gücüne eşit güçte biri yaratılmak istenmişti. Aynı şey bizim hastamızın da başına gelmiştir: hastamız, aklının ve zekasının gücüyle dünyaya bir düzen getiren, ya da, her zaman getirecek olan bir düşünürdür. Bu ihtirası sonunda, kendi kişisel kaderini belirlemeyi başarmıştır. Hasta, herşeyi karşı çıkılamayan, sarsılmaz akıl yasaları çerçevesinde kalmaya zorlamış, ancak doğa bir yer bulup kaçmış ve bir kanser fikriyle, karşı konulamaz bir saçmalık biçiminde şiddetle geri gelmiştir. Bu kurnaz yolu, kişiyi insafsız ve zalim bir bağ içinde tutmak için , bilinçdışı geliştirmiştir. Bu durum, hastamızın tüm makul idealleri ne ve dahası her şeyden daha güçlü olan kişi istencine duyduğu inanca inen en güçlü darbeydi. Böyle bir takıntı , aklını ve zekasını bencil güç amacıyla kötüye kullanmayı alışkanlık haline getiren kişilerin başına gelebilir ancak.

Buna rağmen Gılgamış tanrıların intikamından kaçabilmiştir. Kendisini ikaz eden rüyalar görüyor ve bunları dikkate alıyordu. Bu rüyalar ona düşmanını nasıl yenebileceğini gösteriyordu. Tanrıların artık yok olduğu hatta kötü şöhret kazandığı bir çağda yaşayan hastamız da böyle rüyalar görüyor, fakat onları dinlemiyordu. Akıllı bir insan, rüyaları ciddiye alacak kadar batıl inançlı olabilir miydi! Rüyalara karşı çıkan yaygın önyargı, genelde insan ruhuna son derece az değer veren bir bakış açısının belirtilerinden başka bir şey değildir. Bilim ve tekniğin gösterdiği muhteşem gelişmeler, diğer tarafta şaşırtıcı bir bilgelik ve içe bakış, iç gözlem (introspection) eksikliği ile dengelenmiştir. Dinsel öğretilerimiz, ruhun ölümsüzlüğünden sözetmektedir, doğru; bununla bir-

likte, eğer Yüce Varlığın özel bir hareketi, esirgemesi olmasaydı, sonsuza kadar lanetlenecek olan insan psikesine ilişkin çok az ılımlı söylem içerir. Psikenin genelde küçük görülmesine yol açan işte bu iki önemli faktördür, fakat nedenlerin hepsi bunlar değildir. Göreceli olarak yeni sayılan bu gelişmelerden çok daha önceleri, bilinçdışındaki herşeye karşı duyulan ilkel bir korku ve çekingenlik sözkonusuydu.

İlk başlarda bilinçlilik çok tehlikeli bir şey sayılmış olmalı. Göreceli olarak ilkel topluluklarda, bilincin nasıl kolayca kaybedildiğini hala gözlemleyebiliriz. Ruhun kaybolması, "ruhun kötülüklerine" (5) bir örnektir. Bu duruma, psikenin bir kısmının tekrar bilinçdışına dönmesinde rastlarız. Diğer bir örnek Germen destanlarındaki (6) çıldırma durumuna karşılık gelen amok* durumudur (7). Bu, aşağı yukarı tam bir kendinden geçme halidir ve sıklıkla yıkıcı sosyal sonuçlara yol açar. Sıradan bir duygulanma bile, önemli ölçüde bilinç kaybına neden olabilir. Bu yüzden ilkel insanlar, abartılmış nezaket gösterilerine değer verir, silahlarını yere koyar, çömelir ve başlarını eğerek avuçlarını göstererek sakin bir şekilde konuşurlardı. Hatta bizim kibar davranışlarımız bile, bazı olası psişik tehlikelerin "dinsel" şekilde gözetilmesini içerir hala. İyi günler dileğinde bulunarak kaderi yatıştırırız. El sıkarken, sol eli cepte tutmak ya da arkada tutmak iyiye işaret değildir. Eğer özellikle uğur getirmek isteniyorsa, karşıdakinin eli iki elle birlikte sıkılır. Yüksek yetki sahiplerinin önünde, başımız açık durumda eğiliriz, yani kolayca ani bir şiddet nöbetine kapılabilecek olan güçlü kişileri yatıştırmak için korumasız şekilde başımızı sunarız. Savaş dansları sırasında sa-

---

* *Amok: Malayalılarda görülen ve ruhsal bir bunalımı takip ederek şiddetli öldürme arzusu biçiminde beliren hastalık.*

vaşçılar o kadar heyecana kapılabilirler ki, kan dökülebilir.

İlkel insanların hayatı, hep gizli halde bulunan psikolojik tehlikelere sürekli saygı göstermekle geçer, bu insanlar tehlikeleri azaltabilmek için sayısız girişimlerde bulunup, yöntemler ararlar. Tabu alanların yaratılması, bu gerçeğin dışşal bir kanıtıdır. Sayılamayacak kadar çok tabular, güçlükle ve korkuyla gözetilip korunan, sınırları belirlenmiş psişik alanlardır. Bir keresinde Elgon Dağı'nın güney eteklerinde bir kabileyle birlikteyken büyük bir hata işledim. Ormanlarda sık sık rastladığım hayalet evleri hakkında bilgi almak istedim ve bir görüşme sırasında, "hayalet" anlamındaki "selelteni" kelimesini kullandım. Birdenbire herkes sessizleşti ve son derece sıkıntılı bir hal aldı. Hepsi bakışlarını benden kaçırdı, çünkü dikkatle fısıldanan bir kelimeyi yüksek sesle söylemiştim ve böylece çok tehlikeli sonuçlara davetiye çıkarmıştım. Toplantıyı sürdürebilmek için konuyu değiştirmek zorunda kaldım. Kabiledekiler, asla rüya görmedikleri konusunda ısrar ediyorlardı, rüyalar şefin ve büyücünün tekelinde olan haklardı. Daha sonra büyücünün bana itiraf ettiğine göre, kendisi de artık hiç rüya görmüyordu, çünkü artık bir Bölge Sorumlusuna bağlıydılar. Dedi ki, "İngilizler topraklarımıza geldiklerinden beri, artık rüya görmüyoruz. Bölge Sorumlusu savaş ve hastalıklar ve nerede yaşamamız gerektiği konularında her şeyi biliyor." Bu garip ifade, rüyaların bir zamanlar en üst politik rehber ve "mungu"nun sesi olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu nedenle sıradan birinin rüya gördüğünü ileri sürmesi akılsızca bir şey olurdu.

Rüyalar, Bilinmeyen'in sesidir. Bilinmeyen, yeni planlarıyla, yeni tehlikelerle, kurbanlarla, savaş ve diğer belalı şeylerle her zaman insanları tehdit eder. Afrikalı bir zenci bir ke-

resinde düşmanlarının kendisini tutsak ettiğini ve diri diri yaktığını görmüştü. Ertesi gün adam akrabalarını topladı ve onu yakmalarını istedi. Akrabaları adamın ayaklarını bağlayıp ateşe koydular. Doğal olarak, kötü şekilde sakatlandı , fakat düşmanlarından da kurtuldu. (8)

Salt bilinçdışının beklenmeyen, tehlikeli eğilimlerine karşı bir savunma oluşturmaya dönük inançlar ve törenler vardır. Rüyanın hem tanrının bir sesi ve elçisi, aynı zamanda da bitmeyen bir dert kaynağı olması gibi garip bir durum, ilkel düşünceyi tedirgin etmemektedir. Bu ilkel gerçeğin izlerini Yahudi peygamberlerinin psikolojisinde de görürüz. (9) Yahudi peygamberleri sık sık Tanrı'nın sesini dinlemekte tereddüt eder. Gerçekten de kabul etmeliyiz ki, Hosea gibi sofu birinin, Tanrının emirlerini yerine getirmek için, fahişeyle evlenmesi çok güç olmuştu. İnsanın ortaya çıkışından beri, taşkın ve keyfi "doğaüstü" etkileri, kesin şekillerle ve yasalarla sınırlandırma konusunda belirgin bir eğilim olagelmiştir. Bu süreç, tarih boyunca ayinlerin, kurumların ve inançların çoğalmasıyla devam etmiştir. Son iki bin yılda, Hristiyan kilisesinin bu tür doğaüstü etkilerle insan arasında koruyucu ve arabulucu bir işlev üstlendiğini görüyoruz. Örneğin, Ortaçağ kilise yazmalarında, rüyalarda yüce bir etkinin sözkonusu olabileceği reddedilmiyordu, ancak bu görüş tam anlamıyla cesaretlendirilmiyor ve kilise bir vahyin otantik sayılıp sayılmayacağına karar verme hakkını elinde tutuyordu. (10) Kilise bazı rüyaların reddedilemez biçimde Tanrıdan çıktığını tanımasına , ve bir kısmının da hemen gerçekleşecek bir vahiy taşıdığını kabullenmesine rağmen, rüyaları ciddi şekilde ele almaya gönüllü olmamış, hatta bundan kaçınmıştır. Böylece, en azından bu bakış açısından, yakın çağlarda kafa yapı-

mızda meydana gelen değişiklik, kilise tarafından bir ölçüde de olsa hoş karşılanmıştı , çünkü sözkonusu değişiklik, rüyaların ve içsel deneyimlerin ciddi şekilde ele alınmasına olumlu yaklaşan iç gözlemci (introspective) tutumların etkin şekilde cesaretini kırıyordu.

Protestanlık, kilisenin dikkatle ördüğü bir çok duvarı yıkınca, derhal kişisel vahiylerin parçalanmaya ve mezheplere yol açan etkileriyle karşı karşıya kalmaya başladı. Bu dogmatik parmaklık kırılır kırılmaz ve ritüeller etkilerini yitirir yitirmez insanoğlu, hem pagan dinlerin hem de hristiyanlığın temellerini oluşturan dogmanın ve ritüelin koruması ve rehberliği olmaksızın, içsel deneyimiyle yüz yüze geldi. Protestanlık herşeyden önce, dogmaların incelikli şekilde sağladığı korumaları kaybetti : kilise ayinleri, günah çıkarma, cemaatle okunan dualar ve rahipliğin fedakarlık açısından önemi bu korumalar arasındaydı.

Bu arada şu noktayı vurgulamam gerekiyor: yukarıdaki sözlerim bir değer yargısı değildir ve böyle bir savım da yoktur. Ben sadece gerçekleri dile getiriyorum. Protestanlık, kilisenin kaybolan otoritesinin yerine İncil'in otoritesine ağırlık vermiştir. Fakat tarihin bize gösterdiğine göre, İncildeki belirli metinler pek çok şekilde yorumlanabilmektedir. Yeni İncil'in bilimsel açıdan eleştirileri de, kutsal yazıların ilahi karakterini artırmakta yarar sağlamamıştır. Şurası da bir gerçektir ki, bilimsel aydınlanma denilen akımın etkisiyle, eğitimli kitlenin çoğu ya kiliseyi bırakmış ya da büyük ölçüde kayıtsız kalmayı seçmiştir. Eğer bu seçimi yapanların hepsi de rasyonalist (akılcı)ya da nevrotik entellektüel olsaydı, bu kayıptan dolayı üzülmek gerekmezdi. Fakat onların çoğu dinlerine bağlı, fakat mevcut inanç şekilleriyle uyuşmayı beceremeyen

kişilerdir. Eğer böyle olmasaydı, Buchman hareketinin şöyle böyle eğitimli protestan sınıflar üzerindeki olağanüstü etkisini açıklamakta zorlanırdık. Kiliseye sırt çeviren katolik, genellikle ya bir sır geliştirir ya da ateizme eğilim duyar, oysa protestan, eğer mümkünse, tarikata girer. Öyle görünüyor ki, katolik kilisesinin kesin tutumu, eşdeğer bir kesin inkara yol açarken, protestan göreceliği varyasyonlara (çeşitlemelere) izin vermektedir.

Rüyalara ve kişilerin içsel deneyimlerine karşı çıkan önyargıları açıklarken Hristiyanlık tarihine fazlaca girdiğim düşünülebilir belki de. Fakat biraz önce söylediklerim, kanser hastamla yaptığım konuşmanın bir parçasını oluşturabilir rahatlıkla. Bu takıntısını, patalojik bir saçmalık olarak kötülemesi yerine, ciddiye almasının daha iyi olacağını söylerdim ona. Diğer taraftan ise, ciddiye almak, gerçekten mevcut bir psike vakasında, soruna kanser - benzeri bir oluşum teşhisi koyulduğunu kabul etmek anlamına gelir. O zaman da hasta kuşkusuz soracaktır, "Peki, bu oluşum da neyin nesidir?" Şöyle cevap verirdim: "Bilmiyorum", çünkü gerçekten bilmiyorum. Daha önce de belirttiğim gibi, bu gelişme, kesinlikle bilinçdışının telafi edici ya da tamamlayıcı nitelikte bir hareketidir; bunun içeriğine veya özgün yapısına ilişkin henüz hiçbir şey bilinmemektedir. Bu bilinç düzeyinde yer almayan içeriklere dayanarak, bilinçdışı aklın ihtiyari olarak kendini ortaya koymasıdır.

Hastam, takıntısının kökeninde nelerin yattığını nasıl ortaya çıkaracağımı çok merak etmektedir. Şiddetli bir şoka uğratma tehlikesini de göze alarak ona diyorum ki, gerekli olan tüm bilgileri bize onun kendi rüyaları sağlayacaktır. Rüyaları, sanki akıllı, amaca dönük ve şimdi olduğu gibi kişisel bir

kaynaktan çıkıyormuş gibi kabul edeceğiz. Bu, kuşkusuz cesur bir hipotezdir ve aynı zamanda da bir maceradır, zira pek çok çağdaş psikolog ve filozof tarafından hala inkar edilen , itibar görmeyen bir konuya olağanüstü değer vereceğiz. Yöntemlerimi açıkladığım tanınmış bir antropolog, şu alışılagelmiş yorumda bulundu: "Bütün bunlar gerçekten çok ilginç, fakat tehlikeli." Evet, kabul etmeliyim ki tehlikeli, tıpkı bir nevroz kadar. Nevrozu tedavi etmek istiyorsanız, bazı şeyleri tehlikeye atmalısınız. Çok iyi bildiğimiz gibi, riski göze almadan bir şey elde edilemez. Bir kanser ameliyatı da risk taşır, fakat gerçekleştirilmek zorundadır. Konuyu daha anlaşılır kılmak amacıyla, hastalarıma sık sık, psikeyi gizli bir bedenmiş gibi düşünmelerini öneririm; bu bedende de gizli tümörler büyüyebilir. Psikenin gözönünde canlandırılamaz ve dolayısıyla hava kadar belirsiz olduğu ya da mantıksal kavramlardan oluşan felsefi bir sisteme benzediği yolundaki önyargı o kadar büyüktür ki, insanlar içeriğinden emin olmadıkları bazı şeylerin varolmadığını varsayıverirler. Bilinç dışındaki psikolojik işlevlerin güvenilirliğine inanmazlar ve rüyaların sadece gülünç olduğu düşünürler. Bu koşullar altında benim önerim, çok büyük kuşkular doğurmaktadır. Gerçekten de, insanoğlunun şimdiye kadar keşfettiği tüm argümanlar (deliller), rüyaların belirsizlik içeren niteliklerine karşı kullanılmıştır.

Buna rağmen, çağrışım testleri yoluyla varlığı kanıtlanan çatışma ve komplekslerin aynısının rüyalarda da yaşandığını, çok geniş çaplı incelemelere gerek kalmadan görüyoruz. Üstelik, sözkonusu kompleksler, nevrozun ayrılmaz bir parçasını oluşturmaktadır. Sonuç olarak, rüyaların bize en azından çağrışım testleri kadar bilgi verdiğini gösterir nedenlerimiz

vardır. Aslına bakılırsa, çok daha fazlasını verirler. Belirtiler toprağın üzerindeki filizlere benzer, asıl bitki ise toprağın altındaki köktür. Kök beden, nevrozun içeriğini temsil eder; rüyalardan, belirtilerden ve komplekslerden oluşmuş bir matrikstir. Hatta, rüyaların, psikenin tam da altında yatan süreçleri yansıttığına inanmamız için her türlü nedene sahibiz. Eğer bu süreçlere ulaşırsak, kelimenin tam anlamıyla hastalığın "köklerine" inmiş oluruz.

Niyetim nevrozların psikopatolojisine daha fazla girmek olmadığı için, rüyaların, psikenin bilinmeyen iç gerçeklerini nasıl ortaya çıkardığını ve bu gerçeklerin neler olduğunu gösteren başka bir örnek daha vermeyi öneriyorum. Bu örneğimizdeki rüya gören kişi, dikkate değer ölçüde akıl ve öğrenim sahibi bir entellektüeldir. Nevrotikti ve benden yardım istiyordu, çünkü nevrozunun aşırı güçlendiğini ve yavaş fakat emin şekilde moralini tükettiğini hissediyordu. Şansından, entellektüel bütünlüğü henüz zarar görmemişti ve zekasını serbestçe kullanabiliyordu. Bu nedenle, rüyalarını gözlemleyip kaydetme işini kendisine verdim. Rüyaları konusunda analiz veya yorum yapmıyorduk, rüyalarının analizine ancak çok daha sonraları geçtik. İşte belirtilen nedenle, biraz sonra size aktaracağım rüyalar herhangi bir şekilde etki altında kalıp bozulmamıştır. Olayların, hiç etkilenmeden doğal şekilde birbirini izlemesinden oluşmuşlardır. Hasta , bırakın analitik psikolojiyi, psikoloji bile okumamıştı.

Rüya serileri dört yüzden fazla rüyadan oluştuğu için, elimizdeki tüm malzemeden sözetmem herhalde mümkün olamaz, bunlardan özel bazı dinsel motifleri içeren yetmiş dört tanesini seçip yayımladım. (11) Şunu da belirtmeliyim ki, rüya sahibi katolik eğitimi görmüştür, fakat dinin uygulanması

aşamasına artık ne katılmakta , ne de dinsel konulara ilgi duymaktadır. Herhangi bir dinsel bakış açısını hayretle karşılayan entellektüeller ve bilim adamları takımındandır o. Eğer, bilinçdışı aklın bilinçten bağımsız psişik bir varlık olduğu görüşündeyseniz, belirli rüyaların dinsel niteliği konusunda yanılgıya düşmememiz koşuluyla, bizim rüyacımızın durumu özellikle ilginizi çekebilir. Yok, eğer sadece bilinçli akla ağırlık veriyor, bilinçdışını ise bağımsız bir varlık olarak görmüyorsanız, rüyaların gerçekte malzemelerini bilinçteki içerikten alıp almadığını anlamanız ilginç olurdu. Ortaya çıkan gerçek, bilinçdışına ağırlık veren hipotez lehindeyse, rüyalar, bilinçdışı aklın olası dinsel eğilimlerine ilişkin bilgi kaynağı olarak kullanılabilir.

Rüyaların, bildiğimiz anlamıyla dinden açıkça sözetmesi beklenemez. Buna rağmen, dört yüz rüya arasında apaçık şekilde dini ele alan iki rüya vardı. Şimdi, rüyayı gören kişinin not aldığı şekliyle bu iki rüya metnini veriyorum.

"Tiyatrolardaki sahne dekorlarına benzer şekilde, pek çok ev vardı. Birisi Bernard Shaw'ın adını söyledi. Birisi de oyunun uzak bir geleceğe ilişkin olduğunu belirtti. Evlerden biri, aşağıdaki yazıları içeren bir tabelayla diğerlerinden ayrılıyordu :

Burası evrensel katolik kilisesidir.

Tanrının kilisesidir.

Kendini Tanrının unsuru olarak hisseden herkes içeri girebilir.

Altında daha küçük harflerle şunlar vardı:

Bu kilise Paul ve İsa tarafından kurulmuştur.

-sanki bir şirketin eski kuruluş tarihinden dolayı böbürlenmesi gibi.

Arkadaşıma diyorum ki : "Haydi içeri girip bir bakalım." Cevap veriyor :"Dinsel duyguları uyandırmak için, insanların niçin bir araya gelmeleri gerektiğini anlamıyorum." Fakat ben diyorum ki "Sen bir protestansın ve hiç bir zaman anlayamazsın." Kadının biri başıyla onaylıyor. Sonra kilise duvarına asılmış bir afişi farkediyorum. Üstünde şunlar yazıyor :

Askerler!

Tanrının gücü altında olduğunuzu hissettiğiniz zaman onunla doğrudan konuşmaktan kaçının. Tanrıya sözlerle yaklaşılamaz. Ayrıca, tanrının özellikleri konusunda kendi aranızda tartışmalara girmemenizi de önemle salık veririz. Değerli ve önemli hiçbir şey dille anlatılamayacağından, bu da sonuçsuz kalır.

"İmza : Papa ....." (İsim okunamamaktadır.)

Şimdi kilisenin içine giriyoruz. İçerisi bir kiliseden çok camiye benzemektedir, hatta özellikle de Ayasofya'ya benziyor. Sandalye yok, ve bu durum şahane bir geniş alan etkisi yaratmaktadır. Süslemeler de yok. Sadece, çerçeve içinde sözler asılı duvarlarda (Ayasofya'dakiler gibi). Cümlelerden biri şöyleydi: "Velinimetinizi fazla övmeyin." Daha önce beni başıyla onaylamış olan kadın ağlamaya başlıyor ve şöyle diyor :"Öyleyse hiç bir şey kalmadı artık." Ben de şu cevabı veriyorum :"Bunun hiç bir yanlış tarafı yok", fakat kadın kayboluyor.

Önce, görüşü kapayan bir sütunun önündeydim, sonra bulunduğum yeri değiştiriyorum ve önümdeki kalabalığı görü-

yorum. Ben onların arasında değil, yalnız başıma duruyorum. Fakat onları belirgin şekilde görüyorum ve yüzlerini seçebiliyorum. Şu kelimeleri mırıldanıyorlar: "Tanrının gücü altında olduğumuzu itiraf ederiz. Cennetin efendisi bizim içimizdedir." Bu sözü ciddiyetle üç kez tekrarlıyorlar. Org, Bach'dan bir füg çalıyor ve koro şarkı söylüyor. Bazen sadece müzik kalıyor, bazen de aşağıdaki sözler tekrarlanıyor: "Başka her şey kağıttan ibarettir.", bu sözler ise, müziğin canlılık etkisi yaratmadığı anlamına gelmektedir.

Müzik bittiği zaman törenin ikinci kısmı başlıyor, tıpkı öğrenci toplantılarında, ciddi konuların ele alındığı ilk kısmı neşeli kısmın izlemesine benzer şekilde. Sakin ve olgun kişiler var. Birisi öne ve arkaya yürüyor, diğerleri birbirleriyle konuşup merhabalaşıyorlar, şarap ve diğer içkiler ikram ediliyor. Bardakların şerefe kaldırıldığı sırada, birisi kiliseye başarılar diliyor ve bir radyo hoparlörü şu nakaratları içeren bir kesik tempolu müzik parçası yayınlıyor: "Charles da şimdi oyuna katıldı". Sanki bu eğlence aracılığıyla, topluluğa yeni bir üyenin katılmasından doğan sevinç ifade ediliyordu. Bir papaz bana şu açıklamayı yapıyor: Bir dereceye kadar nafile olan bu eğlenceler, resmi olarak benimsenip kabul görmektedir. Amerikan yöntemlerine biraz uyum sağlamalıyız. Eğer şimdi olduğu gibi büyük kalabalıklara hitabedecekseniz bu kaçınılmazdır. Ancak biz, zevklerden elini eteğini çekme karşıtı (anti-ascetic) tutumumuz nedeniyle prensipte Amerikan kilisesinden ayrılırız. Bunun üzerine, üstümden büyük bir yük kalkmış gibi hafiflemiş hissederek uyandım."

Bildiğiniz gibi, rüyaların fenomolojisine ilişkin sayısız çalışma yapılmıştır, fakat sözkonusu çalışmaların sadece bir kaçı rüyaların psikolojisini ele alır. Bunun en belirgin nedeni,

bu işin son derece tehlikeli ve nazik bir konu olmasıdır. Freud, psikopatoloji alanından elde ettiği görüşlerin yardımıyla, rüya psikolojisindeki karmaşık konuları aydınlatmak için cesur bir çabada bulunmuştur.(12) Bu girişimin cesaretine hayranlık duymakla birlikte, kullandığı yönteme ve sonuçlarına katılmıyorum. Freud, rüyayı, arkasında bir şeyin dikkatlice gizlendiği salt bir ön cephe, bir görünüş olarak ele almaktadır. Hiç kuşku yok ki, nevrotik kişilikler, kabul görmeyen şeyleri gizlemektedir, fakat bunlar olasılıkla normal kişilerin sakladıklarından fazla değildir. Fakat nevrotikler kategorisinin, rüya gibi normal ve dünya çapında yaygın bir fenomene uygulanıp uygulanamayacağı ciddi bir sorundur. Rüyanın, göründüğünden başka bir şey olduğu varsayımından kuşku duyuyorum. Başka bir Yahudi otoritesi, Talmud'dan bir alıntı yapmak istiyorum: "Rüya, kendinin yorumudur." Diğer bir deyişle, ben rüyaları bir olgu olarak kabul ederim. Rüya öyle zor ve karmaşık bir konudur ki, onun bizi hangi alanlarda yanıltma olasılığı bulunduğu konusunda varsayıma cesaret edemem. Rüya doğal bir olaydır ve onun bizleri yanıltacak kurnaz bir araç olduğunu varsaymamız için herhangi bir neden yoktur. Rüyalar, bilinç ve istem büyük ölçüde yokolduğunda ortaya çıkar. Bu durum, nevrotik olmayanlarda da rastlanan doğal bir olgudur. Üstelik, rüya sürecinin psikolojisine ilişkin o kadar az şey biliyoruz ki, onu açıklamaya çalışırken rüyaya yabancı unsurları kullanma konusunda son derece dikkatli olmalıyız.

Bütün bu nedenler yüzünden, rüyalarımızın gerçekten de dine değindiği ve bunu da amaçladığı görüşündeyim. Rüya karmaşık ve tutarlı olduğu için, belirli bir mantık ve belirli bir niyet ifade eder, yani, rüya bir motivasyonu izler, motivas-

yon ise bilinçdışında bulunur ve doğrudan doğruya rüya aracılığıyla ifade edilir.

Yukarıda aktarılan rüyanın ilk kısmı, katolik kilisesi lehine ciddi açıklamalar içerir. Rüya sahibi, dinin kişisel bir deneyim olduğuna ilişkin protestan bakış açısını hoş karşılamamaktadır. İkinci ve en gösterişli kısmı, kilisenin kesin şekilde dünyevi olan bir bakış açısına uyum sağlamasıdır; son kısım ise gerçek kilisenin desteklemediği ve destekleyemeyeceği zevk alma, doyumdan vazgeçmeme eğilimi (anti-ascetic) lehindeki sözlerdir. Fakat rüyacımızın zevklere karşı olmayan rahibi bunu bir ilke sorunu yapmaktadır. Ruhlara inanma ve yüceltme kesinlikle Hristiyanlık ilkeleridir ve bunların aksi yönde ısrar etmek kafirlik olurdu. Hristiyanlık hiç bir zaman dünyevi olmamıştır, şaraplı ve yemekli bir dost çevresini de hiç hoş karşılamamıştır, müzik kültürüne cazın katılmasının herhangi bir değer taşıyacağı da son derece kuşku götürür. Epikür (zevk ve sefaya düşkün) gibi çevrede dolaşarak sohbet edip tartışan "sakin ve olgun" kişilikler, günümüz hristiyanına hiç de hoş görünmeyen eski felsefi idealleri hatırlatmaktadır. Rüyanın gerek birinci gerekse ikinci kısmında, yığınların veya kalabalıkların önemi vurgulanmaktadır.

Bu nedenle Katolik kilisesi, ısrarla tavsiye edilmesine rağmen, köklü bir hristiyan görüşle bağdaşmayacak pagan (putpereset) bir tutumla aynı çizgide görünmektedir. Gerçek uzlaşmazlık rüyada belli olmamaktadır. Sanki tehlikeli kontrastların eritilip birbirine karıştırıldığı "gemütliche" (rahat) bir ortamdaymış gibi, bu uzlaşmazlık sessizlikle geçiştirilmektedir. Ayinler ve buna bağlı kollektif (toplu, ortak)dini duygular, bireyin Tanrıyla kişisel ilişkisini yeğleyen protestan bakış açısına üstün tutulmaktadır. Kişisel ibadet yerine toplu iba-

dette ısrarcı olmak ve pagan fikirleri andıran görüşler ileri sürmek, Avrupa'da gerçekten yaşanmış olaylarla garip bir paralellik kurmaktadır. Günümüz Almanya'sında herkes paganlığı merak ediyor, çünkü hiç kimse Nietzche'nin Dionysos deneyimini nasıl yorumlayacağını bilmiyor. Büyük Savaş sırasmda binlerce ve milyonlarca almanın bilinçdışı düzeyinde Dionysos'un alman kuzeni, yani Wotan ortaya çıkmıştı ve Nietzsche bu almanlardan sadece biriydi. (13) O zamanlar tedavi etmekte olduğum almanların rüyalarında Wotantik devrimin gelmekte olduğunu açık seçik görebiliyordum ve 1918'de de bir makale yayınlayarak Almanya'da beklenmesi gereken yeni gelişmelere işaret etmiştim..(14) Sözkonusu bu almanlar hiç de *Zerdüşt Böyle Buyurdu*'yu okuyan kişiler değildi, koyun kurban etmeye başlayan o genç almanların da Nietzsche'nin deneyimlerinden kesinlikle haberleri yoktu. (15) Bu nedenle de tanrılarına Dionysos değil, Wotan dediler. Nietzsche'nin biyografisinde, onun aslında sözünü ettiği tanrının Wotan olduğuna ilişkin reddedilemez deliller bulabilirsiniz, fakat bir filolog olduğu ve ondokuzuncu yüzyılın yetmişli ve seksenli yıllarında yaşadığı için, ona Dionysos demişti. Karşılaştırmalı bir bakış açısından yaklaşılırsa, her iki tanrının da ortak özellikleri çoktur.

Görünüşe göre hastamın her iki rüyasında da , sessiz protestan arkadaş dışında, kollektif duygulara, ayinlere ve paganlığa karşı çıkan bir görüş yoktur. Dikkatimizi çeken sadece bir tane tuhaf olaya rastladık: önce katolikliğe övgüyü destekleyen ve sonra da "Öyleyse hiç bir şey kalmadı artık" diyerek ağlayan ve dönmemek üzere kaybolan, o bilinmeyen kadın.

Kimdir bu kadın? Rüya gören kişi için belirsiz ve bilinmeyen biridir, fakat hastam bu rüyayı gördüğü zaman, daha ön-

ceki rüyalarında sık sık ortaya çıkan "bilinmeyen kadın" olarak onu zaten çok iyi tanıyordu.

Erkeklerin rüyalarında büyük rol oynayan bu figür, çok eski zamanlardan beri mitolojide erkek ve kadının aynı bedende birlikte varolduğu fikrinden hareketle, "anima"(16) olarak adlandırılır. Böyle psikolojik sezgiler, genellikle ilahi çift Syzygia, veya çift cinsiyetli (hermafrodit) yaratıcı fikri şeklinde kendini gösterir.(17) Anna Kingsford'un biyografisini yazan Edward Maitland, günümüzde Tanrının (Deity) (18) çift cinsiyetli niteliğinin içsel deneyimi konusuna değinmiştir. Ayrıca , hermafrodit ve androjen erkeği, yani "homo Adamicus"'u içeren hermetik (simya ilmine, büyüye ait) felsefe de vardır; homo Adamicus, *Hermetis Tractatus Aureus* 'un orta çağdaki bir yorumcusunun deyimiyle, "erkek görünüşlü olmasına rağmen, bedeninde gizlediği kadınını, yani Havva'sını daima yanında taşır".

Animanın, erkek bedeninde azınlıkta kalan dişi genlerin psişik temsilcisi olduğu sanılmaktadır. Aynı figür, kadın bilinçdışında bulunmadığı için bu çok olasıdır. Ancak kadın bilinçdışında , eşdeğer bir rol oynayan, fakat kadın değil de erkek imgesine sahip bir figür vardır. Kadın psikolojisindeki bu erkek figüre "animus" denir. (19) Her iki figürün en tipik görünümlerinden biri, "kin, düşmanlık" (animosity) olarak adlandırılmaktadır. Anima mantıksız davranışlara neden olur, animus ise makul olmayan fikirler ve rahatsız edici konular atar ortaya. Bunların her ikisi de rüya figürleridir. Kural olarak, bilinçdışının kişileşmiş, kişiliğe bürünmüş görünüşleridir ve onun kabul görmeyen ve rahatsız edici karakterini temsil ederler. Bilinçdışının kendi başına böyle olumsuz nitelikleri yoktur. Ne zaman bu kişilikler tarafından temsil edilirse, o

zaman bu nitelikler ortaya çıkar ve bilinci etkilemeye başlar. Yalnızca kısmi kişilikler oldukları için, kişiliği az gelişmiş (alt düzeyde) bir kadın ya da erkek karakterine sahiptirler ve dolayısıyla onlar gibi can sıkıcı olurlar. Böyle bir deneyim yaşayan erkek açıklanamaz bir takım huylar edinecek, kadın ise tartışma meraklısı olacak ve konu dışı görüşler ileri sürecektir.

Animanın kiliseye karşı tümüyle olumsuz tutumu göstermektedir ki, rüya sahibinin kadınsı kısmı, yani bilinçdışı, rüya sahibinin tutumunu onaylamamaktadır. Sözkonusu onaylamama, rüya sahibinin de kabullendiği duvardaki yazıda kendini göstermektedir: "Velinimetinizi fazla övmeyin." Cümlenin anlamı yeterince doğru olmasına rağmen, kadının niye o kadar çaresiz hissettiği anlaşılamamaktadır. Bu gizemli nokta üzerinde daha fazla durmadan, şimdilik şu gerçekle yetinmeliyiz : rüyada bir çelişki sözkonusudur, çok önemli bir azınlık protesto altında sahneyi terketmekte ve sonraki olup bitenlere önem vermemektedir.

Ayrıca rüyadan şunu anlıyoruz ki, rüya gören kişinin bilinçdışı işleyişi, katoliklik ile pagan yaşam arasında oldukça sığ, yüzeysel bir uzlaşma sağlamaktadır. Bilinçdışı, bir görüş ya da kesin bir fikir bildirmemekte, bunun yerine, uzun ve titiz bir düşünme eylemi ortaya koymaktadır. Bu durum belki de şu şekilde açıklanabilir : "Şimdi bu din konusu ne olacak? Sen bir katoliksin, değil mi? Bu yeterince iyi değil mi? Fakat zevklere karşı olmama (ascetism) konusuna gelince - Kilise bile bu konuda biraz uyum sağlamalı -sinema, radyo, beş çayları ve tüm bu gibi şeylere - . Niçin kilise çevresinde biraz şarap ve arkadaş sohbetleri olmasın?" Fakat bilinmeyen bir nedenden dolayı, daha önceki pek çok rüyada da karşılaşılan bu

tuhaf gizemli kadın, büyük bir hayal kırıklığına uğramış görünür ve bırakıp gider.

İtiraf etmeliyim ki, ben animaya yakınlık duyuyorum. Sağlanan uzlaşma, apaçık bir şekilde çok ucuz ve çok yüzeyseldir, ancak hem rüya sahibi hem de din konusuna fazla önem vermeyen pek çok kişi, böyle bir uzlaşmaya gitmiştir. Din konusu, hastamın ilgi alanı içinde bulunan bir şey değildi, ve hastam da dinin kendisini her hangi bir şekilde ilgilendireceğini kuşkusuz asla beklemiyordu. Fakat , başından geçen ciddi bir olaydan sonra bana gelmek zorunda kalmıştı. Son derece akılcı ve entellektüel biri olarak, kafa yapısının ve hayat felsefesinin kendisini, nevroz ve onun moral bozucu etkileri karşısında tümüyle yalnız bıraktığını farketmişti. Weltanschauung'unda (dünya görüşünde), kendisini yeterince kontrol etmesine yardımcı olacak her hangi bir şey bulamamıştı. Şimdiye kadar sahip olduğu inançları ve idealleri yokolmuş birine çok benziyordu. Bu koşullar altında, insanın işe yarar bir şeyler bulma umuduyla çocukluğundaki dine dönmesi, hiç de az rastlanan bir durum değildir. Ancak bu hareket, önceki dini inançları yeniden canlandırma yolunda bilinçli bir karar ya da girişim değildir. Hasta bunu sadece rüyasını görmüştür, yani, bilinçdışı, inandığı din konusunda tuhaf bir açıklama ortaya atmıştır. Bu durum tıpkı, Hristiyan bilincinde birbirinin ebedi düşmanı olan bedenle ruhun, çelişen yönlerini tuhaf bir şekilde yumuşatmak suretiyle birbirleriyle barışmalarına benzemektedir. Ruhsallık ve maddecilik beklenmedik bir barış içinde bir araya gelmişlerdir. Bunun sonucu acayip ve gülünç olmuştur. Ruhun dinmek bilmeyen şiddeti, sanki şarap ve gül kokan, nerdeyse antik bir neşeyle eritilmiş gibidir. Şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, rüya , bu

ahlaksal çelişkinin keskinliğini yumuşatan ve tüm ruhsal acıyı ve kederi yutan ruhsal ve dünyasal bir atmosferi yansıtmaktadır.

Eğer yukarıda söylediklerimiz bir dileğin yerine getirilmesi olsaydı, kesinlikle bilinçli bir davranış olurdu, zira hasta bunu zaten fazlasıyla yapıyordu. Kendisi de bunun bilincindeydi, çünkü şarap en tehlikeli düşmanlarından biriydi. Rüya ise tam tersine , hastanın ruhsal durumunun tarafsız bir ifadesidir ; maddesel kaygılarla ve güruh içgüdüsüyle bozulmuş bir dini yansıtmaktadır. Bu dinde, ilahi bir deneyimin numinosum'u yerine, dinsel bir duygusallık mevcuttur. Bu durum, yaşayan gizini kaybetmiş bir dinin iyi bilinen özelliğidir. Kolayca anlaşılabileceği gibi, böyle bir din yardım etme ya da herhangi bir ahlaksal etki yaratma yeteneğinden yoksundur.

Olumlu bazı yönleri bulunmasına rağmen, bu rüya genel açıdan kesinlikle olumsuzdur. Rüyaların tümüyle olumlu, ya da tümüyle olumsuz olması enderdir. Kural olarak her iki yön bir arada bulunur, fakat genelde biri diğerinden kuvvetlidir. Böyle bir rüyanın, dinsel tutum sorununu ortaya atabilmesi için psikoloğa yeterli malzeme verdiği açıktır. Eğer elimizde bir tek yukarıda sözünü ettiğimiz rüya bulunsaydı, bu rüyanın anlamını çözmeyi ümit edemezdik; fakat tuhaf bir dinsel sorunun varlığına işaret eden oldukça fazla sayıda rüya var grupladığımız rüyalar arasında. Ben, eğer mümkünse, bir rüyayı asla tek başına yorumlamam. Kural olarak bir rüya, bir seriye aittir. Şöyle ki: Bilinç, düzenli şekilde uyku tarafından bölünmesine rağmen, süreklilik taşır, bu nedenle bilinçdışı sürecin de süreklilik göstermesi olasıdır, hatta bilinçdışı, bilinç düzeyinden belki de daha fazla süreklidir. Deneyimlerim, her durumda, şu olasılığı desteklemektedir : rüyalar, bi-

linçdışı olayların oluşturduğu bir zincirin görünür halkalarıdır. Eğer sözkonusu rüyanın daha derindeki nedenleri sorununa ışık tutmak istiyorsak, onun dörtyüz rüyalık uzun zincirin neresinde yer aldığını bulmamız gerekir.

Zincirin tümünü ele alınca, incelediğimiz rüyanın, esrarengiz nitelikteki iki önemli rüya arasında yer aldığını bulduk. Önceki rüya, bir çok insanın bir araya geldiğini ve görünüşe göre "maymunu yeniden yapmak" amacıyla büyülü garip bir törenin yapıldığını bildirmektedir. Sonraki rüya da benzer bir temayı ele almaktadır - hayvanların büyülü şekilde insana dönüşmesi.

Her iki rüya da hasta açısından büyük ölçüde kabul edilemez ve korkutucudur. Kilise rüyası yüzeye çıktığı ve başka koşullarda bilinç düzeyinde de düşünülebilecek görüşler sergilediği halde, bu iki rüya tuhaftır, karakter olarak birbirinden uzaktır ve rüya görenin, elinde olsa kaçınacağı duyumsal etkiler yaratmaktadır. Aslına bakılırsa, ikinci rüyaya ilişkin metinde, kelimesi kelimesine şu sözler yer alır: " Kaçarsak, kaybederiz." Bu söylem tuhaf bir şekilde, bilinmeyen kadının sözleriyle örtüşmektedir: "Öyleyse hiç bir şey kalmadı artık." Sözkonusu her iki söylemden şu sonucu çıkarabiliriz : kilise rüyası, daha derin öneme sahip diğer rüya düşüncelerinden kaçış girişimiydi ve bu düşünceler, aldatıcı bir şekilde kilise rüyasından önce ve sonra ortaya çıkıyorlardı.

DOGMA VE DOĞAL SEMBOLLER

Belirtilen rüyaların ilki - kilise rüyasından önceki -bir maymunun yeniden yapılacağı bir törenden bahseder. Bu noktayı yeterince açıklamak için, çok fazla ayrıntıya girilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, sadece şunu belirtmekle yetiniyorum: "maymun" rüya sahibinin, salt bir entellektüel tavır uğruna tümüyle ihmal ettiği içgüdüsel kişiliğine işaret etmektedir. Bu ihmal sonucunda, içgüdüleri onu altetmiş ve kontrol edemediği patlama anlarında saldırıya geçmiştir. Maymunun "yeniden yapılması", bir bilinç hiyerarşisi (silsilesi) çerçevesinde, içgüdüsel kişiliğin yeniden oluşturulması anlamına gelmektedir. Böyle bir yeniden inşa, ancak bilinçli tutumda önemli değişikliklerle birlikte yürütülürse mümkün olabilir. Hasta, doğal olarak bilinçdışı eğilimlerinden korkuyordu çünkü bunlar şimdiye kadar en elverişsiz şekillerde kendilerini göstermişti. Bu rüyayı izleyen kilise rüyası, değinilen korkudan kaçarak bir kilise dinine sığınma girişimini temsil etmektedir. Üçüncü rüya, "hayvanların insana dönüştürülmesi"nden sözederken, açık bir şekilde ilk rüyanın temasını sürdürmektedir, yani maymun sadece daha sonra insana dönüştürülmek amacıyla yeniden yapılmaktadır. Yeniden ya-

pılan bu varlık, yeni bir varlık olacaktı, diğer bir deyişle, hasta şimdiye kadarki parçalanmış içgüdüselliğinin yeniden bir araya getirilmesi suretiyle önemli bir değişim geçirecekti ve bu yolla yeni bir insan olacaktı. Çağdaş akıl, eski insanın ölümü ile yeni bir insanın yapılışından , ruhsal yeniden doğuştan ve buna benzer eski moda "mistik saçmalıklardan" sözeden eski gerçekleri unutmuştur. Benim hastam, günümüzün bir bilim adamı olarak, bu tür mistik düşüncelerin pençesine düştüğünü farkedip bir kaç kez paniğe uğramıştı. Çıldırmaktan korkuyordu, oysa iki bin yıl öncesinin insanı böyle rüyaları sevinçle karşılar ve sihirli bir yeniden doğuş ve yeni hayat ümidiyle neşelenirdi. Fakat bizim çağdaş yaklaşımımız, boş inançların ve ortaçağ ve ilk çağ safdilliklerinin oluşturduğu bulutlara gururla üstten bakıp, bu bulutların akılcı bilinç gökdeleninin alt katlarındaki yaşamı taşıdığını unutmaktadır. Oysa alt katlar olmadan aklımız boşlukta asılı kalır. Böyle bir durumda ise, sinirlilik göstermemize şaşmamak gerekir. Aklın gerçek tarihi, okunan kitap ciltlerinde değil, herkesin canlı zihin organizmasında saklıdır.

Ancak, kabul etmeliyim ki, öldükten sonra yenilenme görüşü , çağdaş aklı kolayca şoke edecek şekiller almıştır. Gerçekten de, bizim düşündüğümüz şekliyle "yeniden doğuşu", rüyalarda tarif edilen şekliyle ilişkilendirmek, olanaksız değilse de, güçtür.

Fakat tuhaf ve beklenmeyen bir transformasyona (değişim) ilişkin bilgilere girmeden, daha önce kısaca değindiğim açıkça dini nitelikteki diğer rüyaya dikkatimizi çevirmeliyiz.

Kilise rüyası uzun bir rüyalar serisi içinde göreceli olarak önlerde yer alırken, aşağıdaki rüya sonlarda yer alır.

Rüyayı anlatan metin şöyledir:

" Kutsal bir eve giriyorum. Ev, "İç sükun veya Öze (nefse, kendine) dönüş evi" olarak adlandırılıyor. Arka planda bir çok yanan mum var, bunlar piramide benzeyen dört nokta oluşturmuş. Yaşlı bir adam evin kapısında duruyor. İnsanlar içeri giriyor, konuşmuyorlar ve konsantre olmak için çoğunlukla hareketsiz duruyorlar. Kapıdaki yaşlı adam, eve gelen ziyaretçilerden sözediyor bana ve "Evden ayrılırken saf ve temizdirler." diyor. Şimdi ben eve giriyorum ve tümüyle konsantre olabiliyorum. Bir ses diyor ki: "Yapmakta olduğun şey tehlikelidir. Din, kadın imgesinden (imajından) kurtulmak için ödediğin bir vergi değildir, çünkü bu imgeden kaçılmaz. Dini, insanın öbür dünyadaki hayatının yerine koymak için kullananlara yazıklar olsun. Bunlar gaflet içindedirler ve lanetleneceklerdir. Din, bir ikame (başka bir şeyin yerine koyulan şey) değildir, insanın her eylemine eklenen nihai bir başarıdır. Ancak hayatını dolu dolu yaşadığın zaman dine ulaşırsın ve ancak o zaman kutsanırsın." Son cümleyle birlikte hafif bir müzik duyulur, Wagner'in "fire magic - sihirli ateş"ini (Feuerzauber) hatırlatan, orgun çaldığı basit melodilerdir bunlar. Evden ayrılırken, gözümün önünde alevler içinde bir dağ görüntüsü vardı ve söndürülemeyen bir ateşin kutsal bir ateş olması gerektiğini düşünüyordum."

Hasta, rüyanın çok etkisinde kalmıştı. Bu deneyim, üzerinde ciddi ve geniş etkiler yaratmış, hayata ve insanlığa karşı tutumunu tümden değiştiren deneyimlerden biri olmuştu.

Değinilen rüyanın kilise rüyasına olan paralelliğini görmek hiç güç değil. Sadece bu kez, kilise "kutsallık evi" ve "öze dönüş evi" olmuş. Ne bir tören belirtisi ne de katolik

kilisesinin diğer bilinen özelliklerinden bir belirti var; bunun tek istisnası, olasılıkla katolik kültünden (1) alınmışve sembolik bir tarzda düzenlenmiş yanan mumlardır. Mumlar , belki de alevler içindeki dağın dört yönden son görünüşüne işaret eden dört piramit veya nokta oluşturmaktadır. Ancak, dört sayısının ortaya çıkışı, hastanın rüyalarında düzenli olarak tekrarlanmaktadır ve çok önemli bir rol oynamaktadır. Sözü edilen kutsal ateş, rüya sahibinin kendi gözlemine göre, Bernard Shaw'un Saint Joan'ına gönderme yapmaktadır . Diğer taraftan "söndürülemeyen ateş" ise, tanrının iyi bilinen bir özelliğidir; sadece Eski Ahit'te değil, Origines vaazlarında değinilen ve İncil'e girmemiş İsa'nın sözlerindeki İsa allegorisinde de (mecazı) bundan sözedilmektedir. "Ait ipse salvator: qui iuxta me est, iuxta ignem est, qui longe est a me, longe est a regno" Kim bana yakınsa, ateşe yakındır; kim benden uzaksa, krallıktan uzaktır. Heraklit'ten beri hayat, ebediyen yanan bir ateş şeklinde düşünülmüştür. İsa kendisini Hayat olarak tanımladığı için, dini esaslara ait olmayan, meşru olmayan bu ifade anlaşılır bir şeydir , hatta inanılırlık bile taşımaktadır. Ateşin hayatı sembolize etmesi, rüyanın çerçevesine iyi oturmaktadır, zira rüya, dinin tek yasal dayanağının "dolu bir hayat" olduğunu vurgulamaktadır. Böylece dört alevli nokta, neredeyse tanrının ya da eşdeğer bir fikrin varlığını bildiren bir ikon görevi üstlenmektedir. Daha önce de söylediğim gibi, dört sayısı bu rüyalarda önemli bir rol oynamakta ve her zaman Pisagor yeminine (tetraktis - dörtlü) benzer bir görüşü çağrıştırmaktadır. (2)

Dörtlü kavramının (quaternarium, quaternity) uzun bir geçmişi vardır. Bu kavram, sadece hristiyan ikonolojisinde ve mistik düşüncesinde (3) ortaya çıkmaz, Gnostik felsefe-

sinde (4)* ve ondan daha önceye, ta sekizinci yüz yıla kadar olan ortaçağda, belki de daha büyük bir rol oynar.

Ele aldığımız rüyada, dörtlü, bilinçdışının yarattığı dinsel kültün en önemli örneğidir. Rüya gören kişi "öze dönüş evine" yalnız başına girer, kilise rüyasında olduğu gibi bir arkadaşıyla değil. Burada yaşlı bir adamla karşılaşır ; bu adam, daha önceki bir rüyada yargıç olarak görünmüştür ve rüya sahibinin yeryüzünde ait olduğu belirli bir yeri göstermektedir. Yaşlı adam, kültün özelliğinin bir arınma töreni olduğunu belirtir. Ancak rüya metninde açıklığa kavuşmayan nokta, ne tür bir arınmadan sözedildiği ya da neden arınılması gerektiğidir. Yapılan tek ritüelin bir konsantrasyon ya da meditasyon olduğu görülmektedir ve sözkonusu ritüel vecd (coşkunluk) halindeki bir ses fenomenine yol açmaktadır. Ses, bu rüya serisinde sık sık karşımıza çıkmaktadır. Her zaman ya otoriter bir bildiride bulunmakta ya da emir vermekte ve bunları şaşırtıcı bir sağduyu ve doğrulukla veya son derece geniş bir felsefi bağlamda yapmaktadır. Ses, hemen her zaman, kesin bir ifade şeklindedir, genellikle rüyanın sonuna doğru gelir ve öyle açık seçik ve ikna edicidir ki rüya sahibi ona karşı her hangi bir sav ileri süremez. Öylesine tartışılmaz bir gerçektir ki, çoğu zaman, ileri sürülmüş olan görüşlerin uzun süreyle bilinçdışı düşünüp taşınılması ve tartılması sonucunda ortaya çıkan nihai ve kesinlikle geçerli bir özet niteliğindedir. Ses çoğunlukla, askeri bir komutan, ya da gemi kaptanı ya da yaşlı bir doktor gibi yetkili bir kişiden gelmektedir. Bazen de, bu örnekte olduğu gibi, nereden geldiği belli olmayan bir sese benzemektedir. Hastamız gibi çok entellektüel ve kuşkucu

* *Gnostik: Hristiyanlığın başlangıcında ruhani sırları bilmek iddiasında olan dini fırkalar.*

birinin, bu sesi nasıl olup da kabul ettiğini görmek çok ilgi çekiciydi; bu durum ona hiç uymuyordu, buna rağmen onu sorgusuz sualsiz, hatta alçakgönüllü bir şekilde kabulleniyordu. Dolayısıyla ses, dikkatle kaydedilmiş yüzlerce rüya arasında, bilinçdışının önemli ve hatta kesin temsilcisi olarak ortaya çıkıyordu. Bu hastam , gözlemim altında bulunup da rüyalarda ve diğer özel bilinç koşullarında ses fenomenini ortaya koyan tek vaka olmamasına rağmen, şu gerçeği kabul etmeliyim ki, bilinçdışı akıl, bazen, bilinçli bakıştan daha üstün bir kararlılık ve zeka sergilemektedir. Sözkonusu gerçeğin temel bir dinsel fenomen olduğu konusunda kuşku yoktur , üstelik bu fenomen, bilinçlilik düzeyinin dinsel bir fenomen üretme olasılığının hemen hiç bulunmadığı bir vakada gözlemlenmektedir. Diğer vakalarda da sık sık benzer gözlemler yaptım ve elimdeki bilgilere dayanarak bunun dışında başka sonuca varamadığımı itiraf etmeliyim. Çoğu zaman şu itirazla karşılaştım: sesin temsil ettiği düşünceler, kişinin kendi düşüncelerinden başka bir şey değildir. Mümkündür, fakat ben olsam bir düşüncenin ben düşündüğüm zaman benim olduğunu söylerdim, tıpkı bilinçli ve yasal yoldan kazandığım veya elde ettiğim takdirde bir paranın benim olduğunu söyleyebileceğim gibi. Eğer birisi parayı bana hediye olarak verirse, kuşkusuz veren kişiye "Benim param için teşekkür ederim." demem, ama daha sonra ve üçüncü bir şahsa :"Bu benim kendi param.." diyebilirim. Sesle ben aynı durumdayız. Ses bana belirli içerikleri vermektedir, tıpkı bir arkadaşın bana fikirlerinden sözetmesi gibi. Onun söylediklerinin benim fikirlerim olduğunu ileri sürmek ne uygun, ne de gerçek olurdu.

Kendi bilinçli gayretimle ürettiğim ya da kazandığım şeyle, açık ve yanılgısız şekilde bilinçdışı aklın bir ürününü işte

bunun için ayırdediyorum. Buna karşılık, bilinçdışı akıl denen şeyin sadece benim kendi aklım olduğu ve bu nedenle böyle bir ayrımın gereksizliği ileri sürülebilir. Fakat bilinçdışı aklın salt benim aklım olup olmadığı konusunda hiç de emin değilim, çünkü "bilinçdışı" terimi onun bilincinde bile olmadığım anlamına gelir. Aslına bakılırsa, bilinçdışı akıl kavramı, kolaylık nedeniyle yapılmış bir varsayımdır. (5) Gerçekte, sesin nereden geldiği konusunda tümüyle bilinçsizim - diğer bir deyimle, hiç bilgim yok. Ne ses fenomenini isteğe bağlı olarak yaratabilme yeteneğim var, ne de, ses sahibinin aklından neler geçtiğini tahmin edebiliyorum. Bu koşullar altında, sesi çıkaran faktörü benim olarak adlandırmak haddini bilmezlik olurdu, gerçeği de yansıtmazdı. Sesi rüyanızda algılayıp farketmeniz hiç bir şeyi kanıtlamaz, zira yollarda da gürültüler duyar, ama bunların sizin olduğu söyleyemezsiniz.

Sesi yasal olarak kendinize ait sayabileceğiniz bir tek durum vardır, bilinçli kişiliğinizin bir bütünün parçası veya daha büyük bir dairenin içindeki daha küçük bir daire olduğunu varsaydığınızda. Kenti arkadaşına gezdiren bir banka memuru, banka binasını arkadaşına göstererek "Ve işte benim bankam." dediğinde, şimdi değindiğim imtiyazdan yararlanıyor demektir.

İnsan kişiliğinin iki şeyden oluştuğunu varsayabiliriz : önce, bilinçlilik ve bunun içine giren her şey, ve ikinci olarak, bilinçdışı psikenin sınırsız genişlikteki hinterlandı. İlki sözkonusu olduğunda, bilinç az ya da çok kesinlikle tanımlanabilir ve sınırları belirlenebilir, fakat insan kişiliğinin toplamına gelince, tam bir tanımın olanaksızlığı kabul edilmelidir. Diğer bir deyişle, her kişiliğin sınırlanması ya da tanımlanma-

sı olanaksız olan ekleri vardır; çünkü kişilik, gözlemlenebilir ve bilinçli bir kısımdan oluşmakla birlikte bu kısım , gözlemlediğimiz bazı gerçekleri açıklayabilmek için varolduğunu varsaymak zorunda kaldığımız belirli faktörleri kapsamaz. İşte bilinmeyen sözkonusu faktörler, bizim bilinçdışı dediğimiz şeyi oluşturur.

Bu faktörleri neyin oluşturduğu konusunda ise bilgimiz yoktur, çünkü onların sadece sonuçlarını izleyebiliyoruz. Sözkonusu faktörlerin, bilincin içerikleri gibi psişik nitelikte olduklarını varsayabiliriz, fakat bu konuda da bir kesinlik yoktur. Böyle bir benzerliğin bulunduğunu varsayarsak, daha da ileri gitmekten kendimizi alakoyamayız. Aklımızın içeriği, yalnızca bir egoyla ilişkili olduğu sürece bilinçli olduğundan ve kavranabildiğinden, kuvvetli bir kişisel özellik taşıyan ses fenomeni de bir merkezden çıkıyor olabilir - fakat bu merkez, bilinçli egomuzunkiyle aynı değildir. Böyle bir akıl yürütme ancak, bütünün, yani sınırları çizilemez ve tanımlanamaz psişik kişiliğin merkezinin üst-ego olduğunu ve egonun bu üst-egoya tabi olduğunu veya onun içinde bulunduğunu varsayarsak, mümkün olur. (6)

Karmaşıklığından ötürü hoşa giden felsefi tartışmalar bana göre değildir. Benim savım muğlak görünse de en azından, gözlemlenen gerçekleri tanımlayıp ortaya koyma yolunda samimi bir girişimdir. Basitçe söylemek gerekirse : Her şeyi bilmediğimize göre, her deneyimde, gerçekte veya nesnede bilinmeyen bir şey bulunmaktadır. Bu yüzden, eğer bir deneyimin tümünden bahsediyorsak, "tümü" kelimesi, deneyimin sadece bilinçli kısmına gönderimde bulunabilir. Yaşadığımız herhangi bir deneyimin, nesnenin tümünü kapsadığını varsayamayız, buna göre, nesnenin mutlak tümünün, yaşamadığı-

mız deneyimi de kapsaması gerektiği açıktır. Daha önce değindiğim gibi, aynı şey, her deneyim için, ve aynı zamanda mutlak tümü bilinçten daha fazla yer kaplayan psike için de geçerlidir. Diğer bir deyişle, psike genel kurala bir istisna oluşturmaz ve evren ancak bizim psişik organizmamız izin verdiği ölçüde kurulabilir.

Psikolojik deneyimlerim tekrar tekrar bana göstermiştir ki, belirli içerikler, bilinçten daha tam olan bir psikeden doğmaktadır. Çoğunlukla sözkonusu içerikler , bilincin üretmeyi başaramadığı kadar üstün analizler yapar veya bakış açıları sağlar. Bu tür oluşumlara verdiğimiz uygun bir ad vardır: sezgi (intuition). Ve çoğu kişi bu açıklamayı yapınca da, sanki bir şey hallolup çözüme kavuşmuş duygusuna kapılır. Fakat, sezgileri bizim gerçekleştirmediğimiz gerçeğini hiç dikkate almazlar. Oysa sezgiler her zāman bize gelir; bir şey içimize doğar ; aslında sezgi kendisini yaratmıştır ve biz, eğer yeterince akıllı ya da hızlıysak onu yakalarız.

Dolayısıyla, kutsal ev rüyasındaki sesi şöyle açıklıyorum: bu ses, rüya sahibinin bilinçli benliğinin ait olduğu daha tam kişiliğinin bir ürünüdür ve kanımca, işte bu nedenle, ses rüya sahibinin bilincinden daha üstün bir zeka ve netlik düzeyine sahiptir. Sesin koşulsuz otoritesi, sözkonusu üstünlükten kaynaklanmaktadır.

Sesin verdiği mesaj, rüya gören kişinin tutumunu garip biçimde eleştirmektedir. Kilise rüyasındaki ses, bir tür ucuz uzlaşmayla hayatın iki yanı arasında uzlaşma sağlamaya çalışmıştır. Hatırlayacağımız gibi, meçhul kadın, anima, bunu reddetmiş va sahneden çekilmiştir. Şimdiki rüyada ise, animanın yerini ses almış görünmektedir, ve anima gibi sadece

duygusal bir protesto yapmakla yetinmeyip, iki tür dine ilişkin yetkin bir bildirimde bulunmuştur. Bu açıklamaya göre, rüya sahibi, metnin belirttiği "kadının imgesi" yerine dini koyma eğilimindedir. "Kadın" animayı göstermektedir. Dinin, "hayatın öbür tarafını" ikame için kullanıldığına değinen bir sonraki cümle bunu kanıtlamaktadır. Daha önce de açıkladığım gibi, anima "öbür taraf" demektir. Anima, bilinç eşiğinin altında, yani bilinçdışı akılda gizlenmiş kadın azınlığın temsilcisidir. Bu nedenle eleştiri şöyle de olabilirdi :"Bilinçdışından kaçmak amacıyla dine başvuruyorsun. Hayatının bir kısmının yerine koymak için kullanıyorsun dini. Oysa din, hayatın, yani her iki tarafı da içeren bir hayatın bütünlüğünün meyvasıdır ve en ileri noktasıdır."

Aynı seride bulunan diğer rüyalarla dikkatli bir kıyaslama, "öbür tarafın" ne olduğunu kesin şekilde göstermektedir. Hasta , duygusal ihtiyaçlarından her zaman kaçınmaya çalışmıştır. Aslında bu ihtiyaçların başına dert açacağından çekiniyordu, örneğin evlilik, aşk, sadakat, bağlılık, güven, duygusal bağlanma ve ruhun ihtiyaçlarına genel bir boyun eğiş gibi sorumluluklara yol açacağından korkuyordu. Ona göre, tüm bu sayılanların bilimle ya da akademik kariyerle bir ilgisi yoktu; ve dahası, "ruh" kelimesi, entellektüel bir müstehcenlikten başka bir şey değildi.

Anima "gizi", din hakkında, onun bir inanç olduğu dışında hiç bir bilgisi bulunmayan hastam için büyük bir bilmecedir. Onun anlayışına göre din, beceriksiz ve sıkıntı verici bazı duygusal ihtiyaçların yerine koyulabilecek bir şeydir ve insan kiliseye gitmek suretiyle bu ihtiyaçlarını karşılayabilir. Rüya sahibinin korkularında çağımızın önyargılarını görebiliriz. Oysa ses, tutucu değildir, hatta insanı hayrete düşürecek

kadar gelenekselcilikten uzaktır: dini ciddiye almakta, onu hayatın, daha doğrusu "her iki tarafı" da kapsayan bir hayatın doruk noktasına koymakta, ve böylelikle en çok rastlanan entellektüel ve akılcı önyargıları altüst etmektedir. Bu öylesine bir ters-yüz edişti ki, hastam çıldırmaktan korkuyordu sık sık. Dünün ve bugünün ortalama aydınını bildiğimiz için, onun içinde bulunduğu bu güç durumu anlayışla karşılamakta zorlanmıyoruz. "Kadın imgesi"ni, diğer bir deyişle, bilinçdışı aklı, ciddi olarak hesaba katmak, aydınlığa kavuşmuş sağduyuya ne büyük bir darbedir! (7)

Hastam yaklaşık üçyüz rüyalık ilk seriyi gözden geçirdi ve ancak ondan sonra onun tedavisine başladım. Ona rahatsızlık veren deneyimlerine, yaşantılarına ilişkin tüm geçmiş bilgileri aldım. Ve o zaman, bu rüya macerasından kaçmak isteyişine hiç şaşırmadım! Fakat yeterince şanslıydı ki, bir "din"e sahipti, yani deneyimini "dikkatle gözönüne alıyordu", ona sahip çıkıp sürdürmesini sağlayacak kadar da deneyimine bağlılık duyuyordu. Nevrotik olması onun için büyük avantajdı ve bu suretle ne zaman deneyimine bağlı kalmamayı denese veya sesi reddetmeye çalışsa, derhal nevrotik haline dönüyordu. Bir türlü "ateşi söndüremiyordu" ve en sonunda, deneyiminin kavranılamaz numinosum niteliğini kabul etmek zorunda kaldı. Söndürülemeyen ateşin "kutsal" olduğunu kabullenmek zorunda kaldı. Bu onun tedavisinin baş koşuluydu.

Gerçekten insani ve bir bütünlük taşıyan kişilikler nasıl istisnaysa, hastamın bu durumunun da bir istisna oluşturduğu sanılabilir belki. Eğitimli insanların çok büyük çoğunluğunun parçalanmış kişilikler olduğu ve gerçek iyiler yerine bu iyilerin ikamelerine (yerine geçen şeylere) sahip oldukları doğ-

rudur. Böyle bir ikame durumu ise, hastamda nevroza yol açıyordu ve bir çokları için de aynı sonucu doğuruyordu.

Çoğunlukla ve genellikle "din" olarak adlandırılan şey, o kadar şaşılacak derecede bir ikamedir ki, din yerine inanç demeyi tercih ettiğim bu tür bir dinin , insan toplumunda önemli bir işlevi olup olmadığını ciddi olarak kendime soruyorum. İkame işleminin açık amacı, doğrudan, dolaysız deneyimin yerine, sağlam yapılı bir dogmaya ve ritüele dayalı uygun semboller koymaktır. Katolik kilisesi, bu sembolleri tartışılmaz otoritesi sayesinde korumaktadır, protestan kilisesi ise (eğer bu terim hala geçerliyse) İncil'in mesajları üzerinde ısrar ederek korumaktadır. Bu iki ilke, yani kilisenin ve İncil'in otoriteleri, geçerli olduğu sürece, kişi kendini doğrudan dinsel deneyime karşı etkin şekilde korumuş ve savunmuş olur. Hatta böyle bir şey başına gelse , yani doğrudan bir deneyimle karşılaşsa bile, kiliseye başvurur, çünkü bu deneyimin tanrıdan mı şeytandan mı geldiğini, kabul edip etmemesi gerektiğini kilise bilir.

Böyle doğrudan deneyimlerin yaşandığı ve dogmatik kararın otoritesine boyun eğilmediği pek çok vaka ile karşılaştım mesleğimde. Hastalarıma, ihtişamlı aynı zamanda da korkunç olan çatışmalarında, delilik paniklerinde, çaresiz kafa karışıklıklarında ve depresyonlarında öyle çok eşlik ettim ki, dogma ve ritüelin, en azından ruhsal temizlik yöntemi olarak taşıdığı olağanüstü önemin geniş ölçüde farkındayım. Eğer hasta, dinin gereklerini yerine getiren bir katolikse, ona değişmez önerim, günah çıkarması ve iletişim kurup içini dökmesidir, böylelikle kendisi için çok aşırı gelebilecek olan doğrudan deneyimden korunabilir. Protestanlar için bu genellikle o kadar kolay değildir, çünkü dogma ve ritüel artık o kadar si-

likleşmiştir ki etkinliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Aynı zamanda, kural olarak, günah çıkarma da yoktur ve psikolojik sorunlara karşı duyulan genel ilgisizliğe ve ne yazık ki yaygın cahilliğe papazlar da katılmaktadır. Katolik "vicdan direktörü" ise, çoğunlukla çok daha fazla psikolojik bilgi ve becerisine sahiptir. Üstelik, protestan papazları ilahiyat fakültesinde bilimsel bir eğitimden geçmiştir ve bu okul eleştirel geleneği yüzünden inancın naifliğini zayıflatır, oysa katolik rahip eğitimindeki tarihsel gelenek, kurumun otoritesini güçlendirir.

Bir doktor olarak, doğallıkla "bilimsele" inanmayı benimseyebilirdim, nevrozun içeriğinin bastırılmış çocukluk cinselliğinden veya istenç gücünden başka bir şey olmadığına inanabilirdim; ve böylelikle nevrozun değerini azaltmak suretiyle bir kısım hastayı doğrudan deneyim tehlikesine karşı korumam mümkün olabilirdi. Fakat biliyorum ki, bu teori kısmen doğrudur, yani nevrotik psikenin sadece bazı yüzeysel yönlerini açıklamaktadır. Oysa ben, kendimin de tam olarak inanmadığı bir şeyi hastama söyleyemem.

Şimdi -bir protestan olduğum varsayımıyla- bana sorabilirsiniz: "Eğer katolik bir hastana, rahibe gidip günah çıkarmasını söylersen, yine inanmadığın bir şeyi önermiş olmuyor musun?"

Bu kritik soruyu cevaplamak için, önce şunu belirtmeliyim ki, eğer elimde olsaydı, inancımı asla söylemezdim. Eğer inancımı sorarlarsa, gerçekten bildiklerimden ibaret olan inançlarımın şüphesiz yanında olacağım. Bildiklerim konusunda kendime güvenirim. Bunlar dışındaki her şey hipotezdir ve bunların çoğunu Bilinmeyene bırakabilirim.

Bunlar beni rahatsız etmez. Fakat onlar hakkında bir şeyler bilmem gerektiğini hissedersem, eminim o zaman canımı sıkmaya başlarlardı.

Dolayısıyla, eğer bir hastam, nevrozunun tümüyle cinsel kökenli olduğundan eminse, onun bu görüşüne karışmazdım çünkü bilirim ki bu inanış, özellikle de köklüyse, doğrudan deneyimin yaratacağı korkunç belirsizliğin saldırısına karşı mükemmel bir savunmadır. Bu savunma etkili olduğu sürece onu bozmam, zira biliyorum ki hastanın böylesine dar bir çerçevede düşünmesi için güçlü nedenleri vardır. Fakat gördüğü rüyalar, geliştirdiği bu koruyucu teoriye zarar vermeye başlarsa, yukarıda incelediğimiz rüyada da olduğu gibi, daha geniş bir kişiliği desteklemek zorunda kalırım.

Aynı şekilde ve aynı nedenle, kendisine yararlı olduğu sürece, dinin gereklerini yerine getiren katoliğin hipotezini de desteklerim. Her iki durumda da, ciddi bir tehlikeye karşı geliştirilmiş olan bir savunma aracını desteklerim. Ve bu sırada da, akademik bir konu olan savunmanın nihai gerçek olup olmadığı sorusunu da sormam. Bu savunma işe yaradığı zaman ve yaradığı sürece de memnun olurum.

Ben daha konuya el bile atmadan çok önce, hastamdaki katolik savunması çökmüştü. Eğer ona gidip te günah çıkarmasını ya da benzer bir şeyi önerseydim bana gülerdi, tıpkı artık destek vermeyeceği seks teorisine güleceği gibi. Fakat, sesin tarafını tuttuğumu ona her zaman hissettirdim ; bu sesi, kendisini tek taraflı olmaktan kurtaracak olan gelecekteki daha büyük kişiliğinin bir parçası olarak gördüm.

Aydınlık bir akılcılığa sahip sıradan bir entellektüel için, meseleleri basite indirgeyen bir bilimsel teori çok iyi bir sa-

vunma aracıdır, çünkü çağımız insanının "bilimsel" etiketi taşıyan herşeye çok büyük inancı vardır. Böyle bir etiket, neredeyse "Roma locuta causa finita" nın etkisine benzer şekilde, derhal kafayı dinginleştirir. Bence herhangi bir bilimsel teori kendi başına, ne kadar kurnazca olursa olsun, psikolojik gerçek açısından, dinsel dogmalardan daha az değer taşır; bunun nedeni çok basit olup, teorinin zorunlu olarak çok soyut ve akılcı olması, buna karşılık dogmanın ise imge aracılığıyla akıldışı (irrasyonel) bir bütünlük göstermesi şeklinde açıklanabilir. Dolayısıyla, bu yöntem, akıldışı bir olguya, örneğin psikeye, çok daha iyi bir açıklama getirilmesini sağlar. Dahası, dogma, varlığını ve biçimini, bir taraftan "vahiy yoluyla açıklandığı" söylenen tanrı-insan, haç, bakire doğum, bakire hamile, teslis (üçlü birlik) v.b. doğrudan deneyimlere borçludur, bir taraftan da asırlar boyunca bir çok kişinin sonu gelmeyen işbirliğine borçludur. Belirli dogmalara niçin "doğrudan , dolaysız deneyim" dediğim belki yeterince açık olmayabilir, çünkü dogmanın zaten kendisi doğrudan deneyimi reddeden bir olgudur. Ancak sözünü ettiğim hristiyan dogmaları yalnızca hristiyanlığa özgü değildir. Bunlara, en az bu kadar sıklıkla pagan dinlerde de raslanır. Üstelik bunlar geçmişte vizyonlardan, rüyalardan veya translardan (kendinden geçme) kaynaklandıkları gibi, tüm çeşitlemeleriyle psişik fenomenler olarak kendiliğinden tekrar tekrar ortaya çıkabilirler. Böyle fikirler asla icat edilmez; insanoğlu aklını amaca dönük bir etkinlik olarak kullanmayı henüz öğrenmeden önce dogmalar zaten vardı. İnsan düşünce üretmeyi öğrenmeden önce, düşünce kendisine gelmişti. İnsanoğlu düşünmedi ama akıl işlevinin farkına vardı. Dogma rüya gibidir, nesnel psikenin, bilinçdışının ihtiyari ve özerk faaliyetini yansıtır. Bilinçdışının bu şekilde ifade edilmesi, doğrudan deneyime karşı

bilimsel bir teoriden daha etkin bir savunma aracıdır. Teori, deneyimin duygusal değerlerini gözardı etmek durumundadır. Dogma ise, aksine, bu açıdan son derece açıklayıcıdır. Bir bilimsel teorinin yerini hemen bir yenisi alır. Dogma ise asırlarca devam eder. Acı çeken tanrı-insan dogması en azından beşbin yıllıktır, teslis ise herhalde daha da eskidir.

Dogma , bilimsel teoriye kıyasla ruhu daha tam olarak temsil eder, çünkü bilimsel teori sadece bilinç düzeyini ifade edip açıklar. Dahası, teori, yaşayan bir şeyi soyut kavramlarla açıklamakla kalır. Dogma ise bilinçdışının yaşam sürecini pişmanlık, fedakarlık ve günahtan kurtulma draması şeklinde anlatır. Bu açıdan yaklaşıldığında, protestanlığın katoliklikten ayrılmasının önlenememiş olması şaşılacak şeydir. Fakat protestanlık meraklı, haris ve pervasız olma özelliklerini taşıyan maceracı Germen kabilelerinin inancı olduğuna göre, onların bu özgün karakterinin kilisedeki barış havası ile pek anlaşamamış, en azından uzunca bir süre anlaşamamış olması mümkündür. Öyle görünüyor ki onlar, kurtuluş sürecine ve kilisenin muhteşem yapısı içindeki bir tanrıya boyun eğmeye pek hazır değillerdi. Belki de kilisede , çok fazla, en azından onların gerek o zaman gerekse şimdi hala ehlileşmemiş enerjileri için aşırı sayılan İmperium Romanum veya Pax Romana (Roma barışı) vardı. Büyük olasılıkla onlar, herhangi bir tutuculuk veya boyun eğiş için çok genç sayılan maceracı ve tezcanlı insanların sık sık ihtiyaç duyduğu gibi, tanrıyla daha az kontrolden ve yumuşatma işleminden geçmiş bir iletişime ihtiyaç duyuyorlardı. Bu nedenle, bazen tümüyle, bazen de kısmen, kilisenin kişiyle tanrı arasındaki aracılığını kaldırdılar. Koruyucu duvarlar kaldırıldığı için, önemli bilinçdışı faktörlerin ifadesi olan kutsal imgeleri kaybettiler, imgelerle bir-

likte hatırlanamayacak kadar eski zamanlardan beri bilinçdışı aklın açıklanamayan güçleriyle başa çıkmanın güvenilir bir yolu olan ritüelleri de kaybettiler. Bunun sonucunda büyük miktarda enerji açığa çıktı ve bu enerji derhal eski merak va harislik kanallarına aktı - işte sözkonusu bu kanallar, Avrupa'yı yeryüzünün büyük parçasını yiyip bitiren ana canavar haline getirmiştir.

O günlerden itibaren protestanlık, ayrılığı besleyen bir sera olmuştur, aynı zamanda da bilinçdışı aklın açıklanamaz güçlerini unutturacak derecede bilinci cezbeden bilim ve tekniği besleyen bir yuva olmuştur. Birinci Dünya Savaşı felaketi ve onu izleyen ve insan ruhunda geniş etkiler yaratan olaylar , beyaz insanın aklı konusunda şüpheler uyandırmak için gerekliydi. Savaş çıktığı sırada, dünyanın akılcı araçlarca düzeltilebileceğinden son derece emindik. Şimdi ise, eski teokrasi savını , yani totaliter rejim savını ileri süren devletleri şaşkınlıkla seyrediyoruz; bu sav kaçınılmaz şekilde , özgür düşüncenin baskı altına alınmasını da beraberinde getirmektedir. Şimdilerde, yine insanların , yeryüzünde cenneti nasıl yaratacakları konusundaki çocukça teorilerini desteklemek amacıyla, birbirinin boğazına sarıldığını görüyoruz. Daha önceleri az çok başarılı şekilde birbirine bağlı olan ve devasa bir zihinsel binada işe yarar hale getirilen ve alt dünyaya ait güçlerin şimdi, herhangi bir akılsal ve ruhsal çekicilikten yoksun bir Devlet köleliği ve Devlet hapishanesi yarattıklarını veya yaratmaya çalıştıklarını görmek çok zor değildir.

Tüm bu gelişmeler kaderdir. Ben bunun kabahatini protestanlığa veya rönesansa yüklemiyorum. Fakat şurası kesindir ki, çağdaş insan, protestan olsun veya olmasın, Roma döneminden beri dikkatle örülmüş ve güçlendirilmiş olan dini

duvarların sağladığı korumayı kaybetmiştir ve bu kayıp yüzünden dünyayı harabeden ve dünyayı kuran ateşin sınırlarına yaklaşmıştır. Yaşam hızlanmış ve yoğunluk kazanmıştır. Dünyamızı korku ve tedirginlik dalgaları kaplamıştır.

Protestanlık, eskiden olduğu gibi şimdi de, büyük bir tehlikedir, aynı zamanda da büyük bir fırsattır. Eğer bir kilise olarak parçalanmasını hala sürdürürse, insanı tüm ruhsal zırhlarından, yani bilinçdışı aklın serbest kalmasını bekleyen güçlerle doğrudan karşılaşmaya karşı bir savunma mekanizmasından kurtarmayı başarır. Medeni denilen dünyamızda sürüp giden bütün bu inanılmaz vahşete bir bakın - bunların hepsi insanoğlundan ve onun kafa yapısından doğmuştur! Şu şeytanca tahrip araçlarına bir bakınız ! Bunlar tümüyle zararsız centilmenlerce, hepimizin özendiği, makul, saygıdeğer vatandaşlarca icat edilmiştir. Ve her şey mahvolup da tarif edilemez bir yıkım cehennemi ortaya çıktığında, hiç kimse sorumluluğu üstlenmez. O sadece oluvermiştir, ama yine de hepsi insanlar tarafından yapılmıştır. Tek tek kişiler, görevlerini titiz şekilde yerine getiren ve orta halli bir yaşam sürdüren, alçak gönüllü ve önemsiz bilinçlerden başka bir şey olmadıklarına körü körüne inanmaya başladıklarından beri, hiç kimse şunun farkında değildir: devlet veya millet denilen akılcı örgüt, görünüşte kişisel olmayan, sezilemez ve kimse ve hiçbir şey tarafından kontrol edilmeyen, fakat müthiş bir güç tarafından yönetilmektedir. Bu korkunç güç, çoğunlukla kötü niyetli bir şeytana kapıldığı sanılan bir komşu ülkeye karşı duyulan korkuyla açıklanır. Hiç kimse kendisinin ne kadar ve nerede perili ve bilinçsiz olduğunu bilemediği için, komşusunun da kendisi gibi olduğunu düşünür ve böylelikle de, en büyük silahları ve en zehirli gazları sahiplenmek kutsal

bir görev haline gelir. En kötüsü de, bu düşünce doğrudur. Kişinin tüm komşularına da, tıpkı kendisine olduğu gibi, kontrol edilmez ve edilemez bir korku hakimdir. Korkudan acı çeken hastaların, kinli ve öfkeli hallerine kıyasla, çok daha fazla tehlikeli oldukları, akıl hastanelerinde iyi bilinen bir gerçektir.

Protestan, tanrıyla başbaşa bırakılmıştır. Ne günah çıkarma vardır, ne günahların kilisece affı, ne de herhangi bir günah bağışlatma olasılığı vardır. Kişi günahlarını bir başına sindirmek, halletmek zorundadır ve uygun bir ritüel bulunmadığı için erişilemez olan tanrının esirgeyiciliğinden o kadar emin değildir. Bu nedenle, protestan bilinci uykusunu yitirmiştir ve bu rahatsız vicdan, ortalıkta dolaşarak başkalarını tedirgin etmeye başlamıştır. Fakat bu durum, günahı kavrama konusunda katolik kafa yapısının erişemeyeceği bir şansı da protestanlara vermiştir. Çünkü katolik dininde günah çıkarma ve günahların affı olanağı, aşırı gerginlikleri yoketmek üzere her zaman hazır beklemektedir ; protestan ise, gerginliğiyle başbaşa bırakılmıştır ve bu durum onun vicdanını bilemeye devam edebilmektedir. Aslında vicdan, ve özellikle de rahatsız bir vicdan, cennetin bir hediyesi olabilir; eğer özeleştiri amacıyla kullanılırsa gerçek bir lütuftur. Kendi içini inceleyen (introspective), titiz bir süreç şeklinde gerçekleştirilen özeleştiri, kişinin kendi psikolojisini anlamaya yönelik her girişimin ayrılmaz parçasıdır. Eğer kendinizi de şaşırtan bir şey yapmışsanız ve sizi bu harekete itenin ne olduğunu kendinize soruyorsanız, davranışınızın ardındaki gerçek motifi (güdüyü) ortaya çıkarmak için, vicdanınızı rahatsız eden motife ve ona eşlik eden titiz güce gerek duyarsınız. Ancak o zaman, eylemlerinizi hangi motiflerin belirlediğini görebilirsi-

niz. Hatta, vicdan azabı sizi daha önce bilincinde olmadığınız şeyleri keşfetmeye iter; bu yolla bilinçdışı aklın eşiğini aşar ve sizi insandaki toptan yokedicinin bilinçsiz bir unsuru yapan ortak güçlerin farkına varırsınız. Eğer bir protestan, kilisesini tümüyle kaybettikten sonra ayakta kalmayı başarır ve yine bir protestan olmaya devam ederse, yani tanrı karşısında savunmasız kalıp artık topluluklar ve duvarlar tarafından korunmuyorsa, doğrudan dinsel deneyim konusunda benzersiz bir şansa sahip olur.

Bilinçdışı sürecin hastam için ne anlam taşıdığını size aktarabildim mi bilmiyorum. Yine de böyle bir sürecin, deneyimin değerini tartacak nesnel bir ölçüt yoktur elimizde. O deneyimi geçirmiş olan kişi için olan değerine bakmamız gerekir. O zaman, görünüşte yararsız bazı rüyaların, akıllı biri için bir anlamı olduğu gerçeği size çarpıcı gelebilir. Fakat o kişinin dediklerini kabul edemiyorsanız veya kendinizi onun yerine koyamıyorsanız , onu yargılamamalısınız. Yargılayabileceğiniz bir Arşimed noktası yoktur, çünkü psike, görüntüsünden farklıdır. Psike, psikolojinin nesnesidir ve ne yazık ki, aynı zamanda onun öznesidir ve bu gerçekten kaçış da yoktur.

"Doğrudan deneyim" olarak adlandırdığım şeye örnek seçtiğim bir kaç rüya, deneyimden geçmemiş birinin kesinlikle gözüne çarpmaz. Rüyalar gösteriş yapmazlar, kişisel deneyimlerin alçak gönüllü şahitleridir sadece. Eğer rüyaları sıralarına göre, ve tüm süreç boyunca ortaya çıkan sembolik malzeme zenginliği ile birlikte sunsaydım çok daha belirgin bir görünümleri olacaktı. Fakat, rüya serilerinin tümünün toplamı bile, güzellik ve anlam bakımından geleneksel inançla boy ölçüşemez. İnanç, her zaman için bir çok aklın ve bir

çok asrın sonucu ve ürünüdür, bireysel yaşamların tüm tuhaflıklarından, noksanlıklarından ve kusurlarından arındırılmıştır. Fakat bütün buna rağmen, kişisel deneyim, fakirliği yanında, doğrudan doğruya hayattır, bugün damarda akan kırmızı sıcak kandır. Gerçeğin ardında koşan biri için, en iyi gelenekten bile daha ikna edicidir. Yine de dolaysız hayat her zaman kişiseldir, çünkü hayatı taşıyan bireydir ve kişiden doğan her şey bir bakıma kendine özgüdür, geçicidir ve eksiktir; özellikle de rüya ve benzeri gibi isteğe bağlı olmayan akıl ürünleri söz konusu olduğunda böyledir. Bir çok kişinin aynı sorunu vardır ama kimse aynı rüyayı görmez. Fakat nasıl, mutlak kendine özgü bir birey yoksa, aynı şekilde mutlak kendine özgü nitelikte bireysel ürün de bulunmaz. Rüyalar bile , farklı folklor ve mitolojilerde belirli motiflerin hemen hemen aynı şekilde tekrarlanması şeklinde, büyük ölçüde ortak (kollektif) malzemeye dayanmaktadır. Ben bu motiflere arketip (8) diyorum, bu kavramla kastettiğim şey, hemen hemen yeryüzünün her köşesindeki mitlerin parçalarını oluşturan kollektif nitelikteki şekiller ve imgeler ve aynı zamanda da bilinçdışı kökenli bireysel ürünlerdir. Arketip motifler olasılıkla insan aklının, sadece gelenekler ve göç yoluyla değil aynı zamanda soya çekim yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan arketip kalıplarından başlamaktadır. Bu son hipotez kaçınılmazdır, zira karmaşık arketip imgeler bile , herhangi bir olası doğrudan gelenek etkisi olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Bilinçöncesi (preconscious), ilksel fikirler (primordial) teorisi, ilk asırlara ait olan "arketip" teriminin de gösterdiği gibi, hiç bir şekilde benim buluşum değildir, Özellikle psikoloji bağlamında, bu teoriyi Adolf Bastian'ın çalışmalarında

(9) ve yine Nietzsche'de (10) buluruz. Fransız yazınında, Hubert, Mauss (11) ve Levy-Bruhl (12) benzer görüşler ileri sürer. Ben, bazı ayrıntılı araştırmalar yapmak suretiyle, daha önceleri ilksel veya başlangıç fikirler, "categories" veya "habitudes directrices de la conscience" , "representations collectives", vb denilen teoriye ampirik bir temel sağladım sadece. (13)

Daha önce değindiğimiz rüyaların ikincisinde, henüz dikkate almadığım bir arketiple karşılaştım. Bu arketip, yanan mumların piramit benzeri dört noktadaki tuhaf dizilişidir. Sözkonusu düzenleme, dört sayısını kutsal imgelerin bulunması gereken altara ya da ikon yerine koymak suretiyle , bu sayının sembolik önemini vurgulamaktadır. Mabete "öze dönüş evi" dendiği için, dört sayısının tapınma yerinde görünen imgeyle veya sembolle ifade edildiğini varsayabiliriz. Pisagor terimleriyle söylersek, tetraktiler, hastamızın rüyasının da açıkça gösterdiği gibi, gerçekten de "kendine dönüşe" işaret etmektedir. Bu sembol diğer rüyalarda, genellikle dört parçaya bölünmüş veya dört parça içeren bir daire şeklinde ortaya çıkar. Aynı serinin diğer rüyalarında, ayrıca şu şekillerde de ortaya çıkar : bölünmemiş daire, çiçek, kare meydan veya kare oda, dikdörtgen, küre, saat, ortası çeşmeli simetrik bahçe, teknede uçakta veya masada dört kişi, masanın etrafında dört sandalye, dört renk, sekiz parmaklıklı tekerlek, sekiz ışınlı yıldız veya güneş, sekiz parçaya bölünmüş yuvarlak şapka, dört gözlü ayı, kare şeklinde hapishane hücresi, dört mevsim, dört ceviz bulunan kase, 4x8=32 bölüme ayrılmış bir dünya saat, vb. (14)

Bu dörtlü semboller, dört yüz rüyadan oluşan bir seride en az 71 kez ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda benim durumum da

bir istisna değildir. Yaptığım pek çok vaka incelemesinde dört sayısı ortaya çıkmıştır ve kökeni her zaman bilinçdışına dayanmıştır, yani rüya sahibi onu ilk kez rüyasında görmüştür , ne anlamı hakkında bir fikri vardır, ne de dördün sembolik önemi hakkında bir şey duymuştur. Kuşkusuz konu üç olsaydı, durum değişirdi, çünkü Üçlülük (Teslis) herkesin bilebileceği tanınmış bir sembolik sayıdır. Fakat dört, bizim için, özellikle günümüzün bilim adamı için , diğer bir sayıdan farklı bir anlam ifade etmez. Sayı sembolizmi ve onun tarihçesi bizim rüya sahibi hastamızın aklının ilgi alanının kesinlikle dışında kalır. Eğer bu koşullarda rüyalar, dördün önemi üzerinde ısrarla duruyorsa, onun kökeninin bilinçdışı olduğunu söylemekte son derece haklı oluruz. Dörtlünün numinosum özelliği, ikinci rüyada açıkça görülmektedir. Bu gerçeğe dayanarak, onun "kutsal" demek zorunda olduğumuz bir anlama işaret ettiği sonucuna varmamız gerekiyor. Rüya gören kişi bu tuhaf karakterle, herhangi bir bilinç kaynağı arasında bağlantı kuramadığı için, sembolizmin anlamını açığa kavuşturmak amacıyla, karşılaştırma yöntemini uyguluyorum. Bu kitap çerçevesinde sözkonusu karşılaştırma sürecini tam olarak açıklamam doğaldır ki olanaksızdır. Bu nedenle kısaca değinmekle yetineceğim.

Görünüşe göre, bilinçdışı düzeyinde bulunan pek çok şey, aklın geçmişten gelen kalıntılarıdır, bu nedenle bilinçdışımızın içeriğinin paralelini oluşturan bilinç düzeyine ulaşmak için sadece bir kaç yüz yıl geriye gitmemiz gerekmektedir. Bizim vakamız bağlamında, üç yüz yıldan daha az geriye gideriz ve kendimizi, dairenin kareye çevrilmesi muammasını (quadratura circuli) (15) ciddiyetle tartışmakta olan doğa bilimcileri ve filozofları arasında buluruz. Bu muğlak sorun,

aslında çok daha eski ve tümüyle bilinçdışı şeylerin psikolojik bir yansıtılmasıydı (projeksiyonuydu). Fakat , o günlerde dairenin Tanrı anlamına geldiğini biliyorlardı: bir filozofun Aziz Augustine'i tekrarlayarak dediği gibi "Deus est figura intellectualis, cu jus centrum est ubique, circumferentia vero nusquam". Emerson kadar iç gözlemci ve iç dünyasını inceleyen biri de aynı konuya değinmiş ve aynı şekilde Aziz Augustine'in sözlerini tekrarlamıştı. Eflatun'un *Timaeus*'undan, hermetik felsefenin başta gelen kaynağı olan bu kitaptan beri en mükemmel şekil kabul edilen daire imgesi ayrıca, en mükemmel öze de verildi, yani altın, anima mundi veya anima media natura ve ilk yaratılan ışık da daireyle gösterildi. Makrokozmoz, Büyük Dünya, yaratan tarafından "in forma rotunda et globosa" şeklinde yapıldığı için, bütünün en küçük parçası sayılan nokta da bu kusursuz yapıyı taşımaktadır. Filozofun dediği gibi: "Omnium figurarum simplicissima et perfectissima primo est rotunda, quae in puncto requiescit" (16) Maddede gizli ve hareketsiz duran bu Tanrı imgesi, simyacıların ilk kaos, veya cennet ülkesi veya denizdeki yuvarlak balık veya sadece yuvarlak yapı veya yumurta dediği şeydi. Bu yuvarlak şey, maddenin kapalı kapılarını açacak anahtara sahipti. Timaeus'ta belirtildiği gibi, sadece dünyayı yaratan faktör, yani mükemmel varlık, dört unsuru, yani yuvarlak dünyanın dört elemanını kapsayan tetraktileri çözme yetisine sahipti. Onüçüncü yüzyıldan beri büyük otoritelerden biri olan *Turba Philosophorum*'a göre, yuvarlak yapı, bakırı dörde bölebilir. Böylece, çok aranılan *aurum philosophicum*'un da yuvarlak olduğu anlaşılmaktadır. Uykuda hareketsiz olan demiurge'ye, yaratıcı faktöre hangi yolla ulaşılacağı konusunda ise görüşler farklıydı. Bazıları ona, özel bir birikim ve/a özellikle elverişli bir öz türü içeren prima materia (ilk

madde) şeklinde ulaşmayı umuyordu. Bazıları ise "conjunctio" denen bir tür sentezle yuvarlak yaratmaya çalışmıştı; *"Rosarium Philosophorum"*'un anonim yazarı şöyle söyler : Kadından ve erkekten yuvarlak bir daire yap, bundan bir dikdörtgen çıkar ve ondan da bir üçgen çıkar. Halkayı yuvarlat ve o zaman Filozofun Taşı'na ulaşmış olacaksın."

Bu olağanüstü taş, Eflatun'un yuvarlak çift cinsiyetli erkeğine karşılık gelen, kusursuz bir hermafrodit varlık olarak sembolize edilmekteydi. Ondördüncü yüzyılın başı kadar erken bir dönemde, Petrus Bonus , İsa mecazının temsilcisi olarak lapisi İsa ile kıyaslıyordu. Fakat onüçüncü yüzyılın sözde Thomas'cı kitabı *Aurea* Hora'da taşın gizemi, hristiyan dininin gizemlerinden daha üstündür. Bu gerçeklere değinmemin tek nedeni, dört sayısını içeren halka veya kürenin bilgili atalarımızın çoğu için Tanrı anlamı taşıdığıdır.

Latin kökenli kitaplara bakınca görürüz ki, maddede gizli ve hareketsiz duran demiurge, felsefi insan (homo philosophicus) denen ikinci Adem ile aynı şeydir. İkinci Adem üstündür, ruhsal insandır, kendisine çoğunlukla İsa'nın kişiliği verilen Adam Kadmon'dur. Özgün Adem , bozulup çürüyebilen dört unsurdan oluştuğu için ölümlüdür, ikinci Adem ise ölümsüzdür çünkü o tek bir saf ve bozulmaz özden oluşur. Bu nedenle sözde Thomas'ta şöyle ifadeler yer almaktadır : "Secundus Adam de puris elementis in aeternitatem transivit. İdeo quia ex simplici et pura essentia constat, in aeternum manet." Ortaçağ boyunca tanınmış bir otorite sayılan Senior adlı erken dönem latinleşmiş Arap yazarının lapise ilişkin şöyle söylediği nakledilir : " Asla ölmeyen bir madde vardır, çünkü o sürekli artmaya devam eder." Sözkonusu öz, ikinci Adem'dir.

Yaptığımız alıntılardan da açıkça görülmektedir ki, filozofların arayıp durduğu yuvarlak öz, rüyalarımızda sembolize edilen şeye çok benzeyen bir oluşumdu. Elimizde, büyük felsefi düşüncelerin çoğunlukla rüyalar, görüntüler, hatta halüsinasyonlarla karışmış olduğunu kanıtlayan tarihsel dökümanlar vardır. (17) Daha naif bir kafa yapısına sahip atalarımız, bilinçdışında bulunanları doğrudan doğruya maddeye yansıtmışlardır. Madde, böyle ekleri kolayca kabul edebiliyordu, çünkü o zamanlar pratikte bilinmeyen ve kavranamayan bir varlıktı madde. Ve insanoğlu ne zaman gizemini çözemediği bir şeye rastlasa, en ufak bir özeleştiriye girişmeden varsayımlarını maddeye yansıtır. Kimyasal madde günümüzde oldukça iyi bildiğimiz bir şey olduğu için, artık atalarımız kadar serbestçe yansıtma yapamıyoruz. Sonunda , tetraktilerin psişik olduğunu kabullenmek zorunda kaldık; ve, yakın ya da uzak bir gelecekte bunun da bir yansıtma olduğunun ortaya çıkıp çıkmayacağını henüz bilmiyoruz. Şimdilik şu gerçeği bilmek bizi tatmin ediyor : çağımız insanının bilinçli aklında hiçbir şekilde yer almayan tanrı fikri, üç ya da dört yüz yıl önce bilinç düzeyinde bilinen şekliyle geri dönmektedir.

Tarihin bu kısmını, rüya sahibi hastamın hiç bilmediği gerçeğini vurgulama gereği duymuyorum. Klasik dönemden bir şairden alıntı yaparak şunu söyleyebiliriz :"Naturam expellas furca tamen usque recurret."

Bu eski filozoflara göre, tanrı kendisini ilkin, dört unsurun yaratılışında göstermiştir. Bu unsurlar, dairenin dört bölmesi ile sembolize ediliyordu. *Codex Brucianus*'a ait(18) adlı *gnostik bir kaynakta Biricik- Yaratılan (Monogenes veya

* *Gnostik: İlmi, İlme ait,.*

Anthropos) konusunda şunu okuyoruz: "Bu, Monad'da oturanla aynı kişidir, Monad ise Setheus (yaratıcı) içindedir ve kimsenin nerde olduğunu bilmediği yerden gelmiştir. Monad ondan gelmiştir, tüm iyi şeylerle yüklü bir gemi gibi, her tür ağacın ekili olduğu bir tarla gibi ve tüm ırkların doldurduğu bir şehir gibi...onu savunmak üzere çevresinde oniki kapı vardır, bu Biricik-Yaratılanın ana kentidir". Kitabın başka bir yerinde , Anthropos'un kendisi kenttir ve onun üyeleri de kentin dört kapısıdır. Monad bir ışık kıvılcımıdır , Tanrı'nın bir atomudur. Monogenes'in bir düzlük üzerinde durduğu düşünülür; bu düzlük, İncil'in dörtlüsüne ya da tetramorfosa, yani dört *evangelist sembol olan melek, kartal, öküz veya buzağı ve aslandan oluşan, kilisenin sembolik binek hayvanlarına karşılık gelen dört sütunun desteklediği bir platformdur. Bu metnin, Vahyin Yeni Kudüs'ü ile olan mecazı açıktır.

Dörde bölünme, dördün sentezi, dört rengin mucizeye benzer görünüşü, işin dört aşaması, nigredo dealbatio, rubefactio ve citrinitas; bunlar eski filozofların sürekli uğraşları olmuştur. Dört sayısı, Bir'in parçalarını, vasıflarını ve görünüşlerini sembolize eder. Peki ama, benim hastam, bu eskimiş spekülasyonları niçin tekrarlasın?

Niye tekrarlaması gerektiğini bilmiyorum. Sadece şunu biliyorum ki, tek vaka bu değildir; benim ya da meslekdaşlarımın gözlemi altındaki bir çok diğer vakada da ihtiyari olarak aynı simgecilik (sembolizm) ortaya çıkmıştır. Bu vakalardaki rüyaların üç ya da dört yüz yıl öncesinden malzeme aldıklarını aslında düşünmüyorum. Böyle bir alıntı, arketip fikrinin çok önplanda bulunduğu başka bir çağda yapılabilir-

* *Evangelist: Gezici vaiz, dört İncili yazanlardan biri.*

di. Aslına bakılırsa, ortaçağdan çok daha eskidir, *Timaeus* da bunu kanıtlamaktadır. Ne klasik mirastır, ne de Mısır kökenlidir, zira pratikte her yerde ve her çağda bulunabilir. Örneğin, kızılderililerin dörtlülüğe ne kadar büyük bir önem verdiklerini hatırlamamız yeterlidir.

Dört, dünyayı yaratan tanrı fikriyle bağlantılı ve asırlarca eski, belki de tarih öncesi bir sembol olmasına rağmen , bu sayı - tuhaftır ki - günümüz insanı tarafından ender olarak böyle anlaşılır. Bu sembolün tarihi hakkında bilgilendirilmeyen insanların bu sayıyı kendi kendilerine nasıl yorumlayacakları konusu her zaman özellikle ilgimi çekmiştir. Bu yüzden, onlara kendi görüşlerimi aktarmamaya dikkat ettim ve anladım ki, kural olarak, dört sayısının ya kendilerini ya da iç dünyalarındaki bir şeyi sembolize ettiğini sanıyorlar. Onun, bir tür yaratıcı bir arka plan olarak , bilinçdışı aklın derinliklerinde hayat veren bir güneş olarak özel bir şekilde kendilerine ait olduğunu düşünüyorlar. Bu sayının, çoğunlukla Ezekiel'in vizyonunun bir kopyası olduğunu anlamak kolaydı, buna rağmen, sözkonusu vizyon bilindiği zamanlar bile -ki bu günlerde bilene pek rastlanmıyor- bu benzerliğin ender olarak farkına varılıyordu. Bu, neredeyse sistemli körlük denebilecek durum, Tanrı'nın dışarıdaki biri olduğu şeklindeki önyargının bir sonucudur. Bu önyargı salt Hristiyanlığa ait değildir, fakat bunu hiç paylaşmayan belirli dinler de vardır. Bu dinler tam tersine, bazı Hristiyan mistiklerinin yaptığı gibi, tanrının ve insanın zorunlu aynılığından sözederler; bu, ya önceden belirlenmiş bir aynılık şeklindedir, ya da bazı ibadetler veya törenlerle ulaşılacak bir amaç şeklindedir, örneğin, bazı yoga yöntemleri bir yana bırakılırsa, Apuleius'un metamorfozu (başkalaştırma) olayında olduğu gibi.

Karşılaştırmalı yöntem, dörtlülüğün, yaratış halindeki tanrının aşağı yukarı doğrudan doğruya bir temsilcisi olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, çağımız insanının rüyalarında kendiliğinden çıkan sembollerin de aynı anlamı taşıdığı- içimizdeki tanrıyı sembolize ettiği - sonucuna varmalıyız. Rüya sahiplerinin çoğu bu benzerliğin farkına varmasa da, yorum yine de doğru olabilir. Tanrı fikrinin, "bilim dışı " bir hipotez olduğu gerçeğini dikkate alırsak insanların niçin bu şekilde düşünmeyi unuttuğunu kolayca açıklayabiliriz. Eğer tanrıya belirli bir inanç besliyorlarsa bile, aldıkları din eğitimi nedeniyle içimizdeki tanrı fikrinden vazgeçerlerdi, çünkü sözkonusu eğitim, bu fikri "mistik" olarak adlandırıp her zaman küçük görmüştür. Fakat, bilinçdışı aklın doğal eğilimlerinin uygulamaya koyduğu, tam da işte bu "mistik" düşüncedir.

Ben ve arkadaşlarım, aynı sembolizmi sergileyen o kadar çok vaka gördük ki, artık onun varlığından şüphe edemiyoruz. Dahası, benim gözlemlerim 1914'e kadar gider ve onları kamuoyuna açmadan önce ondört yıl bekledim.

Eğer gözlemlerim, tanrının varlığının bir tür kanıtı olarak anlaşılırsa bu üzücü bir hata olurdu. Gözlemlerim, sadece arketip bir tanrı imgesinin varlığını kanıtlamakta ve bu imge bence, tanrı konusunda psikolojik açıdan söyleyebileceğimiz en fazla şeyi kapsamaktadır. Fakat bu çok önemli ve etkili bir arketip olduğu için, sık sık ortaya çıkışı theologia naturalis için dikkate değer bir gerçek gibi görünmektedir. Ona ilişkin bir deneyim, çoğunlukla büyük ölçüde numinosum niteliği taşıdığı için, dinsel deneyimler arasında yer alır.

İlginç bir gerçeğe değinmeden geçemeyeceğim, o da şudur: merkezi hristiyanlık sembolizmi Teslis'e dayanmaktadır,

bilinçdışı ise kendini dörtlü ile ifade etmektedir. Aslına bakılırsa, ortodoks hristiyan görüşü de pek tam değildir, çünkü kötülük ilkesinin dogmatik yönü Teslis'te yoktur. İnsana benzeyen bir tanrı fikri, mezheplerce benimsenen bir varsayım olduğu için, "içimizdeki tanrı" fikri de dogmatik açıdan zor bir kabullenmedir. Fakat çağdaş aklın anladığı şekliyle dörtlü, sadece içimizdeki tanrıyı değil, insanla tanrının aynılığını da ileri sürmektedir. Dogmanın aksine, üç değil, dört yön vardır. Dördüncü yönün şeytanı temsil ettiği çıkarsaması kolayca yapılabilir. Şöyle bir logomuz var: "Ben ve baba , bir tek kişiyiz. Beni gören, babamı da görür."; buna rağmen İsa'nın dogmatik insan niteliğinin, insanın kendisini İsa'yla ve onun homoousia'sıyla özdeşleştirmesine yol açacak derecede vurgulanması, kutsal şeylere saygısızlık ya da delilik sayılıyordu. Fakat, işte bu, çıkarsamanın ta kendisidir. Dolayısıyla, ortodoks bir görüş açısından yaklaşıldığında, doğal dörtlünün "diabolica fraus" (şeytan) olduğu söylenebilir ve hristiyan dünyasının suçlanıp azarlanan kısmını temsil eden dördüncü cephesinin asimilasyonu, bunun en büyük kanıtını oluştururdu. Sanıyorum ki kilise, bu tür sonuçları ciddiye alma girişimlerini geçersiz kılmalıdır. Hatta bu deneyime giden her yolu da mahkum etmelidir zira kendisinin birbirinden ayırmış olduğu bir şeyi doğanın birleştirmesini kabul edemez. Dörtlüye ilişkin tüm olaylarda doğanın sesini açıkça duyulabiliriz, bu ise, bilinçdışı akla ilişkin her şeye karşı duyulan eski kuşkuları uyandırabilir. Rüyaların bilimsel incelemesi eski bir falcılıktır ve simya kadar itiraza yol açan bir konudur. Rüya psikolojisinin yakın bir paraleli Latin simya dökümanlarında görülür, bunlar da ortodoks fikre karşıtlıklarla doludur. (19) Öyle anlaşılıyor ki, bir zamanlar gizlilik ve koruyucu mecazların bir nedeni vardı. Geçmişte simyanın kullandığı sembolik ifadeler,

modern rüyaların da kaynağını oluşturan aynı bilinçdışından çıkmaktadır ve onlar kadar doğanın sesidir.

Eğer, nihai şeylere ilişkin fazla kuşkunun bulunmadığı ve her tarihin Eski Ahitle başladığı bir ortaçağ ortamında yaşıyor olsaydık, rüya ve benzeri şeyleri kolaylıkla kaldırıp atardık. Ne yazık ki, modern çağdayız ve bu çağda, nihai konular kuşkuyla karşılanmaktadır, çok geniş boyutta bir tarih öncesi vardır ve insanlar, eğer her hangi bir numinosum deneyimi varsa bunun bir psike deneyimi olduğunun tümüyle farkındalar. Tanrının tahtı etrafında oluşmuş bir gökyüzü dünyasının hayalini artık kuramayız, galaksi sisteminin arkasında bir yerde tanrıyı aramayı da hayal edemeyiz. Fakat insan ruhu gizem barındıran bir yerdir , çünkü bir ampirist için tüm dinsel deneyimler, aklın özgün durumundan başka bir şey değildir. Eğer dinsel deneyimlerin, onu yaşayanlar için ne anlam ifade ettiğini bilmek istersek, bunun akla gelebilecek her türlü şeklini inceleme olanağına bugün sahibiz. Ve, eğer bunun bir anlamı varsa, bu deneyimi yaşayanlar için her şey demektir. Kanıt dikkatle incelendiğinde kaçınılmaz olarak ulaşılabilecek sonuç, en azından budur. Hatta , içeriği ne olursa olsun, dinsel deneyim, en çok değer verilen deneyim türü olarak tanımlanabilir. "Extra ecclesiam nulla salus (Kilise dışında kurtuluş yoktur)" hükmüyle formüle edilen haliyle modern kafa yapısı, son çareye başvurur gibi ruha dönecektir. Deneyim başka nereden elde edilebilir ki? Bunun cavabı, aşağı yukarı benim belirttiğim gibi olacaktır. Doğanın sesi cevap verecek ve insanoğlunun ruhsal sorunu ile ilgili herkes, şaşırtıcı yeni sorunlarla karşı karşıya gelecektir. Ben, hastamın ruhsal gereksinimlerinden hareket ederek, bilinçdışı aklın ürettiği olağanüstü sembolizm göstergelerinden bazılarını en azından anlamak yönünde ciddi çaba sarfetmek zorunda kaldım. Ulaştığım entellektüel ve etik sonuç-

ların tartışmasına girmek çok fazla süreceği için , şimdi kısa bir özetle yetinmek durumundayım.

Her hangi bir dinin başlıca sembolik figürleri, her zaman için belirli bir ahlakı ve bakış açısını anlatır. Örneğin, haçtan ve onun çeşitli dinsel anlamlarından sözediyorum. Diğer bir temel sembol de Teslis'tir. Bu, tümüyle erkeksi (maskülen) bir karakterdir. Ancak, bilinçdışı akıl, bunu dörtlüye çevirir; bu dörtlü aynı zamanda da , tıpkı Teslis'teki üç kişinin tek ve aynı tanrı olması gibi, tekliktir. Eski doğa filozofları Teslis'i, " imaginata in natura ", üç "ruh" veya "volatilia", yani su, hava ve ateş olarak temsil ettiler. Dördüncü unsur ise beden veya topraktı. Bunu ise Bakire Meryem'le sembolize ettiler. (20) Böylelikle, fiziksel Üçlülüğe kadınsı (feminen) unsuru kattılar ve dörtlüye veya circúlus quadratus'a (dairenin kare yapılması) ulaştılar; dörtlülüğün sembolü hermafrodit Rebis,yani filius sapientiae (bilge oğul) idi. Ortaçağ doğa filozoflarının, dördüncü unsurla kastettikleri şey kesinlikle toprak ve kadındı. Kötülük ilkesi açık şekilde ifade edilmemiştir, fakat prima materia'nın zehirli niteliğinde ve diğer imalar şeklinde görünmektedir. Çağımız rüyalarındaki dörtlülük, bilinçdışının bir ürünüdür. İlk bölümde açıkladığım gibi, bilinçdışı çoğunlukla bir anima, bir kadın figürü görünümüne bürünür. Görünüşe göre, dörtlü sembolü anima figüründen çıkmaktadır. Anima, dörtlülük matriksi veya Mater Dei'dir (tanrının anası) , tıpkı toprağın, tanrının anası olarak anlaşıldığı gibi. Fakat, hem kadın, hem de kötülük, Teslis dogmasında tanrı kavramına dahil edilmediği için, dörtlüde kötülük unsuru aynı zamanda da dinsel sembolün bir parçasını oluşturur. Bu yöndeki bir gelişmenin uzak vadede ruhsal açıdan doğuracağı sonuçlar ise, özel bir düşünme çabası gerektirmeyecek kadar açıktır.

DOĞAL BİR SEMBOLÜN TARİHÇESİ VE PSİKOLOJİSİ

Felsefeye olan ilgiyi ve merakı söndürmek istemem, ama dörtlü sembolün ortaya çıkardığı sorunun etik ve entellektüel boyutlarının tartışması içinde kaybolmayı da tercih etmem. Bu konunun psikoloji açısından sonuçları kuşkusuz geniş kapsamlı ve yeterince anlamlıdır. Pratik tedavide önemli rolleri vardır. Biz burada psikoterapiyle değil, psişik fenomenin dinsel yönüyle ilgileniyoruz ama, incelemelerim sırasında psikopatolojiye girmek ve sözünü ettiğim tarihsel sembol ve figürleri kazıyarak mezarlarından çıkarmak zorunda kaldım. (1) Genç bir ruhsal hastalıklar doktoruyken, böyle bir şey yapacağım hiç aklıma gelmezdi. Bu nedenle, dörtlü sembol, circulus quadratus ve Teslis dogmasını geliştirmeye çalışan mezheplerin tutumları konularındaki bu uzun tartışma biraz abartılmış ve zoraki gibi gelse de bence sakıncası yok. Fakat işin aslına bakılırsa, dörtlü hakkında tüm söylediklerim, benim örnek vakamın en son ve doruk kısmına ne yazık ki kısa ve yetersiz bir girişten başka bir şey değildir.

Rüya serimizin daha başında daire şekli ortaya çıkmakta-

dır. Bu, örneğin, bir yılan şeklindedir ve rüya sahibinin çevresini sarmış bir halkayı ifade eder. Daha sonraki rüyalarda bir saat olarak ortaya çıkar veya merkezinde bir nokta bulunan bir daire, atış talimleri için yuvarlak bir hedef, bir perpetuum mobile olan bir saat, bir top, bir küre, yuvarlak bir masa, bir kase v.b. olarak belirir. Aynı zamanda, ortası çeşmeli bir kasaba meydanı veya bahçesi şeklinde kareler de görünür. Daha sonraları kareler, dairesel hareketlerle ilişki içinde görülür (2) : karenin içinde gezinen insanlar, kare şeklindeki bir odada yer alan sihirli bir tören (hayvanların insana dönüşmesi) - odanın köşelerinde dört yılan vardır ve insanlar yine dört köşenin etrafında döner; rüya sahibi bir meydanın içinde taksiyle döner; kendi etrafında dönen boş bir kare hapishane hücresi v.b. Diğer rüyalarda daire bir dönüş hareketiyle gösterilir , örneğin, dört çocuk"siyah bir halka" taşır ve bir daire içinde yürür. Dairelerin de dörtlü sayılarla birlikte görüldüğü olur , örneğin, dört ana yönde dört ceviz bulunan gümüş bir kase, dört sandalyeli bir masa. Rüyalarda, merkez noktanın özellikle vurgulandığı görülmektedir. Merkez, bir halkanın ortasındaki bir yumurtayla, asker bedenleri tarafından oluşturulmuş bir yıldızla, dört ana yönü dört mevsimi temsil eden ve bir daire içinde dönen bir yıldızla veya kıymetli bir taşla v.b. sembolize edilir.

Tüm bu rüyalar, hastaya ani bir görsel izlenim şeklinde yansıyan bir resim oluşturuyordu. Hasta bu tür anlık bakışları veya görünümleri, farklı durumlarda zaten daha önceleri de yaşamıştı, fakat bu kez son derece etkileyici bir deneyim sözkonusuydu. Kendisinin de belirttiği gibi: "(Deneyim) inanılmaz bir uyum izlenimi veriyordu." Böyle bir durumda, bizim izlenimimizin ne olduğu ya da bu konuda bizim ne dü-

şündüğümüz hiç önemli değildir. Sadece hastanın o konuda nasıl hissettiği önemlidir. Bu onun deneyimidir, ve eğer bu deneyim onun içinde bulunduğu durumu derin şekilde etkileyip başka bir duruma geçmesini sağlıyorsa, bu deneyime karşı çıkmanın faydası yoktur. Psikolog, sadece bu gerçeği not etmekle yetinir ve ayrıca elinden geliyorsa, böyle bir vizyonun (görünümün) bu kişi üzerinde niçin böyle bir etki yaptığını anlamaya çalışabilir. Sözkonusu vizyon, hastamızın psikolojik gelişmesinde bir dönüm noktası olmuştu. Dinsel terimlerle ifade edersek, bu bir dönme, din değiştirme (conversion) olayıydı.

Hasta, vizyonu anlatan metni şöyle yazmıştı :

"Bir yatay, bir de dikey daire var, ikisinin merkezi de ortak. Bu bir dünya saat. Saati siyah bir kuş taşıyor. (Rüya sahibi burada, önceki vizyona gönderme yapmaktadır, orada siyah bir kartal altın bir halkayı alıp uzaklaştırmıştı.) Dikey daire, beyaz kenarlı mavi bir disktir ve 4x8=32 parçaya bölünmüştür. Üstünde, kendi ekseni çevresinde dönen bir el var. Yatay daire dört renkten oluşuyor. Dört küçük adam dairenin üzerinde durmakta ve pandülü taşımaktadır. Dairenin çevresine (önceki vizyondaki) altın halka dolanmıştır.

Dünya saatin üç ritmi veya vuruşu vardır:

1. Küçük ritm: Mavi dikey diskin kolu, bir seferinde bir bölü otuziki ilerlemektedir.
2. Orta ritm: kolun bir tam dönüşüdür. Aynı zamanda yatay daire de bir bölü otuz iki ilerliyor.
3. Büyük ritm: otuz iki orta vuruş, altın halkanın bir tam dönüşüne eşittir."

Bu vizyon, önceki rüyalarda ima şeklinde ortaya atılan tüm görüşleri özetleyip toparlamaktadır. Daha önce daire, küre, kare, dönüş, saat, yıldız, haç, dörtlülük, zaman v.b. şeklinde görünen parça parça sembollerden anlamlı bir bütün oluşturma girişimidir.

Doğal olarak, bu soyut yapının niçin "inanılmaz bir uyum" duygusu yarattığını anlamak zordur. Fakat, Eflatun'un Timaeus'undaki iki daireyi ve onun anima mundi'sinin uyumlu yuvarlaklığını düşünürsek, anlamaya doğru adım atmış oluruz. Yine belirtelim ki, "dünya saat" terimi, kürelerin müziksel uyumuna ilişkin eski kavramı ima etmektedir. Bu terimle bir tür kozmolojik sistem kastedilmektedir. Eğer bu vizyon, gökyüzü ve onun sessiz dönüşüne ya da güneş sisteminin düzenli hareketine ilişkin olsaydı, bu resimdeki mükemmel uyumu kolayca anlayıp takdir ederdik. Kozmoza ilişkin platonik* bir görünümün, yarı bilinçli bir akıl durumunun sisleri arasından parladığını da varsayabiliriz. Fakat platonik manzaranın uyumlu mükemmelliğiyle pek de uyuşmayan bir şey var vizyonda. İki halka yapı olarak birbirinden farklıdır. Sadece hareketleri değil, renkleri de farklıdır. Dikey halka mavidir, dört renk içeren yatayı ise altın rengindedir. Mavi halka, kolaylıkla gökyüzünün mavi atmosferini sembolize ederken, yatay halka dört ana yönüyle ufku temsil edebilir, bu dört yön dört küçük insanla ve dört renkle gösterilmektedir. (Daha önceki bir rüyada, dört nokta bir keresinde dört çocukla, diğer defasında da dört mevsimle temsil edilmişti.) Böyle bir manzara hemen insanın aklına, dünyayı bir daire veya dört evangelistin (vaizin) bulunduğu rex gloriae veya zodya-

* *Eflatun ingilizcede Platon olarak geçer. Burada platonik kelimesi Eflatun'un felsefesine ait olarak ele alınmıştır.*

ğın ufku oluşturduğu bir melothesiae şeklinde gösteren ortaçağ tasvirlerini getirir. Muzaffer İsa'nın temsil şekli, Horus'un ve dört oğlunun benzer resminden alınmışa benzemektedir. (3) Ayrıca Doğu analojileri de vardır; çoğunlukla Tibet çıkışlı Budist halkaları ya da mandalaları. Bunlar kural olarak, dört kapılı kare şeklinde kutsal bir bina içeren daire bir padmadan veya lotustan oluşur; dört kapı, dört ana yönü veya dört mevsimi gösterir. Ortada bir Buda bulunur veya daha sıklıkla Shiva ve Shakti'nin bir bileşimi veya buna eşdeğer bir dorje (yıldırım) sembolü vardır. Bu semboller, yoğunlaşma, konsantre olma ve sonunda yogilerin bilinçlerinin yüce tüm-bilinç haline dönüşmesi amacıyla yapılan ritüeller için birer araçtır. (4)

Belirtilen benzetmeler, tasvirler ne kadar çarpıcı olursa olsun, yine de tatmin edici değildir çünkü hepsi de merkez üzerinde o kadar çok durur ki, merkezdeki figürün önemini belirtmek için yapılmışa benzerler. Bizim durumumuzda ise, ortadaki alan boştur. Sadece matematiksel bir noktadan oluşur. Bunun benzerleri, dünyayı yaratan ya da dünyayı yöneten tanrıyı veya takımyıldızlara dayanmış durumdaki insanı gösterir. Bizim sembolümüz bir saattir ve zamanı temsil eder. Böyle bir sembol için düşünebileceğim tek benzetme, horoskop desenidir. Onun da dört ana yönü ve boş bir merkezi vardır. Üstelik başka bir tuhaf tesadüf daha vardır : önceki rüyalarda bir eksen etrafında dönmekten (rotasyondan) sözedilmektedir sık sık ve bunun yönünün genellikle sola doğru olduğu belirtilmiştir. Horoskopun sola doğru, yani saatin ters yönüne ilerleyen oniki evi bulunur.

Fakat horoskop sadece bir halkadan oluşur ve dahası, açıkça farklı iki sistem arasında herhangi bir zıtlık içermez.

Bu nedenle, sembolümüzün zaman boyutuna biraz ışık tutmasına rağmen, horoskop da yetersiz bir benzetmedir. Eğer ortaçağ sembolizminin hazine evi olmasaydı, psikolojik paralellikler bulma çabamızdan vazgeçmek zorunda kalacaktık. Tesadüf eseri, ondördüncü yüzyılın başlarında yaşamış az bilinen bir yazarı, Guillame de Digulleville'yi tanıdım; Chalis'te bir manastırın yöneticisi olan bu Norman şairi, 1330-1335 arasında üç tane "pelerinages" yazmıştı. (5) Bunların adları *Le Pelerinage de la Vie Humaine, de l'Ame et de Jesus Christ*'tir. En sonuncusu olan *Chant du Pelerinage de l'Ame''*de bir cennet vizyonuna rastlıyoruz.

Bu vizyona göre cennet, kendi çevresinde dönen kırkdokuz küreden oluşmaktadır. Bu kürelere, yeryüzü yüzyıllarının prototipleri veya arketipleri sayılan "siecles" (yüzyıllar) denmektedir . Fakat, Guillaume'a rehberlik eden meleğin açıklamalarına göre, dini bir söylem olan "in saecula saeculorum" sıradan bir süre değil, ebediyet anlamına gelmektedir. Tüm küreleri, altından yapılmış bir gök, bir cennet çevrelemektedir. Guillaume başını kaldırıp da altın cennete baktığında, aniden küçük bir daire dikkatini çeker; daire sadece 90 cm (3 feet) çapında ve safir rengindedir. Daire konusunda şunları söyler : "Il sortait du ciel d'or en un point et y rentrait d'autre part et il en faisait tout le tour" Mavi daire, cennetin altın gökyüzünü parçalayan büyük dairenin üzerinde bir disk gibi sallanmaktadır.

Burada iki farklı sistem vardır, biri altın, diğeri mavi ve birbirinin içinden geçen iki daire. Mavi daire nedir ? Şaşkınlık içindeki Guillaume'a melek yine açıklamada bulunur :

"Ce cercle que tu vois est le calendrier,
Qui en faisant son tour entrier,
Montre des saints les journées.
Quand elles doivent être fêtées
Chacun en fait le cercle un tour,
Chacune etoile y est pour jour,
Chacun soleil pour l'espace
De jours trente ou zodiaque."

Mavi daire dini takvimdir. İşte burada diğer bir benzerlik buluruz - zaman unsuru. Bizim vizyonumuzdaki zamanın üç vuruşla ölçüldüğünü veya nitelendiğini hatırlayacaksınız. Guillaume'un takvim halkasının çapı da 3 feet'tir. Dahası, Guillaume mavi daireyi seyrederken, aniden mora bürünmüş üç ruh görünür. Meleğin açıklamalarına göre, üç azizin ziyafet ve bayram zamanıdır şimdi. Daha sonra melek zodyak hakkındaki açıklamalarına devam eder. Konu balıklardan açılınca, kutsal Teslis öncesinde meydana gelen oniki balıkçının ziyafetine değinir. O sırada Guillaume söze karışır ve Teslis sembolünü hiçbir zaman pek de iyi anlayamadığını söyler meleğe. Ve lütfen kendisine bu gizemi açıklamasını rica eder. Bunun üzerine melek şu cevabı verir: "Or, il y a trois couleurs principales : le vert, le rouge et l'or" Onlar, tavusun kuyruğunda bir arada görülebilir. Ve ekler: "Le roi de toute puissance qui met trois couleurs en unite, ne peut-il faire aussi qu'une substance soit trois?". Altın rengin Baba'ya, kırmızının Oğul'a ve yeşilin Yüce Ruh'a ait olduğunu söyler, sonra daha fazla soru sormama konusunda şairi ikaz ederek kaybolur.

Meleğin öğretilerinden anlıyoruz ki, üç sayısının Teslisle ilgisi vardır. Böylece, daha önce, Teslise ilişkin mistik spe-

külasyon sırasında sadedden ayrıldığımda, konudan fazla sapmadığımızı da anlamış oluyoruz. Aynı zamanda, renk motifine de rastlıyoruz, fakat ne yazık ki hastamızda dört sayısı varken, Guilaume, daha doğrusu, melek, sadece üç renkten sözeder; altın, kırmızı ve yeşil. Burada, Timaeus'un ilk kelimelerinden alıntı yapabiliriz : "Üç tane var, dördüncüsü nerede kaldı? " Veya, aynı sözleri Goethe'nin Faust'unda, belki de "haşin manzara" şeklinde tercüme edebileceğimiz o gizemli "streng Gebilde" tasvirinin yapıldığı İkinci Kısım'da meşhur Kabire sahnesinde de bulabiliriz.

Bizim vizyonumuzdaki dört küçük adam cücedir veya kabiredir. Bunlar dört ana yönü ve dört mevsimi ya da dört rengi temsil eder. Hem Timaeus'ta, hem de Faust ve Pelerinage'de, dört sayısı eksiktir. Eksik rengin de mavi olduğu açıkça görülmektedir. Mavi renk, sarı, kırmızı ve yeşilden oluşan seriye aittir. O halde niçin eksiktir? Takvimde veya zamanda veya mavi renkte yanlış olan nedir?

Zavallı Guillaume da kesinlikle aynı soruna çarpıp tökezlemiş olmalı : Üçü var, ama dördüncüsü nerede? Kendisinin de söylediği gibi, hiçbir zaman iyice kavrayamadığı Teslis hakkında bazı şeyler duymak konusunda gerçekten çok istekliydi. Guillaume bir kaç rahatsız edici soru daha soramadan, meleğin aceleyle ayrılması da biraz kuşku çekicidir.

Sanıyorum ki, cennete gittiği zaman Guillaume bilinçli değildi, aksi halde gördüklerinden muhakkak bazı sonuçlar çıkarırdı. Aslında ne görmüştü o? Sonsuz mutluluğa ulaşmışların bulunduğu küreleri veya "siecle'leri" gördü ilk olarak. Daha sonra, altından cenneti, "ciel d'or"'u gördü, işte Cennetin Kralı orada, altın bir taht üzerinde oturuyordu ve ya-

nında, kahverengi kristalden yuvarlak bir taht üzerinde oturan Cennetin Kraliçesi vardı. Bu en son ayrıntı, Meryem'in kıyamet gününden önce bedeniyle birleşmesine izin verilen tek ölümlü olarak, bedeniyle birlikte cennete götürüldüğü varsayımına gönderimde bulunmaktadır. Bu tür temsillerde, kral genellikle muzaffer İsa'dır ve kilise onun gelinidir. Fakat en önemli nokta, İsa görünümündeki kralın, aynı anda da Teslis olması ve dördüncü kişinin onun kraliçesi olmasıdır. Mavi, Meryem'in ilahi pelerininin rengidir ; göğün mavi çadırıyla örtülmüş topraktır. Fakat, tanrı'nın annesinden niçin sözedilmiyor? Dogmaya bakılacak olursa, Meryem ilahi değil, sadece beata'dır (kutsaldır). Üstelik toprağı temsil etmektedir; toprak ise bedendir ve onun karanlığıdır. İşte bunun içindir ki, şefkatli Meryem tüm günahkarların savunucusudur.

Ortaçağın bu değerli psikolojik olgusundan hareketle, hastamızın mandalasının taşıdığı değeri anlayabiliriz. Orta çağın psikolojisi, dört ögeyi bir araya getirmekte ve bunlar uyumlu bir şekilde işlevlerini görmektedir. Benim hastam bir katolik olarak yetiştirilmişti ve böylece bilmeden, Guillaume'u kaygılandıran aynı sorunla karşı karşıya kalmıştı. Bu, gerçekten de, orta çağlar için büyük bir sorundu - şu üçlülük sorunu , kadın unsurunun dışarıda tutulması ya da çok sınırlı olarak tanınması, toprak ve henüz Meryem'in rahmi şeklindeki beden, tanrının kutsal evi ve ilahi kurtuluş zincirindeki kaçınılmaz bağlantı sorunu. Hastamın vizyonu, diğer bir deyişle onun yaptığı betimleme, yüzyılların sorusuna sembolik bir cevaptır. Bu cevap olasılıkla, dünya saat imgesinin niçin "inanılmaz bir uyum" izlenimini verdiğinin altında yatan daha derindeki nedendir. Hastamın cevabı, bedenin arzularıyla tanrı aşkı arasındaki ve maddeyle ruh arasındaki yıkıcı çelişkinin

olası bir çözümünün ilk habercisiydi. Kilise rüyasındaki berbat ve etkinlikten uzak uzlaşma, zıtlıkların halledildiği bu mandala vizyonuyla tümüyle aşılmaktadır. Eğer, ruhun bir kare olduğuna ilişkin geçmişteki Pisagor görüşünü kanıt olarak kullanırsak (6), mandala tanrıyı üçün katlarının ritmi olarak, ruhu ise statik dörtlü, yani dört renge bölünmüş halka olarak açıklar. Bunun derinindeki basit anlam, ruhun tanrıyla birlikteliğidir.

Dünya saat aynı zamanda nasıl quadratura circuli'yi ve perpetuum mobile'yi temsil ediyorsa, bizim mandala da ortaçağda kafaları meşgul eden bu iki takıntıyı yeterince açıklamaktadır. Guillaume'a göre, altın daire ve içindekiler, Kabire ve dört renk şeklindeki dörtlülüğü , mavi daire ise Teslis ve zamanın hareketini temsil eder. Bizim hastamızın durumunda ise, mavi dairenin kolu hızlı, altın daireninki ise daha yavaş hareket eder. Guillaume'un altından cennetinde mavi daire biraz uygunsuz kaçmasına rağmen, bizim vakamızdaki daireler uyumlu şekilde bir aradadır. Teslis artık hayattır, tüm sistemin üçün katlarına göre kurulmuş bir ritimle "atışı"dır, fakat şu var ki, bu ritm dördün katları olan otuz iki üzerine kurulmuştur. Böylelikle, daire ve dörtlü bir yanda, üçlü ritm diğer yanda, birbirlerinin içine öyle girerler ki, biri aynı zamanda diğerinin de içinde bulunur. Guillaume'un anlatımında, Teslis apaçık ortadadır, fakat dörtlü, Cennetin Kralı ve Kraliçesi ikililiğinde gizlenmiştir. Üstelik de, mavi renk, kraliçeyle değil, Teslis'in özelliklerini yansıtan zamanı gösteren takvimle ilişkilidir. Bu durum ise, bizim vakamızdakine benzer bir içiçe girmişliği gösterir.

Özelliklerin ve içeriklerin birbiri içine girmişliği, sembollere özgü bir niteliktir. Biz bunu Hristiyan Teslis'inde de bu-

luruz; burada, Baba Oğul'un içindedir, Oğul Baba'nın içinde ve Yüce Ruh da hem Baba hem de Oğul'un içindedir veya her ikisine de giriyordur. Babadan Oğul'a geçiş bir zaman boyutunu içerir, alan unsuru ise Mater Dei tarafından temsil edilir. (Anne nitelemesi önceleri Yüce Ruh'a yapılmıştı ve erken hristiyanlar Yüce Ruh'a Sophia -Sapientia diyorlardı. Bu dişi nitelik tümüyle sökülüp atılamamıştır, en azından Yüce Ruh , columba spiritus sancti - güvercin - sembolüyle hala ilintilidir.) Fakat dörtlü, önceleri dini sembolizmde görülmesine rağmen, dogmada hiç yer almaz. Bu bağlamda, dairenin içinde bulunan eşit kollu haça, dört evangelistiyle (vaiziyle) birlikte muzaffer İsa'ya, Tetramorfoz'a , vb'e gönderme yapıyorum. Daha sonraki kilise sembolizminde, rosa mystica, vas devotionis, fons signatus ve hortus conclusus, Mater Dei'nin ve ilahi toprağın nitelikleri olarak ortaya çıkarlar.

Bizim mandalamız, ortaçağ hristiyan felsefesinde bol bol tartışılan temel sorunlardan bazılarının soyut, neredeyse matematiksel ifadesidir. Soyutlama o derece fazladır ki, eğer Guillaume'un vizyonu olmasaydı, hristiyan felsefesinin geniş alanlara yayılmış, tarihsel kökler sistemini görmeden geçebilirdik. Hastamızın bu tür tarihsel konular hakkında herhangi bir gerçek bilgisi yoktur. Çocukluk döneminde biraz dinsel eğitim almış biri ne kadar biliyorsa, o da o kadar bilmektedir. Kendisi, kendi dünya saatiyle herhangi bir dini sembolizm arasında hiç ilişki görmüyordu. Bu, kolay anlaşılabilir bir şeydir, çünkü vizyon, ilkbaşta kimseye dinsel bir çağrışım yapmamaktadır. Fakat sözkonusu vizyon, "öze dönüş evi" rüyasından kısa süre sonra ortaya çıkıyor ve daha da önceki bir rüyada görülen üç ve dört sorununa yine bir cevap oluşturuyordu. O rüyada, dikdörtgen bir alan vardı, alanın dört ke-

narında renkli su ile doldurulmuş dört kadeh bulunuyordu. Sulardan biri sarı, diğeri kırmızı, üçüncüsü yeşil ve dördüncüsü renksizdi. Görünüşe bakılırsa mavi eksikti; önceki bir rüyada ise diğer üç renkle birleşik haldeydi, o rüyada bir mağaranın dip tarafında bir ayı görünüyordu. Ayının kırmızı, sarı, yeşil ve mavi ışıklar saçan dört gözü vardı. İşin şaşırtıcı yönü, sonraki rüyada mavi renk kaybolmuştu. Aynı zamanda da, herzamanki kare şekli, daha önce hiç ortaya çıkmayan bir dikdörtgene dönüşmüştü. Bu açık rahatsızlığın nedeni, animanın temsil ettiği kadın unsuruna karşı yürütülen mukavemetti. "Öze dönüş evi" rüyasındaki ses bu gerçeği doğrulamaktadır. Ses şunu söyler: " Yapmakta olduğun şey tehlikelidir. Din, kadın imgesinden kurtulmak için ödediğin bir vergi değildir, çünkü bu imgeden kaçınılmaz." Buradaki "kadın imgesi", tam da "anima" denen şeydir.

Bir erkeğin kendi animasına karşı koyması normaldir çünkü anima, daha önce de belirttiğim gibi, o zamana kadar bilinçli hayatın dışında bırakılmış bütün o eğilimleriyle ve içerikleriyle birlikte bilinçdışını temsil eder. Bunlar, görünürdeki ve gerçek bir çok neden yüzünden dışarıda tutulmuştur. Bazıları baskılanmış(önbilince- preconscious- atılıp ortadan kaldırılmış veya engellenmiş), bazıları ise bastırılmıştır. Kural olarak, insanın psikolojik yapısındaki antisosyal unsurların temsilcisi olan eğilimler - herkeste bulunan "istatistiksel suçlu" dediklerim - baskılanır, yani bilinçli ve kasıtlı olarak yokedilir. Fakat sadece bastırılan eğilimler, genellikle sadece kuşkulu nitelikte olanlardır. Bunların antisosyalliği kesin değildir, ama gelenekçilikten uzak ve sosyal acemilik içeren eğilimlerdir. Baskı altına almanın nedeni de kuşku götürür. Bazı insanlar salt korkaklıktan dolayı bunu yapar, bazıları salt

geleneksel ahlakçılık kaygısıyla, bazıları ise saygınlık kazanma güdüsüyle hareket eder. Bastırma, bir tür yarı bilinçli ve yarı gönüllü olarak işi oluruna bırakmaktır, sıcak kestaneleri eteğinden atmaktır veya yukarıda asılı üzümlere söylenmektir veya arzuların farkına varmamak için gözünü diğer tarafa çevirmektir. Freud, nevroz oluşumundaki baş etmenlerden olduğunu keşfetmiştir bastırmanın. Bilinçten silip atmak , bilinçli bir ahlaki şeçim sayılırken bastırma, kabul edilmeyen kararlardan kurtulmayı amaçlayan oldukça düşük ahlaklı bir eğilimdir. Bilinçten atmak, kaygıya, çatışmaya ve ıstıraba yol açabilir fakat asla sıradan bir nevroza neden olmaz. Nevroz, yasal acı çekmek gibi bir şeydir.

"İstatistiksel suçlu" hariç tutulursa, olmamız gereken insandan daha az uygun ve daha az gelişmiş birinin psişik yapısında görülen, daha düşük kaliteyi ve daha ilkel eğilimleri içeren geniş bir alan kalır geriye. (7) Medeni veya eğitimli veya ahlaklı birinin nasıl yaşaması gerektiğine ilişkin bazı fikirlerimiz vardır ve bu yöndeki yüksek beklentilerimizi karşılayabilmek amacıyla ara sıra elimizden geleni de yaparız. Fakat doğa her çocuğuna eşit davranmamıştır, insanların kimi daha az, kimi daha çok beceri sahibidir. Bu nedenle, düzgün ve saygıdeğer bir şekilde yaşamayı ancak başarabilen, yani belirgin bir hataları görülmeyen insanlar vardır; bunlar ya ufak tefek suçlar işlerler, eğer suç denebilirse bunlara, ya da suçlarını bilinç düzeyinde bilmezler. Günahlarının bilincinde olmayanlara oldukça yumuşak davranılır. Yasalar bilinçsizliği ara sıra cezalandırır ama, kilisedeki günah çıkarma uygulaması, sadece, kişinin kendisinin günah duygusuyla ilinti kurduğu, günah saydığı hareketlerle ilgilidir. Buna karşılık doğa

bilinçsiz günahkarlara karşı hiç de yumuşak değildir. Tıpkı bilinçli bir yanlışlık yapmışlarcasına onları cezalandırır. Bu nedenle, yaşlı sofu Drummond'un bir zamanlar gözlemlediği gibi, bilinçdışı yönlerinin farkında olmayan yüksek ahlak sahibi kimselerin tuhaf rahatsızlıklar ve kötü huylar geliştirdiklerini ve akrabalarının desteğini yitirdiklerini görürüz. Bir aziz, bir evliya şöhretine herkes kavuşamaz, ancak bir azizle birlikte yaşamak, aşağılık kompleksine yol açabilir veya daha az ahlaklı kişilerde bir ahlaksızlık patlamasına bile neden olabilir. Ahlaklı olma, tıpkı zeka gibi, bir hediyeye benzer. Ahlaklılık, ona doğal olarak sahip olmayan bir sistemin içine pompalanacak bir şey değildir, fakat sahip olunduğunda bozulabilir ve şekil değiştirebilir.

Ne yazık ki, insanoğlu, bir bütün olarak bakıldığında, düşündüğünden ya da istediğinden daha az iyidir. Herkes bir gölge taşır ve bireyin bilinçli hayatında ne kadar az şey toplanırsa, gölge de tersine o kadar koyu ve yoğun olur. (7) Eğer bir aşağılık duygusu bilinç düzeyindeyse, kişi her zaman için onu düzeltme şansına sahiptir. Dahası, sözkonusu duygu, sürekli olarak diğer ilgilerle temas halindedir ve bu nedenle de düzenli şekilde değişimden geçer. Fakat bilinç dışına atılır ve bilinçten uzaklaştırılırsa, hiç bir zaman düzeltilmez. Üstelik, farkına varılmadığı bir anda patlayıp ortaya çıkabilir. Her durumda bu, bilinçdışı bir engel oluşturur ve en iyi niyetli girişimleri bile sonuçsuz bırakır.

Biz, geçmişimizi yani, arzuları ve duyumlarıyla birlikte o ilkel ve düşük nitelikli kişiyi beraberimizde taşırız. Ve ancak çok büyük çaba göstererek bu yükten kendimizi kurtarabiliriz. Bir nevroz durumunda ise, kesinlikle çok yoğun bir göl-

geyle uğraşmamız gerekecektir. Eğer nevroz vakasının tedavisi isteniyorsa, bireyin bilinçli kişiliği ile gölgesinin birlikte yaşayabilmesinin bir yolu bulunmalıdır.

Nevroz tedavisi, ya kendileri böyle bir çıkmazın içinde bulunanlar için ya da diğer insanların yaşamalarına yardım etmek zorunda olanlar için çok ciddi bir sorundur. Gölgeyi sadece bastırmakla yetinmek, başağrısı karşısında başı kesmek kadar etkisiz bir çaredir. Kişinin ahlakını tahrip etmek de çözüm değildir çünkü, bu onun iyi yönünü de öldürür, ki bu yön olmaksızın gölge bile bir anlam taşımaz. Sözkonusu zıtlıkların uzlaştırılması büyük bir sorundur ve eski dönemlerde bile insanoğlunu rahatsız etmiştir. İkinci yüzyılda yaşamış efsanevi bir kişilik olan Karpokrates, yani bir gnostik , Matta İncil'inin 5.25 bölümünde ("Muhalifinle hemen anlaş, henüz onunla birlikteyken") sözü edilen muhalifi, bedensel kişi olarak yorumlamıştır. Yaşayan beden, kişiliğin kaçınılmaz bir parçası olduğu için, metin şu şekilde okunmalıdır : " Kendinle hemen anlaş, henüz kendinle birlikteyken." Doğaldır ki , kilise babalarının kararlı kafa yapısı, bu dolaylı ve son derece pratik yaklaşımın değerini ve inceliğini takdir edemezdi. Zaten tehlikeliydi de. Bu aynı zamanda, insan hayatının niçin kurban edilmesi, yani insandan daha büyük bir ideaya (ülküye) sunulması, adanması gerektiğini unutmuş bir medeniyetin hala en hayati, ancak en nazik sorunudur. Anlamlı bulduğu takdirde insanoğlu hayret verici, büyük şeyler yaşayabilir. Fakat buradaki güçlük, bu anlamı yaratabilmektir. Bu anlamın bir inanç olması gerekmektedir doğallıkla; fakat insanın bulduğu en ikna edici şeylerin, ucuz ve hazırlop şeyler olduğunu ve kendisini kişisel arzu ve korkularına karşı ikna edemeyeceğini görüyoruz.

Bastırılan eğilimler, ya da benim verdiğim adla gölgeler, kesinlikle kötü olsaydı, hiç sorun çıkmazdı. Fakat gölge sadece biraz çapsız, ilkel, uyumsuz ve rahatsızlık vericidir; tümüyle kötü değildir. Hatta, bir bakıma insanoğlunun varoluşunu canlandırıp süsleyecek olan daha alt düzeydeki, çocukça ve ilkel özellikleri içermektedir, fakat gölgeler bu sonucu vermemiştir. Eğitimli insanlarımız, medeniyetimizin çiçekleri, köklerinden kopmuştur ve yeryüzüyle bağlantılarını kaybetmek üzeredir. Günümüzde hiç bir medeni ülke yoktur ki, alt düzeydeki halk tabakaları huzursuz ve muhalif olmasın. Bazı Avrupa ülkelerinde, bu durum üst tabakaların da başına gelmeye başlamıştır. Bu durum, psikolojik sorunlarımızın dev boyutlarda olduğunun bir göstergesidir. Kollektifliğin sadece kişilerin bir toplamı olması gibi, ortak sorunlar da kişisel sorunların bir toplamıdır. Bir grup insan, kendilerini üstün insanla özdeşleştirir ve aşağılara inemezler bir başka grup ise daha alt tabakadan biri ile özdeşleşir ve yüzeye çıkmak isterler.

Bu tür sorunlar hiç bir zaman yasayla veya kurnazlıkla çözülmez. Sadece genel bir tutum değişikliğiyle çözülebilir. Belirtilen değişiklik, propagandayla ve kitle toplantılarıyla veya şiddetle başlamaz. Bireylerdeki değişme ile başlar. Onların kişisel zevklerinin ve nefretlerinin, hayata bakışlarının ve değerlerinin değişim geçirmesiyle devam eder. İşte, sadece bu tür kişisel değişikliklerin birikimi, bizi kollektif çözüme ulaştırabilir.

Eğitimli kişi, içindeki daha az nitelikli kişiyi bilinçdışına atmaya çalışır ve bunu yaparken onu isyana zorladığının farkına varmaz. Hastam bir keresinde, görevi "sol kanadı tümüyle boğmak " olan bir müfreze görmüştü rüyasında. Rü-

yada, birisi, sol kanadın daima zayıf olduğunu belirtir, fakat askeri müfreze, işte bu yüzden sol kanadın tümüyle yokedilmesi gerektiğini söyler. Rüya, hastamın kendi alt kişiliğini nasıl ele aldığını, onunla nasıl başettiğini göstermektedir. Doğru yöntemin bu olmadığı açıktır. Tam tersine, "öze dönüş evi" rüyası ise, bu soruya doğru cevap olarak dinsel bir tutum sunar. Mandala bu özel noktanın genişletilmiş hali olarak görünmektedir. Görmüş olduğumuz gibi mandala, tarihsel olarak, tanrının doğasını felsefi açıdan açıklayabilmek amacıyla ya da tapınma sırasında veya Doğu'daki gibi yoga alıştırmalarında yantra olarak, tanrının tabiatını göze görünür hale getirmek amacıyla bir sembol vazifesi görmüştür. Bu ilahi halkanın tamlığı ve yeryüzünün dört ilkeyi veya unsuru veya psişik niteliği birleştiren (8) kare şekli, bütünlüğü ve tekliği ifade etmektedir. Bu suretle mandala "uzlaştırıcı sembol" olmanın gururunu taşır. (7) Tanrının insanla uzlaşması, İsa veya haç sembolüyle ifade edildiğine göre, hastanın dünya saatinin de aynı uzlaştırıcı öneme sahip olmasını bekleyebiliriz. Tarihsel analojilerin yolaçtığı önyargılara kapılıp, mandalanın merkezinde bir tanrı bulunacağını ummalıyız; orta kısım boştur. Hem de mandalayı tarihsel yöntemlere göre analiz ettiğimizde, tanrının bir daireyle ve tanrıçanın da bir kareyle sembolize edilmesi gerçeğine rağmen, tanrının oturduğu yerde kimse yoktur, "tanrıça" yerine ise "yeryüzü" ya da "ruh" diyebiliriz. Ancak, tarihten gelen önyargıya karşı çıkabilmek için, mandalada tanrının izine rastlamadığınız gerçeği üzerinde ısrarla durmalıyız (İlahi imgenin yerinin dörtlü tarafından işgal edildiği "öze dönüş evinde " olduğu gibi.) . Daha önce düşünülmüş bir görüşe arka çıkmak adına, böyle önemli bir gerçeği gözardı etme hakkımız olduğuna inanmıyorum. Bir rüya veya vizyon, olması gerektiğinden

başka bir şey olamaz. Başka bir şeyi saklayan bir kılıf değildir. Arkasında başka bir motif bulunmayan doğal bir üründür. Herhangi bir etki altında kalmamış yüzlerce hastanın mandalalarını gördüm ve bu vakaların pek büyük çoğunluğunda aynı gerçekle karşılaştım: merkezi işgal eden bir tanrı asla yoktu. Bu mandalalarda kural olarak merkez üzerinde durulmaktadır. Fakat merkezde, çok değişik bir anlamın sembolünü buluruz : yıldız vardır, güneş, çiçek, kolları birbirine eşit bir haç, kıymetli bir taş, su veya şarapla doldurulmuş bir kase, kıvrılıp yatan bir yılan veya insan, fakat asla tanrı yoktur.

Bir ortaçağ kilisesinin gül penceresinde muzaffer İsa'yı gördüğümüzde, haklı olarak bunun Hristiyan kültünün merkezi öneme sahip sembolü olması gerektiğini varsayarız. Aynı zamanda, şu varsayımda da bulunmuş oluruz : Kökleri bir halkın tarihinde olan herhangi bir din, örneğin, o halkın geliştirdiği siyasi hükümetin şeklinde olduğu gibi, o halkın psikolojisinin bir ifadesidir. Eğer aynı yöntemi, rüyalarda veya vizyonlarda görülen veya "aktif hayal etme, etkin imgelem" yöntemiyle geliştirilen çağdaş mandalaya uygularsak, mandalanın, "dinsel" demekten kaçınamayacağımız belirli bir tutumun ifadesi olduğu sonucuna varırız. Din, en yüksek ya da en güçlü noktasına ulaşmış bir ilişkidir, bu ilişki olumlu da olabilir, olumsuz da. İlişki hem gönüllü hem de gönülsüz olabilir, yani bilinçdışınızda oluşan bir değeri bilinçli olarak kabul edebilirsiniz. Sisteminizdeki en büyük güç olan o psikolojik gerçek tanrıdır, çünkü tanrı denen şey ezici üstünlükte bir psişik faktördür her zaman. Tanrı, ezici bir faktör olmaktan çıkar çıkmaz, sadece bir isim olarak kalır. Özü ölür ve gücü kaybolur. Eski tanrılar prestijlerini ve insan ruhu üze-

rindeki etkilerini niçin kaybetmiştir? Bunun nedeni Olimpos dağı tanrılarının sürelerini doldurmuş olmaları ve yeni bir gizemin başlamasıdır : tanrı, insan olmuştu.

Eğer çağdaş mandaladan bir sonuç çıkaracaksak, önce yıldızlara, güneşlere, çiçeklere veya yılanlara tapıp tapmadıklarını sormalıyız insanlara. Bunu reddederler, ama aynı zamanda da, dünyalar, yıldızlar, haçlar ve bunlara benzer şeylerin kendi içlerindeki bir merkezi sembolize ettiğini ileri sürerler. Merkez ile ne kastettikleri sorulduğunda da kekeleyip şu ya da bu deneyimlerine göndermede bulunmaya çalışırlar; sözkonusu deneyimler, dünya saati vizyonunun kendisine kusursuz bir uyum hissi verdiğini söyleyen hastamın itirafına çok benzeyebilir. Diğer insanlar da şiddetli bir acı ve ıstırap anında benzer bir vizyonu kendilerinin de yaşadığını itiraf edeceklerdir. Daha başkaları için ise, uzun ve verimsiz üzüntüler sona erip, iç barışın hüküm sürmeye başladığı bir anın ya da şaşırtıcı bir rüyanın hatırlanmasıdır. Tüm bu insanların deneyimleri hakkında size söyledikleri şu şekilde özetlenebilir: Kendilerine gelmişlerdir, kendilerini kabul edebilmişlerdir, kendileriyle barışabilmişlerdir ve böylelikle kötü koşullarla ve olaylarla da barışık olmuşlardır. Bunun anlamı, önceleri şu ifadeyle kastedilene çok benzer : Tanrıyla barış yaptı, kendi isteğinden feda etti, tanrının isteğine boyun eğdi.

Çağdaş bir mandala kendine özgü bir akıl durumunun istek dışı itiraf edilmesidir. Mandalada tanrı yoktur, bir tanrıya boyun eğme ya da onunla barış içinde olma da söz konusu değildir. Tanrının yerini, kişinin bütünlüğü almıştır. (9)

İnsanoğlundan bahsedilirken, herkes kendi egosunun kişiliğini kasteder -yani, farkında olduğu kadarıyla kendi

kişiliğini -ve başkalarından bahsedilirken de, onların kendisininkine çok benzeyen kişilik yapısına sahip olduklarını varsayar. Fakat, çağımızdaki araştırmalar , kişisel bilincin, sonsuz olarak genişlemesini sürdüren bilinçdışı psike üzerine kurulu ve onunla çevrilmiş olduğu gerçeğini ortaya koyduğu için, insanın kendi kendinin bilinci olduğu şeklindeki eski önyargıyı yeniden gözden geçirmemiz gerekmektedir. Bu, oldukça naif varsayımı, derhal şu kritik soru ile karşılamalıyız : Kimin bilinci? Kendi bilinci mi yoksa başkalarının kendisi hakkındaki bilinci mi? Gerçek şudur ki, gözümüzde canlandırdığımız kendi resmimizi, başkalarının kendi gözlerinde canlandırdıkları resmimizle barıştırıp uyuşturmak zor bir iştir. Haklı olan kimdir? Ya gerçek olan kişi kimdir? Daha ileri gidip, insanın ne kendi bildiği ne de başkalarının tanıdığı kimse olmadığı - varlığı henüz kanıtlanacak bilinmeyen birşey olduğu - gerçeğini de dikkate alırsak, kimlik sorunu daha da güçleşir. Aslına bakılırsa, psişik varlığın genişlemesini ve temel karakterini tanımlamak son derece olanaksızdır. Şimdi birinden sözederken, onun tanımlanamaz bütününü, yani sadece sembolik olarak ifade edilebilen ve tabu sayılan bütünlüğünü kastederiz. Ben, kişinin bütünlüğünü, diğer bir deyimle bilinçli ve bilinçdışı varlığının toplamından oluşan bütününü tanımlamak amacıyla "nefis, öz" (self) terimini kullanıyorum. (7) Bu terimi Doğu felsefesine uygun olarak seçtim, Doğu felsefesi asırlar boyunca, tanrıların artık insan olmaktan vazgeçtikleri zamanlarda bile ortaya çıkmaya devam eden, bizim değindiğimiz bu soru üzerinde durmuştur. (10) Upanişad'ların'ların felsefesi, çok zaman önce tanrıların göreceliğini tanımış olan bir psikolojiyi içerir.(11) Bu felsefe, ateizm gibi aptal bir yanlışlıkla karıştırılmamalıdır. Dünya her zaman olduğu gibidir, fakat bilincimiz tuhaf

değişimlerden geçmiştir. İlk olarak, uzak geçmişte (gerçi ilkel insanlar hala gözlenebilmektedir) psişik hayatın asıl kısmı insan ve insandışı nesnelerden oluşuyordu: günümüz terimiyle söylersek yansıtılıyordu (projected). Tam bir yansıtma durumunda, bilinçlilik hemen hemen hiç bulunmaz. En fazlası, bir duyumlar yığınından başka bir şey olamaz. Yansıtmaların ortadan kaldırılmasıyla, yavaş yavaş bilinçli bilgi gelişti. Bilim, ne ilginçtir ki, astronomi yasalarının bulunmasıyla başlamıştır pratik olarak ve bu adım, dünyanın ruhlardan arındırılmasındaki ilk aşama olmuştur. Adımlar yavaş yavaş birbirini izledi. Zaten tanrılar, Antik çağlarda da dağlarla nehirlerden ve ağaçlarla hayvanlardan alınıp uzaklaştırılmıştı. Şimdiki bilimsel düzeyimiz, yansıtmaları tanınmayacak derecede azaltmıştır. Fakat hergünkü psikolojik hayatımız hala yansıtmalarla dolup taşmaktadır. Yansıtma örneklerine gazetelerde, kitaplarda, söylentilerde ve sıradan sosyal dedikodularda yaygın olarak rastlayabilirsiniz.Gerçek bilgilerimizdeki tüm boşluklar hala yansıtmayla kapatılmaktadır. Hala, başkalarının ne düşündüğünü veya onların gerçek karakterinin ne olduğunu bildiğimizden eminiz. Bazı insanların kendimizde olmayan tüm kötü özellikleri taşıdığına ya da doğal olarak bizde bulunmayan kötülükleri yaptıklarına inanırız. Bu yüzden, kendi gölgelerimizi çok utanmazca yansıtmama konusunda hala son derece dikkatli olmamız gerekmektedir; hala, yansıtılmış sanrılara (ilüzyonlara) boynumuza kadar batmış durumdayız. Sözkonusu yansıtmaları kaldırıp atacak kadar cesur birini gözünüzde canlandırırsanız, oldukça kalm gölgeye sahip bir bilinç bulursunuz. Böyle birisi kendisine yeni sorunlar ve çatışmalar yaratmıştır. Bu kişi, kendi kendisi için ciddi bir sorun oluşturmaktadır, çünkü onların şunu ya da bunu yaptığını, onların yanlış olduğunu ve onlar-

la mücadele edilmesi gerektiğini artık söyleyemeyecektir. "Öze dönüş evinde" yaşamaktadır. Böyle bir kişi bilir ki, dünyada yanlış olan ne varsa, kendi içindedir ve kendi gölgesiyle başetmeyi bir kez öğrenirse, o zaman dünya için gerçek bir şey yapmış olur. Günümüzün çözülmemiş dev boyutlu sosyal sorunlarının en azından çok küçük bir kısmını ortadan kaldırmayı başarır. Sözü edilen sorunlar hantaldır ve karşılıklı yansıtmalarla zehirlenmiştir. Kişi, kendisini bile göremezken, tüm hareketlerine bilinçsiz şekilde yansıttığı o karanlığı göremezken, nasıl olup da düzgün ve doğru görebilir?

Modern psikoloji, insanın gerçekte nelerden oluştuğu konusunu daha iyi anlamamızı sağlar. Tanrılar önceleri insanüstü güçlere ve güzelliklere sahip olarak karla kaplı dağların tepelerinde veya mağaraların karanlıklarında, ormanlarda ve denizlerde yaşıyordu. Daha sonraları , tek tanrıya indirgendiler ve derken o tanrı insan oldu. Fakat zamanımızda tanrılar sıradan bireyin kucağında toplanmış durumdadır ve her zamanki kadar güçlüdür ve şaşkınlık uyandırıcıdır, hem de sözde psişik işlevler denilen yeni kamuflajlarına rağmen. İnsan, psikeyi avucunun içinde tuttuğunu sanmakta, hatta onu bilimsel olarak incelemeyi hayal etmektedir. Fakat gerçekte bireyin kendisi annedir ve yapıcıdır, psişik öznedir ve hatta bilinçlilik düzeyidir. Psike, bilinçlilik sınırının o kadar uzağına gider ki, bilinç, okyanus ortasındaki bir ada gibi kalır. Ada dar ve küçükken, okyanus son derece geniş ve derindir, öyle ki alan sözkonusu olduğunda, tanrıların içeride mi yoksa dışarıda mı olduğu önemli değildir. Fakat dünyanın ruhani niteliğinden arındırılması - yansıtmaların kaldırılması - süreci şimdiye kadar olduğu gibi devam edecekse, ilahi ya

da şeytani karakterli her şey ruha , bilinmeyen insanın içine dönmelidir. İlk önceleri maddeci hataların yapılması kaçınılmaz olacaktır. Tanrının tacı, galaksi sistemleri arasında bulunamayacağı için, buradan tanrının asla varolmadığı sonucu çıkarılabilirdi. İkinci kaçınılmaz hata psikolojizm olurdu : eğer tanrı bir şeyse, belirli motiflerden, korkudan, örneğin güç isteminden veya bastırılmış cinsellikten doğan bir sanrı (ilüzyon) olmalıdır. Bu savlar yeni değildir. Pagan idolleri yerlere fırlatan hristiyan misyonerler de benzer şeyler söylemişti. Fakat ilk misyonerler eski tanrılara savaş açmak suretiyle yeni bir tanrıya hizmet etmenin bilincinde olmalarına rağmen, çağdaş ikonoklastlar, eski değerleri kimin adına yıktıklarını bilmiyorlar. Nietzsche eski yazıtları kırarken çok bilinçli ve sorumlu davranmıştı, ancak ikinci bir şahıs olarak, bir tür öteki ben (alter ego) olarak yeniden canlandırdığı ve Zerdüşt Böyle Buyurdu adlı büyük trajedisinde kendisiyle sık sık özdeşleştirdiği Zerdüşt'le garip şekilde kendini destekleme ihtiyacını duymuştu. Nietzsche ateist değildi, ama tanrısı ölmüştü. Sonuçta Nietzsche ikiye bölündü ve diğer beni, "Zerdüşt"veya bazen de "Dionisos" diye adlandırmak zorunluğunu duydu. Ölümcül hastalığı sırasında, mektuplarına "Zagreus", yani Trakyalıların kolları olmayan Dionisos'u, adıyla imzalıyordu. Zerdüşt'ün trajedisi şudur : tanrısı öldüğü için, Nietzsche kendisi tanrı olmuştu; ve bunun oluş nedeni de onun ateist olmamasıydı. Olumsuz bir inanca razı olamayacak derecede olumlu bir yapıya sahipti. Böyle birinin, tanrının ölmüş olduğunu söylemesi tehlikelidir. Zira, ego, kişiliğin bütünlüğü olan Öz ile birleşerek "şişer"(inflated). (12) Tanrı fikri önemli, hatta ezici bir psişik yoğunluğu temsil ettiği için, böyle özerk bir yoğunluğun non-ego (ego olmayan), hatta tümüyle farklı veya insanüstü bir varlık,

"totaliter-aliter" olduğuna inanmak bir bakıma daha güvenlidir. Böyle bir inançla karşılaşan kişi küçüklüğünü hissedecektir, tam da kendi ölçüleri kadar olduğunu hissedecektir. Fakat "tremendum"un öldüğünü açıklarsa, bir zamanlar, tanrı kadar büyük bir varlıkta bulunan bu yoğun enerjinin nereye kaybolup gittiğini derhal bulması gerekecektir. Bu enerji, başka bir ad altında tekrar ortaya çıkabilir, kendine "Wotan" veya "Devlet" adını verebilir veya insanların tıpkı daha önce tanrıyla ilişkilerinde olduğu gibi, inandıkları, umdukları ve bekledikleri ve hatta ateizm de dahil olmak üzere sonu -izm ile biten bir ad alabilir. Eğer yeni bir ad altında gizlenerek çıkmazsa, ölüm bildirileri verebilecek birinin kafa yapısıyla kesinlikle geri gelecektir. Burada çok büyük bir enerji sözkonusu olduğu için, bunun sonucunda da kişiliğin bölünüşü (duygusal kopukluk- dissociation) şeklinde eşit önemde bir psikolojik rahatsızlık ortaya çıkacaktır. Duygusal kopukluk, ikili veya çoklu kişilikler doğurabilir. Bu durum, sanki tek kişinin artık toplam enerji miktarını taşıyamayıp da, şimdiye kadar işlevsel birimler olan kişilik parçalarının aniden ayrılmasına ve özerk kişilik olmanın gururunu ve önemini üstlenmesine benzer.

Nietzsche kadar dindar ve duyarlı kişilikler çok fazla olmadığı için, insanlığın geri kalan kısmı kendini mutlu saymalı. Eğer sıradan kişiler tanrı fikrini kaybederlerse bir şey olmaz - en azından hemen ve kişisel bazda. Fakat, sosyal açıdan bakıldığında, kitleler salgın halinde akıl hastalıkları geçirmeye başlar. Şimdilerde bu salgınlardan oldukça çok sayıda görüyoruz.

Mandalanın ifade ettiği deneyim, ilahi imgeyi artık yansıtamayan kişilere özgüdür. Bu kişiler, gerçek bir şişme ve

kişilik bölünmesi tehlikesi içindedirler. Mandaladaki yuvarlak veya kare çevreler, çitler, bu nedenle, bir patlamayı ya da kopmayı önlemek amacıyla koruyucu duvarlar veya vas hemeticum örmeye yarayan sihirli araçlardır. Böylelikle mandala, kişinin salt kendisi üzerinde yoğunlaşmasını söyler ve destekler. Bu durum egomerkezlilik dışında herşeydir. Tersine, şişmeden ve duygusal kopukluktan kaçınmak amacıyla çok gerek duyulan kendini (nefsi) kontrol mekanizmasıdır.

Görmüş olduğumuz gibi çit, aynı zamanda Yunancada temenos denen bir tapınağın veya herhangi bir ücra kutsal yerin çevresi anlamını taşır. Bu bağlamda daire, dışarıdakilerle karıştırılmaması gereken içe dönük bir süreci korur veya izole eder. Bu suretle mandala, önceleri somut gerçekler olan arkaik yöntemleri ve araçları sembolik olarak tekrarlamaktadır. Daha önce de belirttiğim gibi, temenos'ta yerleşik bulunan tanrıydı. Fakat, nasıl kullanılan semboller, örneğin yıldızlar, haçlar, küreler ve benzerleri tanrıyı değil de, insan kişiliğinin en önemli kısmını oluşturuyorsa, mandalanın tutsağı veya iyi korunan sakini tanrı değildi. Neredeyse denebilir ki, mandalada tutsak veya koruma altında bulunan, insanın kendisi, ya da en azından en derindeki ruhuydu. Çağdaş mandalalar, ortasında genellikle tanrı bulunan eski sihirli halkalarla öylesine şaşırtıcı paralellikler taşımaktadır ki, modern mandalada insanın - tüm insanın-tanrının yerini aldığı açıkça ortadadır.

Burada dikkate değer nokta, bu yer değiştirmenin, doğal ve kendiliğinden ve temelde her zaman bilinçdışı düzeyde meydana geldiğidir. Eğer tanrı fikrinin (idesinin) artık özerk bir varlık olarak yansıtılmadığı bir durumda neler ola-

bileceğini bilmek isterseniz, bilinçdışı aklın cevabı şu olur : Bilinçdışı, tanrı yerine in loco dei, yeni bir insan fikri (idesi) yaratır; bu insan tanrılaştırılmıştır veya ilahidir, tutsaktır, gizlenmiştir, korunmaktadır, genellikle insanlıktan arındırılmıştır ve soyut sembollerle ifade edilmektedir. Kullanılan semboller ise, hastamın dünya saat örneğinde olduğu gibi, çoğunlukla ortaçağın mikrokozmoz ve makrokozmoz kavramlarını çağrıştırmaktadır.

Diğer bir dikkate değer nokta da, mandalaya ulaşmak için geçilen süreçlerin pek çoğu ve mandalanın kendisi , ortaçağ spekülasyonlarının bir doğrulaması gibi gözükmektedir. Sanki insanlar Filozof taşı, aqua permanens, ilahi su, yuvarlaklık, kare şekli, dört renk v.b. konularına ilişkin yazıları okumuş gibidirler. Oysa, simya felsefesinin ve onun muğlak sembolizminin yanından bile geçmemişlerdir.

Bu tür gerçeklerin doğru dürüst bir değerlendirmesini yapmak kolay değildir. Eğer birisinin baş uğraşısı açıkça ve büyük ölçüde ortaçağ sembolizmiyle paralellik kurmak ise, bu tutum, arkaik düşünme tarzına geri dönmek olarak görülebilir. Fakat arkaik tavırlara dönüş sözkonusu ise, sonuç, kötü bir uyarlama ve buna paralel bir verimsizlik olur. Ancak, bu tür gelişmelerin sonucu hiç de böyle olmamıştır. Tersine, nevrotik ve bölünmüş kişilikler büyük ölçüde iyileşmiş ve insanların tüm karakteri daha iyi yönde değişmiştir. Davranış uyarlamaları oldukça iyi olmuş ve herhangi bir şekilde zarar görmemiştir. Bu nedenlerden dolayı, ben bu sembolizm olgusunu, erken ortaçağda ve hatta daha da önceleri, hristiyanlığın ilk dönemlerinde başlamış olan bir psikolojik sürecin devamı olarak görme eğilimindeyim. Temel sembollerin birinci yüzyılda varolduğuna ilişkin bel-

geye dayalı kanıtlar var elimizde. Kleopatra'ya ilahi sanatı öğreten başrahip Komaris'in Yunanca kitabından sözediyorum. (13) Bu metin şüpheye yer bırakmayacak şekilde pagandır ve Mısır kökenlidir. Ayrıca, üçüncü yüzyılda yaşamış bir gnostik olan Zosimos'un mistik metinleri de bulunmaktadır. (13) Ancak, sembolizmin aslı açık bir şekilde pagan olmasına ve *Corpus Hermeticum* felsefesiyle yakından ilişkili olmasına rağmen, bu metinlerde yahudiliğin ve hristiyanlığın etkileri farkedilmektedir. (14)

Mandalaya ilişkin sembolizmin pagan kaynaklarla olan bu yakın akrabalığı, açık bir şekilde çağdaş olan psikolojik olguları tuhaf bir konuma sokmaktadır. Sözkonusu psikolojik olgular, doğrudan gelenekten destek almaksızın, gnostik düşünce eğilimini devam ettirir görünüyorlar. Eğer her dinin, belirli bir baskın psikolojik durumun kendiliğinden, ihtiyari ifadesi olduğunu varsayarken yanılmıyorsam, öyleyse hristiyanlık da, bizim çağımızın başlangıcında baskın olan ve onu izleyen pek çok yüzyıllar boyunca geçerliğini koruyan bir durumun formüle edilip açıklanmasıydı. Fakat hristiyanlık, o zaman baskın olan görüş kadar dini açıklamalar yapabilen diğer durumların varlığını da dışlamıyordu. Hristiyanlık, bütün bildiğimize göre, neredeyse hristiyan öncesine eşit başka bir durum olan Gnostizme karşı, bir süre için yaşama savaşı vermişti. Gnostizm tümüyle dışlanmış ve kalıntıları da öylesine ezilmişti ki, onun iç anlamını ortaya çıkarabilmek özel bir çaba gerektirmektedir. Sembollerimizin tarihsel kökenleri, ortaçağın ötesine uzanıyorsa, kesinlikle Gnostizm döneminde bulunacaktır.

Kabul etmeliyim ki, daha önceleri baskılanıp bilinçten atılan bir psikolojik durumun, atılma işlemine temel oluşturan

görüşler çökmeye başladığı zaman tekrar otorite kurması tümüyle mantıksız olmazdı. Gnostik düşünce baskıya uğramasına rağmen, simya kılıfı altında ortaçağ boyunca devam etmiştir. Şurası da iyi bilinen bir gerçektir ki, simya, birbirinden ayrılmaz iki kısımdan oluşmuştur - bir tarafta, kimyasal araştırma ve diğer tarafta da "teori" veya "felsefe". Birinci yüzyıla ait sözde Demokritos yazılarının da gösterdiği gibi, miladın başlarında her iki kısım da birlikte bulunuyordu. Leyden papirüslerinde ve üçüncü yüzyıl Zosimis yazılarında da böyleydi. Antik çağ simyacılarının dinsel ve felsefi görüşleri de açıkça gnostikti. Daha sonraki görüşler ise tuhaf, belirsiz bir fikir etrafında toplanmış görünmektedir. Bu görüşler belki de şu şekilde toparlanabilir: Başlangıçtaki kaotik sulara yol açan anima mundi, yani demurg ya da ilahi ruh, maddede gizil (potansiyel) durumda kalmaya devam etmiş ve ilk kaotik koşullar da onunla birlikte kalmıştır. Felsefeciler ya da kendilerine verdikleri adla "aklın oğulları", meşhur prima materia'larmın (ilk madde), ruha hamile olan özgün kaosun bir kısmı olduğunu kabul ettiler. "Ruh" kelimesinden anladıkları, yarımaddesel bir havaydı, yani, aynı zamanda "uçucu - volatile" dedikleri ve kimyasal olarak oksitlerle ve diğer eriyebilir bileşiklerle tanımladıkları bir tür "kolayca farkedilmez beden". Ruha Merkür dediler; Merkür kimyasal olarak civaydı, felsefe açısından ise vahiy tanrısı olan Hermes'ti ve Hermes Trismegistos olarak da simyanın başotoritesiydi. Felsefecilerin niyeti, özgün ilahi ruhu kaostan elde etmekti, bu çıkacak öze hayat suyu, quinta essentia, aqua permanens veya tinctura diyorlardı. Tanınmış bir simyacı olan Johannes de Rupescissa (1378), özün özüne "le ciel humain", insan gökyüzü veya cenneti diyordu (15). Ona göre, bu öz, mavi bir sıvıdır ve gökyüzü gibi bozulamaz bir özellik taşır. Özün

özü, gökyüzü rengindedir; "et notre soleil l'a orne, tout ainsi que le soleil orne le ciel." Güneş, altının bir mecazıdır. Rupescissa, "Iceluy Soleil est vray or." demekte ve şöyle sürdürmektedir :"Ces deux choses conjointes ensemble, influent en nous .....les conditions du Ciel des cieux, et du Soleil celeste." Açıkça görüldüğü gibi, özün özünün, mavi gökyüzünün ve oradaki altından güneşin, cennet imgesini ve içimizdeki cennet güneşi imgesini verdiğini düşünmektedir. Bu imge, mavilerden ve altın renklerden oluşmuş bir mikrokozmozdur (16) ve anladığıma göre de , Guillaume'un ilahi vizyonuyla doğrudan paralellikler taşımaktadır. Ancak, burada renkler tersine çevrilmiştir; Rupescissa'da disk altın renginde ve cennet mavidir. Bu yüzden benim hastam, benzer bir düzenleme gösterdiği için, daha çok simyacıların tarafında gözükmektedir.

Mucize sıvı, gökyüzü veya cennet olarak adlandırılan ilahi su, herhalde Tekvin 1.6'daki "gökler üstü sular"a göndermede bulunmaktadır. Bu su, işlevsel açıdan bir tür vaftiz suyu olarak düşünülmüştür, kilisenin yaratıcı ve değiştirici özellik taşıyan kutsal suyu gibi. Katolik kilisesi hala Paskalya'dan önce, benedictio fontis (kutsal su) töreni yapmaktadır. Sözkonusu tören, descensus spiritus sancti in aquam'ın (Yüce Ruh'un suya inişi) tekrarından oluşur. Bu suretle sıradan bir su, kişiyi değiştirme ve ona ruhsal olarak yeniden doğma olanağı veren ilahi özellik kazanır. Bu ,tam da simyacıların ilahi su fikrine eşittir ve simyanın aqua permanens'ini (değişmez suyunu) , benedictio fontis töreni sırasında elde etmek hiç de zor olmazdı; ancak ilahi suyun pagan kökenli ve daha eski olması nedeniyle bu mümkün değildir. Mucize suya, birinci yüzyıla ait ilk Yunan simya kaynaklarında rastlarız.

Dahası, physis'e giren descensus spiritus, gnostik bir efsanedir ve Mani dinine en fazla etkiyi yapmıştır. Ve olasılıkla da Mani dininin etkileri yoluyla latin simyasını oluşturan başlıca fikirlerden biri haline gelmiştir. Felsefecilerin niyeti, kimyasal açıdan kusurlu maddeyi, her derde deva olan veya hayat iksiri sayılan altına dönüştürmek, ama felsefi ya da mistik açıdan da ilahi hermaphroditus'a yani ikinci Adem'e , yeniden doğan bozulamaz ve kutsanmış bedene veya lumen luminum'a , yani insan aklının aydın durumuna veya sapient'e dönüştürmekti. Richard Wilhelm'le birlikte gösterdiğim gibi, Çin simyası da aynı görüşü savunmuştur, yani opus magnum'un hedefinin "elmas beden" yaratmak olduğunu belirtmiştir.

Bütün bu ayrıntılara girmemin amacı, psikolojik gözlemlerimi tarihsel çerçevelerine oturtmaktır. Tarihle bağ kurulmadığı takdirde, bu gözlemler havada asılı kalır, salt bir meraktan öteye gitmezdi. Daha önce de işaret ettiğim gibi, modern sembolizmin eski teori ve inançlarla bağlantısı, olağan dolaylı ya da dolaysız gelenekler tarafından gerçekleştirilmemiştir, hatta sıklıkla kuşkulanıldığı gibi gizli bir gelenek tarafından da kurulmamıştır. (17) En dikkatli bir araştırma bile, hastalarımın bu tür fikirler içeren kitapları ya da diğer kaynakları bilme olasılığının bulunmadığını göstermiştir. Öyle görünüyor ki, hastalarımın bilinçdışı aklı, son iki bin yıl içinde arasıra kendini gösteren aynı düşünce çizgisinde ilerlemiştir. Böyle bir süreklilik, sadece belirli bir bilinçdışı koşulun biyolojik kalıtım yoluyla aktarıldığını varsaydığımız takdirde olanaklıdır. Bu varsayımla, temsil etme yönünde bir kalıtımı kastetmiyorum doğal olarak, aksi halde bunun kanıtlanması, olanaksız değilse bile, çok güç olurdu.

Kalıtımla geçtiğini belirttiğim özelliğin , aynı ya da en azından benzer fikirleri yeniden yaratma olasılığı gibi bir şey olduğunu sanıyorum. Bu olasılığa, "zihnin önkoşulu ve beyinsel işlevin bir özelliği (18) anlamına gelen "arketip" adını verdim.

Belirtilen tarihsel paralelliklerin ışığında mandala, ya şimdiye kadar bedende gizli ve uykuda durup da şimdi çıkarılıp yeniden canlandırılan ilahi varlığı sembolize etmekte, ya da insanın, ilahi varlığa dönüşümünün gerçekleştiği odayı veya aracı sembolize etmektedir.

Bu şekildeki formüle benzer açıklamaların, kişiye çılgın metafizik spekülasyonları hatırlattığını biliyorum. Üzgünüm, fakat insan aklı işte bunu üretmektedir ve her zaman da üretmiştir. Bu gerçekler olmadan da ilerleyebileceğini ileri süren bir psikoloji, bunları yapay olarak dışarıda tutmak zorundadır. Bu tür bir felsefe bence önyargılıdır ve bu, ampirik açıdan kabul edilemez bir durumdur. Belki de şunu vurgulamalıyım , metafizik gerçekleri böyle formüller vasıtasıyla belirlemeyiz. Sözkonusu formül benzeri açıklamalar, aklın böyle işlediğine ilişkin bir ifadeden başka bir şey değildir. Ve şurası da bir gerçektir ki, hastam, mandala vizyonundan sonra kendini çok daha iyi hissetmiştir. Eğer, mandalanın çözüme kavuşturduğu sorunu anlarsanız, hastanın niçin böyle bir "mükemmel uyum" duygusuna kapıldığını da anlamış olursunuz.

Eğer mümkün olsaydı, mandala kadar uzak ve muğlak bir deneyimin olası sonuçlarına ilişkin tüm spekülasyonları yoketmekte bir dakika tereddüt etmezdim. Fakat , bu tür bir deneyim, bana göre ne muğlak ne de uzaktır. Tersine, mes-

leğimde hemen her gün yaptığım bir şeydir. Yaşamaya isteklilerse deneyimlerini ciddiye almaları gereken oldukça fazla sayıda insan tanıyorum. Seçenekleri ya şeytan, ya da derin denizlerdir. Şeytan, mandala ya da ona eşdeğer bir şey, derin deniz ise nevrozlarıdır. Şeytanın en azından biraz kahramanlık yönü vardır, fakat deniz, ruhsal ölüm demektir. İyi niyetli akılcı, benim şeytanı iblis (Baalzebub) ile kovduğumu ve dürüst bir nevroz yerine de dini inanç aldatmacası koyduğumu söyleyecektir. İlk nokta konusunda, metafizik uzmanı olmadığım için verecek bir cevabım yok, fakat ikinci noktaya gelince, bir inanç değil, deneyim sorununun sözkonusu olduğunu belirtmek istiyorum. Dinsel deneyim mutlaktır. Tartışılmazdır. Tek söyleyebileceğiniz, hiç böyle bir deneyim yaşamadığınızdır, karşınızdaki de şunu söyler : "Ama, ben yaşadım." Ve tartışmanız burada sona erer. Tüm dünya din konusunda ne düşünürse düşünsün, dinsel deneyim yaşamış biri, kendisine hayat, anlam ve güzellik kaynağı olan ve dünyaya ve insanlığa yeni bir parlaklık veren büyük bir hazineye sahip olmuştur. Barışa kavuşmuştur. Böyle bir hayatın yasal olmadığını, böyle bir deneyimin geçerli olmadığını ve böyle bir pistis'in sadece sanrı (ilüzyon) olduğunu hangi ölçüte (kritere) dayanarak söyleyebileceksiniz? Aslına bakılırsa, nihai şeyler konusunda, yaşamanıza yardım eden unsurlar dışında daha iyi bir gerçek var mıdır ki? İşte bu nedenle, bilinçdışı aklın ürünü olan sembolleri dikkate alıyorum. Çağımız insanının eleştirel aklını sadece bunlar ikna edebilir. Bunlar, çok eski moda nedenlerden dolayı ikna edici özellik taşımaktadır. Semboller ezici bir etki yaratır. Bir nevrozu tedavi eden şey, nevroz kadar ikna edici olmalıdır ; ve nevroz son derece gerçek bir şey olduğu için, nevroza yardımcı olacak deneyim de eşdeğer gerçeklikte ol-

malıdır. Kötümser açıdan yaklaşıldığında ise, tedavi edici deneyimin çok gerçek bir sanrı olması gerekir. Peki, gerçek bir sanrıyla iyileştirici bir dinsel deneyim arasındaki fark nedir? Fark, sadece kullanılan kelimelerdir. Örneğin şöyle söyleyebilirsiniz : hayat, çok kötü sonuçları olan bir hastalıktır, ölümle sonuçlanıncaya kadar uzun yıllar ayak sürüyüp durur; veya, sıradanlık, genelleşmiş bir yapısal hatadır; veya insan, ölümcül derecede aşırı büyük bir beyne sahip bir hayvandır. Belirtilen bu düşünce tarzı, hazımsızlık çeken ve sürekli homurdanan kişilere özgü bir ayrıcalıktır. Nihai şeylerin ne olacağını kimse bilemez. Bu nedenle, her şeyi başımızdan geçtiği ve yaşadığımız şekliyle almalıyız, kabul etmeliyiz. Ve eğer, bu tür deneyimler, sizin ve sevdiklerinizin yaşamını daha sağlıklı kılıyor, daha çok güzelleştirip, daha tam ve doyurucu hale sokuyorsa, güvenle şunu söyleyebilirsiniz :" Bu, bana tanrının bir lütfudur."

NOTLAR

1. Rudolf Otto, Das Heilige (1917)
2. William James, Pragmatism (1911)
3. Heinrich Scholz, Religionsphilosophie (1921) : H.R.Pearcy, A Vindication of Paul (1936)
4. Jung, Studies in Word-Association (Londra, 1918)
5. J.G.Frazer, Taboo and the Perils of the Soul (1911) ; A.E.Crawley, The Idea of the Soul (Londra, 1909) ; L.Levy-Bruhl, La Mentalite Primitive (Paris, 1922)
6. M. Ninck, Wodan und germanischer Schicksalsglaube (Jena, 1935)
7. Feun, Running Amok (1901)
8. L.Levy-Bruhl, Les Fonctions Mentales dans les Societes Inferieurs. ,Mental. Prim.
9. Fr. Haussermann, Wortempfang und Symbol in der alttestamentlichen Prophetie (giessen, 1932)
10. Benedictus Pererius, S.J., De Magia. De Observatione Somniorum et de Divinatione Astrologica libri tres (Coloniae Agripp., 1598)
11. Jung, Traumsymbole des Individuationsprozesses, Eranos Jahrbuch 1935 (Zurih, 1936)
12. Freud, Traumdeutung (Viyana, 1900) ; Jung , Modern Man in Search of a Soul (Londra, 1933) , Two Essays on Analytical Psychology (1928) ; W.M. Kranefeldt, Secret keys of the Mind (New York, 1932) ; Gerhard Adler, Entdeckung der Seele (Zürih, 1943) ; T. wolff, "Einführung in die Grundlagen der Komplexen Psychologie (Berlin, 1935)
13. M. Ninck, Wodan und germanischer Schicksalsglaube (Jena, 1935)
14. Ueber das Unbewusste (Schweizerland, 1918)
15. "Wotan", Neue Schweizer Rundschau, (1936)
16. Jung, Two Essays, Psychological Types (1932), "Ueber die Archetypen des collectiven Unbewussten" Eranos-Jahrbuch 1934,

"Ueber den Archetypus mit besonderer Berücksichtigung des Animabegriffes" Zentralblatt für Psychotherapie, IX (1936)

17. Zentralblatt für Psychotherapie, IX (1936)
18. Edward Maitland, Anna Kingsford, Her Life , Letters, Diary and Work (Londra, 1896)
19. Jung, Two Essays, Psychological Types ; Emma Jung, "Ein Beitrag zum Problem des Animus", Wirklichkeit der Seele (1934)

II

1. Özel bir ayinde, piskopos dört mum taşıyabilir. Daha kutsal ayinlerin bazılarında, örneğin missa cantata'da, yine dört mum vardır. Çok daha kutsallarında ise altı ve yedi mum olabilir.
2. E. Zeller, Die Philosophie der Griechen (1856)
3. Jacob Boehme, XL Questions concerning the Soul propounded by Dr. Balthasr Walter and answered by Jacob Behmen (Londra, 1647) ; Hildegard von Bingen, Cod. Lucc., Cod. Heidelb. Scicias; S.Ch. Singer, Studies in the History and Method of Science (1917); Opicinus de Canistris'in çizimleri, Cod. Pal. Lat. , 1939, Vatikan Kütüphanesi; S.R.Salomon, O.d.C. Weltbild und Bekenntnisse eines avignonensischen Clerikers des 14 Jahrhunderts, 1936 ; Amphiteatrum Sapientiae Aeternae, (1608); Dunbar, Symbolism in Medieval Thought and Its Consummation in the Divine Comedy (1929)
4. Cod. Brucianus Bodlein Kütüphanesi, Oxford ; C.A.Baynes, A Coptic Gnostic Treatise (1933)
5. Jung, Psychological Types (1923)
6. Jung, Two Essays (1928)
7. Claudius Popelin, Le Songe de Poliphile ou Hypnerotomachie de Frere Francesco Colonna (Paris, 1883)
8. Jung, Psychological Types (1923)
9. Adolf Bastian, Das Bestandige in den Menschenrassen (1868) ,Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen (1881), Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen (1895)
10. Nietzsche, Human, All Too Human

11. Hubert et Mauss, Melanges d'Histoire des Religions (Paris, 1909)
12. L.Levy-Bruhl, Les Fonctions Mentales dans les Societes Inferieurs.
13. Jung, Psychology of the Unconscious (1927) ; Wilhelm ve Jung, The Secret of the Golden Flower (1931) ; "Traumsymbole des Ind. Proz." Eranos-Jahrbuch 1935
14. Wilhelm ve Jung, The Secret of the Golden Flower (1931) ; "Traumsymbole des Ind. Proz." Eranos-Jahrbuch 1935 , Two Essays, ; Hauer, "symbole und Erfahrung des Selbstes in der Indo-Arischen Mystik" Eranos-Jahrbuch 1934
15. Michael Majer, De Circulo Physico Quadrato (1616)
16. Steebus, Coelum Sephiroticum ; Berthelot, Coll, Anciens Alchemistes Grecs, III, XLIX ; Musaeum Hermeticum, 1678 ; W.W.Bussel, Religious Thought and Heresy in the Middle Ages (1918) ; Reitzenstein, Poimmmandres (1904) ; G.R.S.Mead, Pistis Sophia (1921), Fragments of a Faith Forgotten (1906)
17. "Erlösungsvorstell. i.d. Alchemie" Eranos Jahrbuch 1936
18. Charlotte A. Baynes, A Coptic Gnostic Treatise contained in the Codex Brucianus (Cambridge, 1933)
19. M. Majer, Symbols aureae mensae duodecim nationum (1617)
20. Pandora, 1588

III

1. Jung, Psychology of the Unsconscious (1927)
2. Wilhelm ve Jung, The Secret of the Golden Flower (1931)
3. Wallis Budge, Osiris and the Egyptian Resurrection, Book of the Dead
4. Kazi Dawa-Samdup, "Scrichakrasambhara Tantra" Tantric Texts, ed. Arthur Avalon, Vol.VII (1919)
5. Abbe Joseph delacotte, Guillaume de Digulleville. Trois Romans Poees du XIV e Siecle (Paris, 1932)
6. E. Zeller, Die Philosophie der Griechen (1856)
7. Jung, Psychological Types (1923)

8. Evans Wentz, The Tibetan Book of the Dead (1927)
9. Wilhelm ve Jung, The Secret of the Golden Flower (1931)
10. Hauer, "Symbole und Erfahrung des Selbstes in der Indo Arischen Mystik" Eranos Jahrbuch 1934
11. Jung, Psychological Types (1923)
12. Jung, Two Essays (1928)
13. Berthelot, Coll, Anciens Alchemistes Grecs, IV, XX. ; F.Sherwood Taylor, "A Survey of Greek Alchemy" Journal of Hellenist. Stud. L. ; J.Hammer Jensen, Die alteste Alchemie (1921)
14. Scott, Hermetica (1924)
15. J. de Rupescissa, La Vertu
16. Berthelot , La Chimie au Moyen Age, I, III
17. A.E.Waite, The Secret Tradition in Alchemy (1926)
18. Psychological Factors Determining Human Behavior, Harvard Tercentenary Publications, 1936.